

SADRŽAJ

TEMA BROJA	ŽRTVE UZNEMIRAVANJA	
	Proganjanje: pojam, karakteristike i društveni odgovori <i>Vesna NIKOLIĆ-RISTANOVIC, Marina KOVACEVIĆ-LEPOJEVIĆ</i>	3
	Victims of Stalking in India: A Study of Girl College Students in Tirunelveli City <i>Karuppannan JAISHANKAR, Puthisigamani KOSALAI</i>	13
	Istraživanje seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu u Beogradu <i>Branislava TANASKOVIĆ, Milena RAČETA</i>	23
OSTALE TEME		
	Odgovornost Srbije za genocid - primena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida <i>Mirjana Tejić</i>	33
	Depresija kao uzrok i kao posledica viktimizacije <i>Danijela SPASIĆ</i>	43
	Odnos formalnog i neformalnog sistema u kazneno-popravnim ustanovama <i>Nebojša MACANOVIĆ</i>	57
PRIKAZI NAUČNIH SKUPOVA		
	Sedma godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju „Kriminalitet, prevencija kriminaliteta i zajednice u Evropi“ <i>Mr Sanja Ćopić</i>	63
	Promocija i podsticanje istraživanja o žrtvama kriminaliteta – tribine Viktimološkog društva Srbije i Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja <i>Sanja JOVIĆ</i>	67
PRIKAZI KNJIGA		
	Aleks Borejn Zemlja zderane maske <i>Borjana PERUNIĆIĆ</i>	69
	Vesna Baltazarević Mobing: komunikacija na četiri noge <i>Ljiljana Stevković</i>	75

TEMIDA

Decembar 2007, str 3-12

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0704003N

Proganjanje: pojam, karakteristike i društveni odgovori

Vesna NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Marina KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ**

Fenomen proganjanja je u poslednje dve decenije prepoznat i aktuelizovan u svetu kako u stručnim, naučnim krugovima, tako i u medijima i svakodnevnom govoru. Sve češće, proganjanje se identificuje kao specifičan i kompleksan problem, odvojeno od nasilja u porodici, nasilja na radnom mestu, seksualnog uznemiravanja, pretnji, praćenja, voajerizma i drugih pojava sa kojima može biti u vezi. Rad ima za osnovni cilj određenje pojma proganjanja, razgraničenje od srodnih pojava, i pregled istraživanja koja govore o njegovoj rasprostranjenosti i karakteristikama. Pored toga, u radu se daje i osvrt na mera koje se u svetu preduzimaju radi sprečavanja pojave, podrške žrtvama proganjanja i kažnjavanja izvršilaca. Najzad, rad ima za cilj i da da doprinos iniciranju koraka ka ozbiljnijem istraživanju viktimizacije proganjanjem i pravnim i društvenim reformama sa tim u vezi u našoj zemlji.

Ključne reči: proganjanje, pojam, karakteristike, rasprostranjenost, društveni odgovori, svet

Uvod

Proganjanje se istovremeno smatra i starom i novom pojmom. Literarna, umetnička dela, filmovi, novinarski zapisi, stripovi, televizijski programi i pesme pokazuju da je pojava proganjanja bila deo društva od pre dve hiljade godina, do danas. Dela poput

Danteovog *Čistilišta*, Dikensove *Mračne kuće*, kao i filmovi poput Clint Istvudovog filma *Jeza u noći*, *Fatalne privlačnosti* ili *Zabranjene fotografije* prikazuju obrazce ponašanja koji se smatraju proganjanjem. Uz literarna i umetnička dela, brojni medijski izveštaji ukazuju na opasnost i posledice proganjanja. Početkom 1990-tih godina pažnja medija i stručnjaka u svetu se usmerava u smislu prepoznavanja proganjanja i reagovanja na njega. Tumačenja i određenja pojave proganjanja su brojna i neujednačena. Prepoznavanje i određenje proganjanja je imalo put od pojednostavljivanja i svođenja na praćenje, uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, nasilje u porodici, nasilje na radnom mestu, pretnje i serijska ubistva, da bi se danas došlo do razumevanja pojave u širem smislu, pri čemu se ona može i ne mora dovesti u vezu sa pojavama sa kojima se prepliće, a sa kojima je često neopravdano izjednačena.

Proganjanje je prvi put kriminalizovano 1990. godine, putem kalifornijskog "anti-stalking" zakona, nakon čega su i druge države u sastavu SAD-a, zatim Kanada, Australija, Holandija, Belgija, Irska, Velika Britanija, Austrija i Nemačka uskladile svoja zakonodavstva radi sankcionisanja ovog kriminalnog ponašanja. Razlozi za aktuelizaciju problema proganjanja u poslednje dve decenije, mogu se delimično naći i u modernoj kulturi življenja. U savremenom društvu, pomeraju se granice između "sebe" i "drugih", između privatnog i javnog, između prihvatljivih i neprihvatljivih načina izražavanja ljubavi i vezanosti. Moderan čovek je u svojoj suštini otuđen, usamljen, prožet osećanjima nesigurnosti i teskobe koja nastaju zbog nemogućnosti da se prevaziđe izdvojenost (From, 1984: 106). Savremena tehnologija pritom ljudima omogućava lakše prevazilaženje usamljenosti, olakšava i intenzivira

* Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i vanredna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. E-mail: vnikolic@Eunet.yu.

** Marina Kovačević-Lepojević je studentkinja magistarskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, istraživačica Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i volonterkica Viktimološkog društva Srbije.

komunikaciju sa drugim ljudima, ali i ostavlja prostor za zloupotrebu u smislu održavanja od strane drugih osoba neželjene komunikacije, odnosno kontrole i dominacije nad drugim osobama, pa i za nove oblike proganjanja.

Osnovni cilj ovog rada je određenje pojma proganjanja, njegovo razgraničenje od srodnih pojava, kao i pregled rezultata istraživanja sprovedenih u svetu koja govore o njegovoj rasprostranjenosti i karakteristikama. Uz to, dat je i pregled mera koje se u svetu preduzimaju radi sprečavanja proganjanja, podrške žrtvama i kažnjavanja izvršilaca. Takođe, imajući u vidu činjenicu da je proganjanje u Srbiji gotovo u potpunosti društveno nevidljiv i neistražen oblik kriminalnog ponašanja, kao i odsustvo adekvatnih društvenih mera za njegovo suzbijanje i podršku žrtvama, ovaj rad ima za cilj i da doprinese iniciranju koraka ka ozbiljnijem bavljenju proganjanjem u našoj zemlji.

Pojam proganjanja

Termin proganjanje (eng. *stalking*) vodi poreklo od engleske reči *to stalk* što znači prikradati se, šunjati, goniti, progoniti. Iako se prvobitno upotrebljavao da označi gonjenje životinje, krajem XX i početkom XXI veka počinje da se upotrebljava u smislu proganjanja ljudskih bića. Proganjanje je tako metaforički izraz koji se upotrebljava da označi sistematsko uzneniravanje u smislu ponašanja osobe koja progoni drugu osobu, poput lovca koji strpljivo i tendenciozno goni životinju koju planira da ubije i iskoristi za hranu ili za odeću (Nicol, 2006:16).

Precizna, jedinstvena i sveobuhvatna definicija pojma proganjanja ne postoji. Teškoće oko definisanja proizilaze iz njegove kompleksne prirode. Proganjanje uključuje više dela koja sama po sebi ne moraju biti kažnjiva, kao na primer slanje e-mail-ova ili stajanje ispred nečije kuće. Definisanje je otežano i zbog toga što proganjanje podrazumeva kontinuiranu, višestruku viktimizaciju, odnosno ponavljanje neželjenih radnji usmerenih prema žrtvi, kao i zbog teškog razgraničavanja u odnosu na srodne pojmove kao što su: nasilje u porodici, nasilje na radnom mestu, seksualno uzneniravanje i druge (Nicol, 2006:15). Iz pregleda literature o proganjanju zaključuje se da se mnogo više pažnje posvećuje pitanjima prirode proganjanja, rasprostranjenosti, kao i iznalaženju mera koje bi doprinele sprečavanju posledica proganjanja, nego njegovom definisanju.

Psihijatri i psiholozi često povezuju pojam proganjanja sa mentalnim poremećajima, a posebno sa stanjem patološkog narcizma (Meloy, 1998: 18), kojim se osoba brani od odbijanja i gubitaka, poniženja i počinje da napada svoj objekat ljubavi, ili sa erotomanijom pri čemu osoba gaji iluzije o zaljubljenosti u nju (Kamphuis, Emmelkamp, 2000: 206). Ipak, nijedan poremećaj niti sindrom ne može u potpunosti da objasni ponašanje koje podrazumevamo pod proganjanjem. Naime, patološka opsednutost nekim ne mora sama po sebi da bude loša, ukoliko se ne manifestuje putem ponašanja koje tu osobu ili njoj blisko lice ugrožava ili zastrašuje. (Nicol, 2006: 24).

Jedna od najstarijih i najrasprostranjenijih definicija proganjanja u SAD podrazumeva samovoljno, zlonamerno i kontinuirano praćenje i uzneniravanje osobe kojim se ugrožava njena bezbednost (Meloy, Gothard, 1995: 258). Nacionalni pravosudni institut iz SAD je nakon inicijative Kongresa za preduimanje mera protiv proganjanja, 1993. godine izradio model zakona protiv proganjanja (*Model anti-stalking law*), nakon čega su ovakvi zakoni doneti u svim državama SAD, u distriktu Kolumbija i na federalnom nivou (National Center for Victims of Crime, 2007). Analiza zakona protiv proganjanja u SAD pokazuje da postoje četiri zajednička elementa u definicijama proganjanja koje oni usvajaju. Ti elementi su: ponavljanje radnje izvršenja (većina zakona predviđa da je radnja izvršena najmanje dva puta), kršenje prava na privatnost, postojanje dokaza o postojanju pretnje i ili izazvanog straha kod žrtve što se određuje korišćenjem standarda razumne osobe, i okolnost da radnja izvršenja može biti usmerena kako na žrtvu tako i na njoj blisko lice ili stvar (Nicol, 2006: 24). Ukratko, proganjanje se definije kao kombinacija pretećeg ponašanja, kriminalne namere izvršioca i ponavljanja radnje izvršenja, pri čemu zahtev za postojanjem ponavljanja radnje ili obrasca pomaže pri određivanju sadržine proganjanja (Doerner i Lab, 2002:183).

Nakon 1993. godine, pod uticajem koršćenja interneta i sličnih tehnologija, došlo je do promena u načinu vršenja proganjanja. Naime, razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija omogućeno je praćenje žrtve u nekonvencionalnom prostoru - cyber prostoru, posredstvom računara i interneta, koji zbog svoje otvorenosti i neregulisanosti omogućava veliki protok informacija i podleže zloupotrebi od strane progonitelja. U tom smislu govori se

o sajberproganjanju koje predstavlja kontinuiranu upotrebu interneta, e-mail-a ili drugih vidova elektronske komunikacije radi uznenemiravanja specifičnog pojedinca ili grupe pojedinaca (D'Ovidio and Doyle, 2003)¹.

Takođe, u ovom periodu uočeni su i nedostaci donetih zakona a porastao je i ukupan nivo znanja o karakteristikama ovog kriminalnog ponašanja, njegovih izvršilaca i žrtava u SAD.

Nacionalni centar za žrtve kriminaliteta, koji se još od početka 1990-tih godina intenzivno bavio pitanjima proganjanja, i u okviru koga je 2000.-te godine oformljen Centar za suprotstavljanje proganjanju, 2007. godine je izradio novu verziju modela iz 1993. godine, sa preporukom da ona bude osnova za izmene zakona protiv proganjanja u SAD. Prednosti određenja proganjanja na način na koji to čini predlog novog modela zakona protiv proganjanja iz 2007. godine mogu se najbolje uočiti ukoliko se ono uporedi sa određenjem proganjanja po modelu iz 1993. godine, koji definiše proganjanje kao način ponašanja usmeren prema specifičnoj osobi koji uključuje ponavljanu vizuelnu ili fizičku bliskost, komunikaciju bez pristanka, ili pretnju - verbalnu, pisano ili u najavi, ili kombinaciju sve tri, koja bi mogla izazvati strah kod razumne osobe (National Center for Victims of Crime, 2007).

Naime, novije određenje proganjanja uzima u obzir različite metode kojima se osoba može uznenimiravati, a koje nisu ograničene samo na materijalnu (vizuelnu, fizičku) pretnju. Proganjanje podrazumeva dve ili više radnji kojima progonitelj direktno, indirektno ili na neki treći način, putem neke akcije, metoda, uređaja ili sredstva, prati, nadzire, posmatra, preti osobi, komunicira sa osobom ili dolazi u kontakt sa svojinom dotične osobe. Ovakvo određenje otvara mogućnosti za prepoznavanje novih metoda kao što su uznenemiravanja putem računara i drugih elektronskih uređaja, koja ne zahtevaju vizuelnu ili fizičku bliskost. Takođe, posledice proganjanja na žrtvu sada se definišu šire i obuhvataju ne samo strah za život i telo, sopstveni ili bliske osobe, već i emocionalnu patnju koja može da obuhvati mnogo šire psihičke posledice na žrtvu (National Center for Victims of Crime, 2007).

Proganjanje je na sličan način zakonski definisano i u drugim zemljama. Tako se, na primer,

proganjanje u Velikoj Britaniji (Home Office, 2004), uz partnersko nasilje u porodici i seksualno uznenemiravanje, smatra vidom interpersonalnog nasilja i podrazumeva način ponašanja koji uključuje dva ili više incidenta uznenemiravanja, koji izazivaju strah, uzbunu ili poremećenost i to putem tri načina: putem telefonskih poziva ili pisama, čekanja ispred kuće ili posla i uništavanja žrtvine imovine (Walby, Allen, 2004: 4).

U australijskoj literaturi proganjanje se definiše kao „ponavljanje i uporno ponašanje kojim se nastoji ostvarenje neželjene komunikacije i/ili kontakta sa drugom osobom“ (Mullen, Pathé, Purcell et al., 1999: 1244). Iako sve australijske države imaju zakone koji regulišu proganjanje, postoje razlike od države do države. Zakonodavstva nekih australijskih država podržavaju određenje proganjanja dato u američkom modelu zakona protiv proganjanja, dok je kod nekih ono drugačije. Severno australijski zakon pod proganjanjem podrazumeva postupke koji se ponavljaju u najmanje dve odvojene prilike za koje je razumno očekivati da mogu izazvati strah kod druge osobe, a da pritom učinilac ima namenu da fizički ili psihički povredi osobu ili izazove strah. Zakon Novog Južnog Velsa proganjanje vezuje isključivo za porodično nasilje, dok je po zakonu države Kvinsland, da bi se neko ponašanje okarakterisalo kao proganjanje, neophodna je svest žrtve da je proganjena (Ogilvie, 2000: 3).

Najzad, proganjanje se predviđa kao radnja izvršenja kod nasilja u porodici u nekim zemljama iz našeg okruženja, poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Nikolić-Ristanović i Dokmanović, 2006: 89).

Odnos sa sličnim pojavama

Postoje velike nejasnoće vezane za upotrebu pojma proganjanja kako u medijima, svakodnevnom govoru, tako i u naučnoj i stručnoj javnosti. Nedostaje sistematičnost u teorijskom i empirijskom istraživanju proganjanja u svetu, što uz složenost i varijabilnost u manifestovanju u savremenom društvenom kontekstu utiče na teškoće preciznog određenja i izučavanja nezavisno od pojmove koji su mu na neki način bliski i sa kojima se graniči i često poistovjećuju.

Teškoće oko razgraničenja najčešće se tiču određenja odnosa proganjanja i uznenemiravanja, seksualnog uznenemiravanja, praćenja, nasilja u porodici i nasilja na radnom mestu.

¹ A study of cyberstalking understanding investigative hurdles, bilten dostupan na internet stranici www.fbi.gov/publications, pristupljeno 10. 09. 2007.

Često se misli da su proganjanje i uznemiravanje dva imena za isti pojam. Proganjanje je vrsta uznemiravanja, ali to ne znači da se ova dva pojma mogu upotrebljavati kao sinonimi. Iako proganjanje uključuje uznemiravanje, svako uznemiravanje ne upućuje na proganjanje (Morris, Murray, 2003: 5). Proganjanje se definiše kao sistematsko uznemiravanje (Nicol, 2006: 15), dok seksualno uznemiravanje podrazumeva neželjeno ponašanje seksualne prirode ili drugo ponašanje sa seksualnom konotacijom (Wilson, Thompson, 2001: 62). Proganjanje može i ne mora da uključi seksualno uznemiravanje. Neke od manifestacija seksualnog uznemiravanja koje mogu istovremeno biti i ponašanja koja čine proganjanje su: nepristojni telefonski pozivi, fizičko uznemiravanje, egzibicionizam i seksualna ucena na radnom mestu (Sabbadini, 1998: 25). Druga razlika je u tome što, da bi neko ponašanje okarakterisali kao seksualno uznemiravanje ili kao uznemiravanje uopšte, nije potrebno da je ono ponavljano, odnosno da ima kontinuitet, tj. dovoljan je samo jedan incident uznemiravanja (Wilson, Thompson, 2001: 62).

Početkom 1990-tih godina, kada je razumevanje pojma proganjanja bilo na nivou prepoznavanja, praćenje je uz posmatranje i sačekivanje žrtve ispred kuće/posla bilo neophodan uslov za određenje uznemiravanja. Vremenom sredstva kojima su se progonitelji služili su se usložnjaval, menjala tradicionalna, fizički pristup žrtvama nije više bio neophodan da bi se osoba uznemiravala. Kao što je već pomenuto, žrtve u savremenim uslovima mogu biti proganjene na različite načine koji ne zahtevaju fizičku bliskost, na primer putem telefonskog pozivanja, slanja pisama i poklona, izradom grafita, slanjem e-mail-ova, napadanjem na žrtvinu imovinu ili drage osobe i sl.

Proganjanje i nasilje u porodici su u bliskoj vezi. Nasilje u porodici često sadrži elemente proganjanja. Međutim, iako se proganjanje u većini slučajeva dešava između osoba koje su u partnerskom ili bivšem partnerskom odnosu, ono ne mora uvek biti vezano za nasilje u porodici. Kao što smo već pomenuli, postoji proganjanje slavnih ličnosti, proganjanje poznanika ili potpuno nepoznatih ljudi. O vezi proganjanja i nasilja u porodici govori i to što je nasilje u najvećem broju slučajeva proganjanja započeto za vreme trajanja partnerske veze. Model ponašanja progonitelja koji su sa žrtvom bili u partnerskoj vezi je u velikoj meri sličan modelu ponašanja nasilnika u porodičnom kontekstu, a to je model

održavanja moći i kontrole (Yllo, 1993, prema Nikolić-Ristanović, 2000: 89), pri čemu nasilnik koristi različita sredstva, da bi ostvario i zadržao kontrolu nad žrtvom. Proganjanje se tako prepoznaće kao način za postizanjem i održavanjem kontrole nad žrtvom. Smatra se, takođe, da većina progonitelja iz ove grupe potiče iz porodica u kojima je bilo nasilja (Buzawa and Buzawa, 1996: 226).

Nasilje na radnom mestu, a posebno psihičko nasilje na radnom mestu, mobing, može da se dovede u vezu sa proganjanjem. Leymann definiše mobing kao neprijateljski i neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistematski je usmeren protiv pojedinca koji se zbog toga nalazi u bespomoćnoj ili nezaštićenoj poziciji, koje se ne može osloboditi od postupaka mobinga koji se neprestalno ponavljaju (navedeno prema Vuković, 2007: 4). Sličnosti između mobinga i proganjanja proizilaze iz veze sa pojmom uznemiravanja. I proganjanje i mobing su vidovi uznemiravanja sa elementom sistematičnosti, odnosno kontinuiranosti, tako da ako za proganjanje možemo reći da podrazumeva sistematsko i kontinuirano uznemiravanje osobe (Nicol, 2006: 15), tako za mobing možemo reći da predstavlja sistematsko i kontinuirano uznemiravanje na radnom mestu. Pojam mobinga je ograničen na psihičko nasilje, dok postupci proganjanja mogu da obuhvate i fizičke i seksualne napade na zdravlje i život osobe. Druga razlika je u tome što je mobing isključivo vezan za radno okruženje osobe, dok proces proganjanja može i ne mora da uključuje radno mesto (Nicol, 2006: 26).

Pojava proganjanja se može dovesti u vezu i sa vršnjačkim nasiljem. Vršnjačko zlostavljanje podrazumeva pojavu kada je učenik iznova i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika (Olweus, 1998:19). Termin vršnjačko nasilje ekvivalentan je engleskom terminu *bullying* koji podrazumeva sistematsko nasilje u cilju zastrašivanja i održavanja dominacije nad detetom (učenik, student) (Coloroso, 2003:14). Za vršnjačko nasilje je kao i za proganjanje karakteristično da se postupci uznemiravanja odvijaju kontinuirano, sistematski u cilju demonstracije moći i održavanja kontrole nad žrtvom. Ono što razlikuje vršnjačko nasilje od proganjanja je to što se ono odvija isključivo nad učeničkom, studentskom populacijom i vezano je za školu ili fakultet, dok se pojava proganjanja dešava najčešće između punoletnih osoba i ne mora biti vezana za školu, fakultet ili radno mesto.

Tipologije proganjanja i progonitelja

Često se u javnosti smatra da je proganjanje tipično za slučajeve slavnih i da je kontinuirano i sistematično narušavanje privatnosti, bezbednosti umetnika, političara, voditelja i drugih „poznatih“ nešto što se podrazumeva i toleriše, kao i da se tako nešto ne događa običnim ljudima u svakodnevnom životu. Iako je prepoznavanje proganjanja u slučajevima poznatih skrenulo pažnju na ozbilnost i potrebu za bavljenjem tim problemom, u savremenim uslovima života proganjanje slavnih (*celebrity stalking*) je prepoznato kao jedan od više oblika proganjanja. Proganjanje se dešava između osoba koje su u bivšem partnerskom, prijateljskom, poslovnom, profesionalnom odnosu, među poznanicima, kao i između osoba koje se međusobno ne poznaju (Nicol, 2006: 27). Upravo stoga, s obzirom na vezu između progonitelja i žrtve izdvajaju se tri osnovna oblika vršenja ovog dela. To su proganjanje osobe sa kojim je izvršilac bio u nekoj vezi ili odnosu, proganjanje osobe sa kojom izvršilac želi da ostvari vezu-odnos i proganjanje koje nije uopšte povezano sa vezom-odnosom između izvršioca i žrtve (Nicol, 2006: 26).

Prvi tip proganjanja se odvija između žrtve i učinioца koji su u bivšem partnerskom, poslovnom, prijateljskom ili profesionalnom odnosu. U slučajevima bivšeg partnerskog odnosa proces proganjanja može da započne za vreme trajanja partnerske veze ili nakon što se ona okončala. Ovaj tip proganjanja može da se dogodi i između kolega, nadređenog ili podređenog. Zaposleni može želeti da započne intimnu vezu sa kolegom, nadređenim ili podređenim, osetiti se odbačenim i započeti sa proganjanjem, pri čemu razlozi mogu biti i druge prirode, kao na primer suspenzija ili otkaz. Proganjanje može da se razvije i iz bivšeg profesionalnog odnosa koji je žrtva imala sa progoniteljom, kao na primer u slučaju psihijatara ili drugog psihijatrijskog osoblja koji su bili proganjeni od strane svojih pacijenata (Galeazzi, 2005. navedeno u McIvor, Petch 2006: 403) ili profesora proganjene od strane studenta. Za ovaj tip proganjanja karakteristični su različiti vidovi nasilja i to znatno više nego kod drugih tipova proganjanja.

Za drugi tip proganjanja karakteristično je da žrtva i progonitelj nisu bili u prethodnoj vezi. Jedina veza između progonitelja i žrtve je zapravo proces proganjanja, kroz koji izvršilac želi da ostvari bliski odnos sa žrtvom. Progonitelj koristi razne načine

uznemiravanja, a sam proces traje dugo. Na početku, progonitelj postaje opsednut žrtvom, upućuje joj pismene ili druge poruke, pokušava da ostvari komunikaciju sa objektom ljubavi, koji mu ne uzvraća pažnju. Ova dinamika je tipična za slučajeve proganjanja slavnih, ali nije redak slučaj da se dogodi u svakodnevnom životu vezano za osobu koju progonitelj negde sretne, upozna. Mnogi progonitelji iz ove grupe pate od šizofrenije ili manične depresije. U blagoj formi ovog tipa proganjanja ponašanje progonitelja je manifestacija potrebe za bliskošću, intimnošću udruženom sa fantazijom da će se ostvariti ljubavna veza sa žrtvom. U najtežem obliku ovog tipa proganjanja radi se o erotomanima. U tom slučaju progonitelji imaju pogrešno verovanje da se objekat ljubavi može ubediti da im uzvratit osećanja, pa čak veruju i da ih vole, uzvraćaju im ljubav. Usled ovakvo složenog tipa poremećaja, ovi slučajevi traju jako dugo i teško ih je sprečiti. Erotoman se ne može prosto ubediti da prihvati realnost, u nekim slučajevima ni intenzivna terapija nije garant. Studije o ženama u ulozi progonitelja pokazale su da kod njih prisustvo ovog tipa proganjanja dominira u odnosu na druge tipove (Meloy, Boyd, 2003: 213).

Kod trećeg oblika proganjanja prisutna je težnja za postizanjem zadovoljenja, nezavisno od ostvarenja intimnih odnosa sa žrtvom, uz motivaciju za kažnjavanjem druge osobe zbog pretrpljene uvrede, realne ili umišljene. Odnos progonitelja prema žrtvama je najčešće odnos poznanika, dok žrtve mogu biti i potpuno nepoznate osobe. Ovoj kategoriji pripada i jedan od najopasnijih oblika proganjanja nazvan sociopatsko proganjanje, koje se često završava serijskim ubistvima, silovanjima, dok se sociopatski progonitelji nazivaju i progoniteljima predatorima (Mullen, Pathe, Purcell, at all, 1999: 1247)

Nekoliko autora razvilo je tipologije izvršilaca ovog kriminalnog ponašanja. Tako, na primer, Geberth (navedeno prema Doerner i Lab, 2002:185) pravi razliku između dve osnovne grupe izvršilaca proganjanja: progonitelj sa psihopatskom ličnošću i psihotični progonitelj. U prvu grupu spadaju osobe koje nastoje da uspostave dominaciju nad ženama i progone bivše partnerke. Te osobe reaguju na gubitak kontrole i često vrše nasilje prema žrtvi. Za psihotičnog progonitelja karakteristično je da progoni televizijske zvezde i druge poznate ličnosti zbog sopstvenog pomerenog osećanja ljubavi i želje. Oni žive u iluziji da će im žrtva, nakon što uspostave kontakt sa njom, uzvratiti emocijama.

Holms je dalje razvio ovu tipologiju tako što je u okviru ove dve bazične grupe proganjanja (prema nepoznatim i poznatim osobama) uočio razlike među progoniteljima. Tako, u slučajevima gde progonitelji ne poznaju žrtvu, on razlikuje progonitelje koji viktimiziraju poznate ličnosti (*celebrity stalker*) sa kojima nisu imali lični kontakt u prošlosti, i progonitelje koji serijski ciljaju žrtve koje imaju određena svojstva i to onda kada one ne ispune njihova seksualna očekivanja (*lust stalker*). Kada su u pitanju progonitelji koji poznaju svoje žrtve, on razlikuje domaćeg progonitelja (*domestic stalker*) i progonitelja kod koga se spajaju ljubav i prezir (*love-scorn stalker*). Domaći progonitelj započinje sa proganjanjem nakon završetka veze i sveti se žrtvi zbog toga, dok ovaj drugi proganja osobu koju poznaje ali sa kojom nije bio u vezi, i od koje očekuje da sa njim uđe u vezu, odnosno da mu uzvrati osećanja. Ukoliko ona to ne učini, on postaje nasilan. Najzad, Holms pominje i političkog progonitelja koji proganja žrtvu iz ideoloških razloga i često želi da je povredi, kao i progonitelja koji prati žrtvu u ulozi plaćenog, profesionalnog ubice (navedeno prema Doerner i Lab, 2002: 186).

Rasprostranjenost i karakteristike

Istraživanja o proganjanju u svetu međusobno se veoma razlikuju, kako po načinu prikupljanja podataka, veličini i karakteristikama uzorka, tako i po polaznim određenjima, definiciji i kriterijumima proganjanja. U zavisnosti od ciljeva istraživanja, prikupljeni su podaci o rasprostranjenosti, žrtvama, izvršiocima, načinu izvršenja i drugi.

Istraživanje o rasprostranjenosti i prirodi proganjanja u Engleskoj i Velsu iz 1998. godine (Budd, Mattinson, 2000: 9) je pokazalo da je svaka deseta osoba, odnosno 11,8 % ili 3,53 miliona osoba bilo proganjeno barem jednom u životu. U ovom istraživanju pošlo se od najšireg tumačenja proganjanja, kao «uporne i neželjene pažnje». Nacionalno istraživanje viktimizacije kriminalitetom u Britaniji procenjuje da su oko 1,2 miliona Britanki i 900 000 Britanca godišnje žrtve proganjanja (Walby, Allen, 2004: 20). Procenjuje se da je 1.006.970 žena i 370.990 muškaraca, odnosno 1% žena i 0,4% muškaraca godišnje proganjeno u Americi, odnosno da je 8% žena i 2% muškaraca bilo proganjeno bar jednom u životu (Tjaden and Thoennes, 1998: 2). Nemačko istraživanje o proganjanju (Dressing, Kuehner,

Gass, 2005: 169) pokazalo je da su od ukupnog uzorka građana 11,6%, odnosno 17% žena i 4% muškaraca, bili žrtve proganjanja. Procenjuje se da je godišnja stopa proganjanja 1,6% (Dressing, Kuehner, Gass, 2005: 170). Rasprostranjenost proganjanja u Australiji podudara se sa rezultatima istraživanja o rasprostranjenosti proganjanja u Engleskoj i Americi. Od 1-2% žena u Australiji je godišnje proganjeno, dok je 2% muškaraca i 8% žena bilo proganjeno barem jednom u životu (Mullen, Pathe, Purcell i dr. 1999: 1244).

Studija o žrtvama proganjanja Leicester Univerziteta u Engleskoj je pokazala da je većina žrtava bila ženskog pola i to 86% od ukupnog broja žrtava, prosečne starosti od 33 godine, dok je prosečno doba progonitelja 38 godina (University of Leicester, 2005). Nacionalno istraživanje o proganjanju u Velikoj Britaniji (Budd, Mattinson, 2000: 9) je pokazalo da su tri četvrtine, odnosno 73% od ukupnog broja proganjениh žene. U najvećem riziku od proganjanja su po pomenutom istraživanju osobe ženskog pola, od 16 do 24. godine starosti, neudate ili razvedene, studentkinje ili nezaposlene, visoko obrazovane, koje stanuju u privatnom smeštaju u gradskim, urbanim sredinama. Od ukupnog broja progonitelja, 81% čine muškarci i to u 51% starosti između 20 i 39 godina. Škotska studija o proganjanju pokazala je da je od ukupnog broja progonitelja 75% bilo muškog pola. U slučajevima gde su žrtve proganjanja bile žene čak u 83% slučajeva učinoci su bili muškog pola (Morris, Murray, 2002: 40). Američka studija o proganjanju pokazuje da su žene u 78% bile žrtve proganjanja, i to uzrasta u rasponu od 18 – 29 godine, dok su muškarci u 87% bili učinoci u slučajevima proganjanja (Tjaden and Thoennes, 1998: 2).

Navedena istraživanja su pokazala da su najčešće žrtve proganjanja žene, a progonitelji u najvećem broju slučajeva muškarci. Jedno od objašnjenja je da je proganje patrijarhalni mehanizam za održavanje socijalne kontrole. Iz ovakvog tumačenja proizilazi različito gledanje na „muško“ i na „žensko“ proganje, pri čemu se „žensko“ proganje smatra neuobičajenim i opasnim za poredak, dok se na „muško“ gleda kao na način da se žena kontroliše i kažnjava (Nicol, 2006: 75).

Studija o progoniteljima u Australiji profilše progonitelja kao muškarca prosečnog uzrasta oko 38 godina, koji u nešto preko polovine slučajeva, odnosno 51% nikada nisu bili u intimnim odnosima. U 56% radilo se o zaposlenim muškarcima (Mullen,

Pathé, Purcell at all, 1999: 1245). Studija o ženama u ulozi progonitelja u Americi ukazala je da se radilo uglavnom o heteroseksualnim ženama u tridesetim godinama, koje žive same, obrazovanim i bez dece (Meloy, Boyd, 2003: 212). Kao dominantan motiv za proganjanje u preko polovine slučajeva „ženskog proganjanja“ je težnja za ostvarenjem intimne veze (Meloy, Boyd, 2003: 213).

Žene-žrtve su u najvećem broju slučajeva sa učiniocima bile u partnerskom odnosu. Nacionalno istraživanje o nasilju nad ženama u Americi pokazuje da je 59% žena i 30% muškaraca bilo proganjeno od strane osoba sa kojima su bile u intimnim odnosima (Tjadens and Thonnes, 1998: 6). Ovaj tip proganjanja karakteriše intenzivno i kontinuirano nasilje. Postoje podaci da su žrtve femicida (ubistva žena) u 76% pre ubistva bile proganjene od strane svojih aktuelnih/bivših partnera, dok su u 85% žrtve pokušaja femicida bile proganjene u poslednjih godinu dana pre femicida/pokušaja femicida (McFarlane i dr., 1999: 308).

Progonitelj može pristupiti žrtvi na različite načine, i to putem pisama, telefonskih poziva, tekstualnih poruka, e-mailova, grafita, ali i preko nekih drugih postupaka kao što su oštećenje ili uništenje imovine žrtve, posmatranje, praćenje, nadziranje žrtvine kuće i drugi (Nicol, 2006: 17). Najčešći postupci koje progonitelji primenjuju su: prisiljavanje na razgovor, praćenje žrtve, čekanje žrtve ispred kuće/posla, telefonski pozivi, slanje neželjenih pisama/poruka/poklona, fizički napadi na žrtvu, pretanje nasiljem i drugi postupci (Morris, Murray, 2002: 39).

Holandska studija o proganjanju Blaauwa, Winkela i Arensmana je na uzorku od registrovanih 470 žrtava proganjanja prikazala najčešće metode koje su progonitelji koristili da bi ostvarili kontakt sa žrtvama, a to su: direktni i od strane žrtve neželjen prilaz u 92%, telefonski pozivi u 86%, praćenje u 74%, nadziranje žrtvine kuće u 74%, uništavanje žrtvine imovine u 65%, fizički napadi u 56%, pretanje koje se odnose na ugrožavanje žrtvinog života ili telesnu povredu u 45%, pa slanje pisama 41% (Blaauw, Winkel, Arensman, 2000). Prosečno trajanje proganjanja po ovoj studiji je 33 meseca. Neki manje uobičajeni postupci (University of Leicester, 2005) kojim se progonitelji služe su: provajdovanje u stan žrtve, zlostavljanje njenih kućnih ljubimaca, seksualni napadi, pretanje da će ugroziti žrtvinu decu i slično. Nadkarni i Grubin su grupisali ponasanja progonitelja prema žrtvama u tri kategorije:

praćenje, koje podrazumeva opsedanje radnog mesta, kuće, nameštene „slučajne susrete“; neželjena komunikacija putem telefona, pisama, grafita, poklona, elektronske pošte i interneta; i nasilje koje podrazumeva pretnje, uz nemiravanje žrtvine porodice, uništavanje žrtvine imovine, iznošenje lažnih optužbi na račun žrtve i seksualne i fizičke povrede (Nadkarni, Grubin, 2000: 1486).

Žrtve mogu biti uz nemiravane i na neke manje konvencionalne načine, kao na primer putem interneta i e-mail-a. Studija o sajberproganjanju D’Ovidia i Doyla je pokazala da su žrtve sajberproganjanja najčešće bile uz nemiravane putem e-mail-a i to u 79 %, preko instant messenger-a u 13%, putem chat room-ova u 8%, dok su message board-ovi/guest book-ovi i web site-ovi bili korišćeni u 4 i 2% slučajeva. Sajberprogonitelji su najmanje koristili newsgroup-e i lažne korisničke profile i to u oko 1 % slučajeva.² Najzad, treba pomenuti i to da je poslednjih godina naročito aktuelan postao problem proganjanje putem takozvanih „sajtova za druženje“, kao što su Facebook³ i MySpace⁴.

Proganjanje je pojava koja utiče na promenu životnog toka žrtve. Trećina žrtava je po studiji o žrtvama proganjanja Leicester Univerziteta izjavila da im je proganjanje iz temelja poremetio život u smislu da su izgubile vezu, posao ili su morale da se presele (University of Leicester, 2005). Žrtve su se po navedenoj studiji u procesu proganjanja susretale sa velikim psihološkim i psihijatrijskim problemima, kao što su: anksioznost, poremećaji spavanja i ishrane, agorafobija, bes, suicidalne želje, depresija, paranoja, želja za samopovređivanjem i druge tegobe. Osobe su pored psiholoških, suočavane i sa teškim finansijskim i socijalnim gubicima, kao što su troškovi oko promene telefonskog broja, preseljenja, nadoknade štete vezano za eventualno oštećenje ili gubitak imovine, i troškovi za pravnu pomoć u suprotstavljanju proganjanju. Rizici po žrtvu proganjanja mogu se svesti na: rizik od produžavanja proganjanja i ponovnog izlaganja proganjanju, rizik od psihološke i socijalne štete, rizik od pretnji i nasilja. Procena rizika se može izvršiti u zavisnosti od odnosa žrtve sa učiniocem, od motivacije progonitelja, psiholoških, psihopatoloških i socijalnih

² A study of cyberstalking understanding investigative hurdles, bilten dostupan na internet stranici www.fbi.gov/publications.

³ www.facebook.com, pristupljeno 14. 01. 2008.

⁴ www.myspace.com, pristupljeno 14. 01. 2008.

karakteristika progonitelja, psihološke i socijalne ranjivosti žrtve, postojećeg zakonskog okvira vezano za proganjanje i ustanova za adekvatan tretman proganjanja (Mullen i dr, 2006: 442).

Osvrt na mere koje se u svetu preduzimaju u cilju prevencije proganjanja

U poslednje dve decenije uloženi su značajni napori u cilju pravilnog razumevanja i prepoznavanja proganjanja, kao i u cilju njegovog otkrivanja i prevencije. Prvi korak koji je bio preduzet je uvođenje „anti-stalking“ legislative i uskladihanje drugih relevantnih propisa, što je važan, ali ne i dovoljan element u suprotstavljanju pojavi proganjanja. Druge mere koje se u svetu preduzimaju u cilju adekvatnog tretiranja i sprečavanja proganjanja tiču se uspostavljanja mehanizama za pomoć i podršku žrtvama proganjanja, rad sa progoniteljima, kao i podizanje svesti o proganjanju u cilju lakšeg prepoznavanja i razumevanja pojave.

Prvi zakon protiv proganjanja (*California Penal Code*) donet je u Kaliforniji 1990. godine kao reakcija na ubistvo glumice Rebecce Schaeffer koje je bilo posledica proganjanja, a koje je usledilo nakon ubistva četiri druge žene u Kaliforniji takođe usled proganjanja. Tokom 1992. godine još trideset zemalja je po uzoru na Kaliforniju izgradilo svoja zakonodavstva protiv proganjanja, da bi do kraja 1993. godine sve države u okviru SAD-a uskladile svoja zakonodavstva, a 1996. godine donet je zakon o proganjanju na federalnom nivou (Nicol, 2006: 22). U Velikoj Britaniji je 1997. godine donesen *Akt o zaštiti od uznemiravanja*, kojim je proganjanje inkriminisano kao krivično delo, uz predviđanje niza zaštitnih mera (Morris, Murray, 2003: 4). Posle 2000-te godine, mnoge države su uskladile svoja zakonodavstva u cilju zaštite od proganjanja i to: Australija, Kanada, Japan i većina država u Zapadnoj Evropi. Trećina država u sastavu SAD-a predviđa kršenje zaštitnih odredbi prema žrtvi kao otežavajuću okolnost pri odmeravanju kazne u slučajevima proganjanja (National Center for Victims of Crime, 2007). Sankcionisanje proganjanja u Australiji se razlikuje od države do države. Dok je u većini australijskih država za proganjanje predviđena zatvorska kazna od dve, tri, do pet godina zatvora ukoliko je učinilac posedovao oružje ili prekršio sudsku odluku, u Tasmaniji je za proganjanje predviđena kazna i do 21 godinu zatvora (Ogilvie, 2000: 3).

Pri pružanju pomoći i podrške žrtvama proganjanja potrebno je multidisciplinarno pristupiti u tretiranju svakog slučaja pojedinačno. Policiji, tužiocima i sudijama bi trebalo pružiti adekvatnu edukaciju o proganjanju. Preporuka švedske studije o proganjanju je da bi u policijskim stanicama trebalo da postoji posebno obučeno osoblje koje bi uvek moglo da pruži potrebne informacije o proganjanju (The Swedish National Council for Crime Prevention, 2006).

Nekoliko država u SAD-u i UK imaju specijalizovane „anti-stalking“ policijske jedinice. U cilju brzog i adekvatnog reagovanja poželjno je upotrebiti sve resurse (National Centre for Victims of Crime, 2004) kojima društvo raspolaže kao što su: skloništa za žrtve nasilja u porodici, ustanove za mentalnu zaštitu, fakulteti, radne organizacije, organizacije koje pružaju pomoć žrtvama i druge. Organizacije koje pružaju pomoći i podršku žrtvama proganjanja nude različite programe pomoći i podrške u cilju oporavka i zaštite žrtava. U Americi⁵ se sa žrtvama proganjanja radi na proceni rizika, eventualnoj intervenciјi u kriznim situacijama i izgradnji sigurnosnog plana za žrtve. Žrtvama se pružaju emotivna podrška, upućivanje, individualna savetovanja, a u zavisnosti od potrebe vrši se zamena brava i poklanjanje mobilnih telefona kojim se u svako doba besplatno može pozvati pomoć.

Preporuka Nacionalnog centra za žrtve proganjanja u Americi je usvajanje adekvatnog protokola za postupanje u slučajevima proganjanja (National Centre for Victims of Crime, 2004). Postupanje po protokolu predviđa tri nivoa društvene reakcije u slučajevima proganjanja i to: intervencijski nivo, nivo zaštite žrtava proganjanja i mere usmerene na tretman progonitelja.

Intervencijski nivo reagovanja na proganjanje podrazumeva ranu intervenciju, podizanje nivoa svesti o proganjanju kod osoba koje se sreću sa žrtvama proganjanja i edukaciju u smislu adekvatnijeg prepoznavanja pojave, pritvaranje progonitelja i podizanje optužnice, kao i reagovanje u kriznim situacijama. Mere usmerene ka zaštiti žrtava proganjanja obuhvataju: pomaganje žrtvama u ostvarivanju zaštitnih mera, upućivanje na organizacije koje pružaju pomoći i podršku žrtvama proganjanja i preispitivanje svih dostupnih resursa u zajednici u cilju osiguravanja bezbednosti žrtve. Preporuke za tretman progonitelja su: informisanje i upozoravanje progonitelja o zakonu i politici postupanja u

5 Safe Horizon Anti-Stalking Program, www.safehorizon.org.

slučajevima proganjanja, proveravanje da li je ranije privođen ili osuđivan, upućivanje na savetovanje ili drugu adekvatnu vrstu pomoći koja može pomoći u kontroli ponašanja, privođenje, praćenje i nadzor progonitelja, kao i korišćenje svih onih sredstava koja bi pomogla da se eliminiše pretnja po žrtvu i okolinu.

Zaključak

U ovom radu smo nastojale da ukažemo na postojeća određenja pojma proganjanja, njegov odnos sa sličnim pojavama, pregled rezultata svetskih istraživanja o proganjanju, kao i osrvt na savremene načine suprotstavljanja ovom kriminalnom ponašanju i pružanje pomoći žrtvama. Kako je u radu pokazano, uprkos teškoćama definisanja i postojanju različitih definicija, moguće je identifikovati nekoliko elemenata koji su zajednički svim postojećim definicijama. Definisanje proganjanja znatno je olakšano nakon što su doneti zakoni koji ga regulišu. Ujedno, ti elementi olakšavaju razgraničenje proganjanja od drugih sličnih pojava, odnosno kriminalnih ponašanja poput nasilja u porodici, mobinga, seksualnog uzinemiravanja i vršnjačkog nasilja. Ti elementi odnose se na ponavljanje radnje izvršenja, postojanje kriminalne namere, pretnje i izazivanja straha i drugih emocionalnih promena ili poremećaja kod žrtve, kršenje prava na privatnost, kao i na okolnost da radnja izvršenja može biti usmerena kako na žrtvu tako i na njoj blisko lice.

Sva dosadašnja istraživanja pokazuju da je proganjanje veoma rasprostranjeno i da su njegove žrtve i izvršioci kako muškarci tako i žene. Ipak, proganjanje ima izraženu rodnu dimenziju što posebno dolazi do izražaja kod proganjanja koje se vrši u okviru nasilja u porodici, odnosno nakon prestanka partnerskog odnosa. Ovaj oblik proganjanja prevashodno vrše muškarci nad ženama. Ujedno, za ovaj oblik proganjanja karakteristično je da se ono javlja kao sredstvo održavanja kontrole nad žrtvom, odnosno kao način da se povrati izgubljena moć nad njom. Za razliku od partnerskog proganjanja, drugi oblici uglavnom imaju za cilj uspostavljanje odnosa sa žrtvom koja ili uopšte nije poznata izvršiocu ili mu je poznata ali sa njom nikada nije bio u vezi. U poređenju sa prethodnim oblikom, kod ovog oblika proganjanja žene se nešto češće javljaju kao izvršioci, a muškarci kao žrtve. S tim u vezi, taj oblik uglavnom ima za cilj ostvarenje seksualnog ili

emocionalnog zadovoljenja ili kažnjavanje žrtve a ređe njenu kontrolu.

Tokom poslednje decenije u mnogim zemljama su doneti zakoni protiv proganjanja, koji su inkriminisali proganjanje kao krivično delo i predviđeli mogućnost izricanja zaštitnih mera. Preduzete su i mere za njihovu implementaciju, za prevenciju proganjanja i pomoći i podršku žrtvama. Uprkos trendovima u svetu i zahtevima iz međunarodnih dokumenata (Nikolić-Ristanović i Dokmanović, 2006: 164), u Srbiji ne postoje istraživanja rasprostranjenosti proganjanja niti posebne zakonske odredbe koje bi ga inkriminisale i stvorile osnovu za adekvatnu zaštitu žrtava. Proganjanje se ne predviđa ni kao radnja izvršenja kod nasilja u porodici, kao što je to slučaj u nekim susednim zemljama, poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Upravo stoga, čini se da bi u narednom periodu trebalo raditi na podizanju svesti javnosti i reformi zakonodavstva u ovom pogledu. Nadamo se da će ovaj rad doprineti ostvarenju tog cilja i da će poslužiti kao inspiracija za istraživanja, promene zakona i osmišljavanje drugih programa poput edukacije stručnjaka i programa prevencije i podrške i pomoći žrtvama.

Literatura

- Buzawa, E. S., Buzawa, C. G. (1996) *Domestic violence: criminal justice response*. Thousand Oaks, London, New Delhi:Sage.
- Blaauw, E., Winkel, F., Arensman, E. (2000) *The tool of stalking: relationship between features of stalking and psychopathology of victims.*, rad prezentovan na konferenciji *Stalking: criminal justice responses* u organizaciji *Australian institute of justice*, 7-8 decembra 2000. u Sidneju
- Budd, T., Mattinson, J. (2000) *The extend and nature of stalking: findings from the 1998 British Crime Survey*. London: Home Office
- Coloroso, B. (2003) *The bully, the bullied, and the bystander*. NewYork: Harper Resource.
- Dressing, H., Kuehner, C., Gass, P (2005) Lifetime prevalence and impact of stalking in European population: epidemiological data from a middle-sized German city, *British Journal of Psychiatry*, 187, str. 168-172
- Doerner, W. , Lab, S. (2002) *Victimology*, Cincinnati: Andersen Publishin CO.
- From, E. (1984) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed
- Home Office (2004) *Domestic violence, sexual assault and stalking: findings from British Crime Survey*, Home Office research, Development and statistic directorate, www.homeoffice.gov.uk, datum pristupa 1. 10. 2007.
- Kamphuis, J. H. & Emmelkamp, P. M. G. (2000). Stalking - a contemporary challenge for forensic and clinical psychiatry, *British*

Journal of Psychiatry, 176, str. 206-209.

Meloy, J. R., & Gothard, S. (1995). Demographic and clinical comparison of obsessional followers and offenders with mental disorders, *American Journal of Psychiatry*, 152 (2), str. 258-263.

Meloy, J. R. (1998) *The psychology of stalking: clinical and forensic perspectives*. New York: Academic Press.

Morris, S., Anderson, S., Murray, L. (2002) *Stalking and harassment in Scotland*. Edinburgh: Scottish executive

Mullen, P. E., Pathe, M., Purcell, R., Stuart, G. W. (1999) A study of stalkers, *American Journal of Psychiatry*, 156, str. 1244-1249.

McIvor, R.J, Petch, E. (2006) Stalking of mental health professionals: an underrecognised problem, *British Journal of Psychiatry*, 188, str. 403-404

Meloy, J. R., Boyd, C. (2003) Female Stalkers and Their Victims. *Journal of the American Academy of Psychiatry & the Law*, 31(2), str. 211-219.

McFarlane, J. M., Campbell, J. C., Wilt, S., Sachs, C. J., Urlich, Y., Xu, X. (1999) Stalking and intimate partner femicide, *Homicide studies*, 4, str. 300-316

Nadkarni, R. & Grubin, D. (2000). Stalking: Why do people do it? *British Medical Journal*, 320(7248), str. 1486-1487.

National Centre for Victims of Crime (2004) *Stalking*, WWW. cops.usdoj.gov, pristupljeno 26. 09. 2007.

National Center for Victims of Crime (2007) The Model Stalking Code Revisited: Respondings to the New Realities of Stalking, www.ncvc.org, pristupljeno 26. 09. 2007.

Nicol, B.(2006) *Stalking*. London: Reaktion book.

Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: IKSI,VDS i Prometej.

Nikolić-Ristanovic, V. i Dokmanović, M. (2006) *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*, Beograd:Prometej.

Ogilvie, E. (2000) *Stalking: criminal justice responses in Australia*, Sidney: Australian institute of criminology

Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*, Zagreb:Školska knjiga.

Smartt, U. (2001) The Stalking Phenomenon: Trends in European and International Stalking and Harrassment Legislation, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 3, str. 209-232

Sabbadini, L. (1998) „Sexual Harassment and Rape“, National Institute of Statistics Report, Rim, neobjavljeno.

The Swedish National Council for Crime Prevention (2006) *Stalking in Sweden: prevalence and prevention*.

Tjaden, P., Thoennes, N. (1998) *Stalking in America: findings from National violence against women survey*. Washington: National institute of justice

Vuković, D. (2007) Mosing na radnom mestu, *Temida*, 4, str. 3-10

Walby, S., Allen, J. (2004) *Domestic violence, sexual assault and stalking: findings from the British Crime Survey*. London: Home office

Wilson, F. Thompson, P. (2001) Sexual harassment as an exercise of power, *Gender, work and organization*, 1, str. 61-83

University of Leicester (2005) Anketa o viktimizaciji čiji su rezultati dostupni na: www.stalkingsurvey.com, pristupljeno 10.09.2007.

Vesna Nikolić-Ristanović, PhD Marina Kovačević-Lepojević

Stalking: notion, characteristics and social responses

In the last two decades stalking phenomenon is recognized and actualized in the world in professional, scientific circles, in media and the everyday talk. Recently, stalking is identified as specific and complex problem, studied separately from domestic violence, workplace abuse, sexual harassment, threats, following, homicide, voyeurism and the other phenomenon to which stalking may or not be related. This paper is aimed to determine the notion of stalking and its relationship with similar phenomena, to review the research about the prevalence and nature of stalking, as well as to review the measures for its prevention, supporting victims and prosecution of offenders. Finally, the paper intend to contribute toward initiation of research and legal reforms regarding stalking victimisation in Serbia.

Keywords: stalking, notion, characteristics, prevalence, social responses, world

TEMIDA

Decembar 2007, str 13-21

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0704013J

Victims of Stalking in India: A Study of Girl College Students in Tirunelveli City

Karuppannan JAISHANKAR*

Puthisigamani KOSALAI**

The word ‘stalking’ was not commonly known in India, until Priyadarshini Mattoo’s case (1996) hit the headlines. Eve teasing, a colloquial word for gender harassment is popularly known and Tamil Nadu Prohibition of Eve-Teasing Act, 1998 on that was developed after the brutal killing of a girl named Sarika Shah in Chennai. Though, stalking is there in the past, it was not acknowledged with this terminology and it was always merged with Eve teasing. On the other hand, stalking is much graver than Eve teasing and it is an obsessive behaviour. After the Matoo’s case, the Indian Criminal Justice System awoke and the National Commission for Women is ready with a draft Bill (Sexual Assault Prevention Bill) to make the Indian Penal Code more effective against the menace of stalkers. Research studies related to stalking in India are sparse and there is a need to study this phenomenon in depth. This paper presents some results from a study of stalking victims among Girl College students at Tirunelveli City, Tamil Nadu, India. In-depth questionnaire data are drawn on to investigate the course and nature of prolonged stalking in 150 self-defined victims. Findings indicate a pattern of repeated intrusions, the stalking harassment methods, lack of reporting behaviour, and effects of stalking on the victims.

Keywords: Stalking; Girl Students; Victimization; Eve Teasing; Sexual Harassment; Victims

Introduction

Stalking creates uncertainty, instils fear, and can completely disrupt lives. It can involve severe—even lethal—violence. Stalking involves a pattern of overtly criminal and/or apparently innocent behaviour that makes victims fear for themselves or others. Stalking is distinguishable from many other types of crime in two important ways. First, it entails repeat victimization of a person the offender targets—it is, by its very nature, a series of acts, rather than a single incident. Second, it is partly defined by its impact on the victim (NCVC, 2004).

While legal definitions of stalking vary from country to country, the following is a useful general definition: A course of conduct directed at a specific person that would cause a reasonable person fear (National Criminal Justice Association, 1993) A precise definition is given by the U.S. Department of Justice Office for Victims of Crime (OVC), “*Stalking refers to repeated harassing or threatening behaviour by an individual, such as following a person, appearing at a person’s home or place of business, making harassing phone calls, leaving written messages or objects, or vandalizing a person’s property*”. Any unwanted contact between two people that directly or indirectly communicate a threat or place the victim in fear can be considered stalking.

There is no Indian definition of stalking, as only after the Matoo’s case stalking has gained significance. On January 23, 1996, the law student (Priyadarshini Matoo) was found dead in the bedroom of her parents’ South Delhi apartment. A year before her death, Matoo had lodged a complaint with the police about a Delhi University law student who had been stalking her. The stalker was later charged with raping and murdering her, but was acquitted by a

* Lecturer, Department of Criminology & Criminal Justice, Manonmaniam Sundaranar University, Abhishekappatti, Tirunelveli 627 012, Tamil Nadu. India E.mail: drjaishankar@gmail.com URL: <http://www.drjaishankar.co.nr>

** Final Year Master’s Candidate, Department of Criminology & Criminal Justice, Manonmaniam Sundaranar University, Abhishekappatti, Tirunelveli 627 012, Tamil Nadu. India

lower court for lack of evidence. However, the High court in 2006 sentenced him to death. Based on this case, the National Commission for Women (NCW) is ready with a draft Bill to make the Indian Penal Code (IPC) more effective against the menace of stalkers (Sarkar, 2005).

It is pertinent to utilize the proposed definition on stalking prepared by the NCW, which is stated to be an amendment to the IPC, as a new section. *"Any person who stalks a woman with the intention to cause (a) serious harm or injury to that woman or a third person or (b) apprehension or fear of serious harm or injury to that woman or to a third person shall be punished with imprisonment... or with fine or with both."* A stalker can be imprisoned for a period of up to seven years as per the Sexual Assault Prevention Bill prepared by the NCW (Sarkar, 2005). However, it should be noted that this definition does not include men, though men are stalked. To ensure that the law is not abused, the proposed Bill goes on to explain what constitutes stalking. It says that a stalker is a person who has, at least on three occasions, followed or approached a woman, loitered near her, or watched her while she entered a place where she lived, worked or visited. It also says that a stalker is one who keeps a woman under surveillance or interferes with her property. He gives or sends her offensive material, or places offensive material where it is likely to catch her attention. The stalker telephones or contacts a woman or "acts covertly in a manner that could reasonably be expected to arouse apprehension or fear in the woman or engages in conduct amounting to intimidation, or an offence under Section 509" of the Indian Penal Code (Sarkar, 2005).

There have been a number of western empirical investigations into stalking (Tjaden and Thoennes, 1998; NCVC, 2004; Morris et.al, 2002; Mills, 1998; Budd, Mattinson and Myhill 2000; Burgess et al. 1997; Coleman 1997; Kurt 1995; Mechanic, Weaver and Resick 2000; McFarlane et al. 1999; Walker and Meloy 1998; Budd, Mattinson and Myhill 2000; Fremouw, Westrup and Pennypacker 1997; Geberth 1992; Meloy 1998; Pathé and Mullen 1997; Hills and Taplin 1998; Spitzberg, Nicastro and Cousins 1998; Logan, Leukefeld and Walker 2000; Hills and Taplin 1998; Budd, Mattinson and Myhill 2000; Harmon, Rosner and Owens 1995; Meloy and Gothard 1995; Mullen and Pathé 1994; National Institute of Justice 1997; Schwartz-Watts and Morgan 1998; Zona,

Sharma and Lane 1993), which have revealed a variety of demographic data concerning the characteristics of both stalking offenders and stalking victims, based upon a variety of research samples.

Even though, we find lots of studies or analysis of stalking in many countries, still there are some lacunae in the empirical nature of studies on stalking in India. There are many studies from Indian context on Eve teasing and sexual harassment; however, there are no studies in stalking, prior to this study. The present study is a pioneering micro level analysis which aims to analyse the nature and extent of stalking of Girl College students.

Methodology

Objectives of the study

- To analyse the nature and extent of stalking victimization among girl college students
- To assess the stalkers relationship with the victims and the stalker harassment methods
- To examine the responses and support for victims of stalking
- To examine the impact of victimization

Research Questions

1. What is the nature and extent of stalking victimization?
2. Whether the victims have awareness of stalking?
3. What is the perception of victims towards stalking?
4. What are the causes of stalking?
5. What is the relationship of stalker with the victim?
6. What is the frequency of meeting of stalker with the victim?
7. What are the methods of stalking harassment?
8. What are support mechanisms that helped the victims?
9. What are the effects of stalking on the victims?
10. What are the social and financial consequences of stalking on the victims?
11. What are the coping strategies taken by the Victims?

Universe, Sampling and Research Tool

The aim of this study was to gather as much information as possible about the nature and extent

of stalking of college students. The universe of the study is Tirunelveli City, Tamil Nadu, India. Purposive (Quota) sampling method was adopted to choose the sample for this study. Only respondents who identified themselves as victims of stalking were chosen for this study (The researchers conducted a meeting of all college students and only who volunteered as victims were included in this study) The study was conducted in selected 10 colleges including Arts, Science, Medicine and Engineering colleges in Tirunelveli City, Tamil Nadu. A total of 150 respondents were selected for this study. A questionnaire constructed by The Network for Surviving Stalking (NSS) (2004) in their website <http://www.nss.org.uk> was utilised in this study. Certain questions were modified and questions related to stalking were reconstructed by the researcher to the needs of Indian situation and was used to elicit the required data pertaining to the present study.

The research tool consisted 35 items pertaining to the objectives of the study. The tool was divided into 4 parts. Part 1 had items relating socio-economic characteristics of the respondents. Part 2 of the tool had items relating about stalking and stalkers. Part 3 had items relating to responses and support for victims of stalking/harassment. Part 4 of the tool had items relating to effects of stalking. The research tool was prepared in the vernacular language (Tamil) and later the answers were translated in English for the preparation of the final results. The data were input by the researcher, using SPSS (version 11) software, and were rigorously and extensively checked for inputting errors. All entered cases were re-checked for accuracy. Descriptive statistics were obtained for all the questions.

Limitations

In common with the investigations cited in the introduction, all samples are non-random and as such generalisations to other survey results cannot be made. Nor can generalisations be made to the entire population of victims of stalking. An unknown number of individuals may not define themselves as stalking victims, or if they do so, they may be unwilling to come forward and speak openly about their experiences. This study is the first of its kind conducted in the Tamil Nadu, with a larger sample size and as such it provides a starting point for others wishing to carry out exploratory studies into stalking and harassment. The scope of the study is limited

only to specific Colleges of Tirunelveli City, Tamil Nadu, India. In future researches, a detailed analysis of the entire Tamil Nadu will be undertaken and this also opens the scope for further research in the Indian Context.

Results and Discussion

Socio Economic Characteristics

Table 1 Socio-economic Characteristics of the Victims

Socio-economic Characteristics	N	%
Educational background		
Arts	59	39.3
Science	41	27.3
Engineering	25	16.7
Medicine	25	16.7
Economic background		
High	19	12.7
Middle	113	75.3
Low	18	12.0

The above table (1) explains the socio-economic characteristics of the respondents such as education and economic background. Arts students, around 39.3% represented the majority of the sample size. 75.3% of the respondents belong to middle income group.

Stalking

Table 2. About Stalking

About Stalking	N	%
Perceptions of Stalking		
Don't know anything	65	43.3
Only happen to others	31	20.7
Severe harassment problem	38	25.3
Mentally sick people	21	14.0
Still being Stalked		
Yes	43	28.7
No	85	56.6
Don't Know	22	14.7
End of Stalking		

Police warning	29	19.3
Conviction	10	6.7
Stalker imprisoned	11	7.3
Warn by others	37	24.7
Got someone to stalk	3	2.0
Just stopped	36	24.0
Don't know	24	16.0
Cause of Stalking		
End of a relationship	23	15.3
Rejection	37	24.7
No cause	90	61.0

Most victims (43.3%) said they had not heard of 'stalking' prior to their own victimization. 25.3% (n=38) believed it to be a severe harassment problem and a small percent (14%) felt that only the mentally ill stalked. 28.7% of the respondents felt that they are still stalked. However, half of the samples felt that they are not stalked at the present. Even though the majority of the victims did not report their victimization to the police a small percentage (19.3% n=21) felt that police warning stopped the stalking. Warning by others has also worked (24.7% n=37) and the stalking has also just stopped without any reason (24% n=36) Majority of the respondents (61 % n=90) felt that there was no cause for stalking, on the other hand some of the respondents (24.7% n=37) felt that because they have rejected the stalker, they were stalked and also some respondents (15.3%) felt that because of an end of relationship with their lover, he started stalking.

Stalker

Table 3. About the Stalker

Relationship with the stalker	N	%
Friend	20	13.3
Relative	27	18.0
Unknown	103	68.7
Frequency of Contact with the Stalker		
Once per day or more	55	36.6
More than three times per week	18	12.0
Once per week	31	20.7

Once per month	16	10.7
Less than once each month	30	20.0

Only a minimal amount of sample had a prior intimate relationship with the person who became their stalker. A further 13.3% of the respondents had some prior acquaintance with the stalker, e.g. the stalker was a friend or a neighbour. Around 68.7% (a majority of the victims) felt that their stalkers were strangers. One in 10 stalkers began their campaigns as total strangers to the victim. This underlines the fact that virtually anyone can become the victim of a stalker, and stalkers can be found in most social situations. The victims met their stalkers mostly once per day (36.6% n=55) This finding brings out the significance of stalking in this rural set up.

Stalker Harassment Methods

Table 4. Stalker Harassment Methods

Harassment methods	N	%
Follow	83	55.3
Unsolicited letters	34	22.7
Unsolicited phone calls	46	30.7
Unsolicited emails	20	13.3
Communication	18	12.0
Photograph	7	4.7
Abuse parents	6	4.0
Harm parents	4	2.7
Destroy home	7	4.7
Destroy love	5	3.3
Harass friends	13	8.7
Physical assault	2	1.3
Threaten to physical assault	1	.7
Sexual assault	0	0
Threaten to sexual assault	0	0
Broke home	2	1.3
Visited home	10	6.7
Spied on you	17	11.3
Stood outside home	21	14.0
Stood outside college	19	12.7
Send presents	22	14.7
Spread rumours	11	7.3
Cyber Stalking (Internet)	20	13.3

The 'top five' stalking harassment methods were: Following (reported by 55.3% of victims), unsolicited telephone calls (30.7%), Spying 11.3% (including stood outside home 14%, stood outside college 12.7%), unsolicited letters (22.7%) and trying to communicate with the victim (17.4%) These results corroborate with most of the studies as they showed that the most common harassment methods were being watched, followed and telephoned (Sheridan et.al, 2001) Cyber Stalking is not seen as a major phenomenon in this study. As the respondents were from a rural back ground, cyber stalking may not have been highlighted, because the usage of internet is comparatively less by the rural population. Sexual assault was not found in this study as a harassment method. Still less common methods included standing outside home, college and defamation of character, spreading rumours etc. Typically, stalkers will employ a diverse range of tactics and will only very rarely engage in a single stalking activity.

Victim's Response to the Stalker

Table 5. Victim's response to the stalker

Victim's response to the stalker	N	%
No reply	82	54.7
Telephone	18	12.0
e-mail	10	6.7
Letter	7	4.7
Confront	10	6.7
Threaten	12	8.0
Attack	2	1.3
Asked him to leave	13	8.7
Asked what he is doing	10	6.7
Moment of victim's response	N	%
At the start	99	66.0
In between	25	16.7
After many incidents	26	17.3
Response to the stalker		
Helped	25	16.7
Made things worse	25	16.7
Had no effect	45	30.0
Unsure	55	36.7

Half of the respondents (54.7) did not respond to the stalker. This may be due to fear of attack and social stigma. However, the other half (around 45-50%) of the victims responded. It should be noted the response rate is good among the victims who have responded. Nearly 66% (n=99) of the victims who have responded have responded at the starting of the stalking. 16.7 % of the victims were unsure whether their response helped them. 30% (n=45) felt that their response had no effect on the stalker and only a marginal 16.7% felt that their response helped them.

Support for victims of stalking/harassment

Table 6. Support for the victims

Reporting behaviour	N	%
No	108	72.0
Police	35	23.3
Doctor	3	2.0
NGO	1	.7
Lawyer	3	2.0
Other people response	N	%
No reply	54	36.0
Telephone	18	12.0
e-mail	7	4.7
Letter	7	4.7
Confront	8	5.3
Threaten	51	34.0
Attack	6	4.0
Asked him to leave	3	2.0
Doing	7	4.7
Persons who responded on behalf of the victim	N	%
Brother	30	20.0
Father	14	9.3
Best friend	106	70.7
Impact of Others response	N	%
Helped	82	54.7
Made things worse	13	8.7
Had no effect	21	14.0
unsure	34	22.7

The reporting behaviour of the victims is very poor. 72% of the victims did not report their victimization to police (*However, 23% reporting in rural setup is good*) or to their parents. They have only confided to their best friends (70.7%) and they have responded on behalf of the victim to the stalker asked their help. 9.3 percent of the victims confided with their father and they responded to the stalker on behalf of the victim. It should be noted that, more than half (54.7 %) of the victims have felt that the response from friends and parents helped them. The victim reporting behaviour is higher in western countries and in India the reporting behaviour is lesser. Because of the lack of reporting, the support systems though available were not able to help the victims.

Effects of Stalking

Table 7. Effects of Stalking

Physical effects	N	%
No physical effect	68	45.3
Weight changes	12	8.0
Loss of appetite	5	3.3
Sleep disturbance	35	23.3
Head ache	42	28.0
Tiredness	11	7.3
Vomiting	1	.7
Weakness	13	8.7
Self harm	4	2.7
injuries	0	0
Panic attack	5	3.3
Emotional effects		
No emotional effect	50	33.3
Suicidal thought	3	2.0
Suicide attempt	5	3.3
Depression	33	22.0
anxiety	10	6.7
Anger	39	26.0
Confusion	32	21.3
Fear	29	19.3
Increased distrust	4	2.7
Aggression	6	4.0
Paranoia	2	1.3
Irritation	27	18.0

Stalking's impact is often wide-ranging, severe, and psychologically traumatic. Many victims feel constantly on alert, vulnerable, out of control, stressed, and anxious. Dealing with stalking can consume all their energy. They may experience a loss of trust, long-term emotional distress, and significant disruption of everyday living. As far as physical impact is concerned half (50%) of the respondents did not have any impact. Half (50%) others had physical impact and 70% of the respondents felt. Anger as an emotional effect of stalking topped with 19.3%.

Social and financial consequences

Table 8. Social and financial consequences

Social and financial consequences	N	%
Change course of study	21	14.0
Move home	25	16.7
Social activities	29	19.3
Give up	9	6.0
Forced to see less friends/family	13	8.7
Lost friends/Family	34	22.7
Change phone number	19	12.7
Changed email	18	12.0
Changed vehicle	5	3.3
Changed Identity	43	28.7
Relationship Break up	2	1.3
Expenses	1	.7
Therapy	5	3.3
Legal advice	21	14.0

Stalking can also trigger a wide variety of behavioural reactions. Many victims take steps to avoid being followed and spied on. They alter their normal routines, avoid going out alone, and give up leisure activities. To protect themselves, they may screen all telephone calls (at home and work) and change their telephone number, email and postal addresses. More drastic action may include temporary or permanent relocation. They may move to another place or try to change their identity, leaving behind close friends and relatives, and abandoning their courses. In the present study, a majority of victims (28.7% n=94) had changed their identity. Around 16.7% changed their homes. Psychological counselling

and legal advice is still not the fort of the victims. In India, people become closed when it comes to such victimization and don't disclose it to others. There are instances of changing phone numbers (12.7%) and 14% of the victims had gone for legal advice. Also the victims (19.3% n=29) become aloof and not participated in social activities.

Coping strategies of Victims

Table 9. Coping Strategies of Victims

Methods	N	%
Contact with friends	73	48.7
Medicine	15	10.0
Alternative therapies	14	9.3
Changed their Routine	91	60.7
Carried Weapon	14	9.3
Psychologist	12	8.0
Over all Stalking has made	N	%
Stronger person	88	58.7
Personality	66	44.0
Approach	50	33.3
Change priority	46	30.7
Trust	22	14.7

60.7% of the respondents changed their routine to cope with stalking. 48.7% of the respondents made contact with their friends as a coping mechanism. Taking medicine and visiting psychologist was less in number. Overall stalking made the victims a stronger person (58.7% n=88) Around 44% (n=66) of the respondents felt that their personality is changed. However, because of stalking, some of the victims have lost trust in people (14.7%, n=22).

Conclusion

This investigation has revealed perturbing insight into the experiences of stalking victims and has provided preliminary answers to some of the questions set in the introduction. Although stalking has a nebulous quality in that it often involves no more than the targeted repetition of ostensibly ordinary behaviours, most of the victims surveyed in this study reported shared experiences. The 'top five' stalking harassment methods were: following (reported by 55.3% of victims), unsolicited telephone

calls (30.7%), spying 11.3% (including stood outside home 14%, stood outside college 12.7%), unsolicited letters (22.7%) and trying to communicate with the victim (17.4%) Thus, it may be surmised that a 'typical' case of stalking would share these features. Another perhaps expected finding was that the lack of reporting behaviour among the victims. Majority of the victims did not report their victimization to police or parents. Unless the victims report, it would be impossible for the support mechanisms to help them. Awareness among the victims is found to be the palliative remedy to this problem. Prior to this study, empirical data on the prevalence and characteristics of stalking in the general population were virtually nonexistent in India. Therefore, information provided in this paper can help inform policy and interventions directed at stalking. The implementation of the proposed bill of National Commission for Women on stalking is the need of the hour.

References

- Australian Bureau of Statistics (1996) *Women's Safety Australia*, Australian Bureau of Statistics, Canberra.
- Brewster, M. (2000) Stalking by Former Intimates: Verbal Threats and Other Predictors of Physical Violence, *Violence and Victims*, vol. 15, no. 1, pp. 41–54.
- Budd, T., Mattinson, J. and Myhill, A. (2000) *The Extent and Nature of stalking: Findings from the 1998 British Crime Survey*, Home Office Research Study 210, London.
- Burgess, A., Baker, T., Greening, D., Hartman, C. Burgess, A., Douglas, J. and Halloran, R. (1997) Stalking Behaviours within Domestic Violence, *Journal of Family Violence*, vol. 12, no. 4, pp. 389–403.
- Coleman, F. (1997) Stalking Behaviour and the Cycle of Domestic Violence, *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 12, no. 3, pp. 420–32.
- Fremouw, W., Westrup, D. and Pennypacker, J. (1997) Stalking on Campus: The Prevalence and Strategies for Coping with Stalking, *Journal of Forensic Sciences*, vol. 42, no. 4, pp. 666–69.
- Geberth, V. (1992) Stalkers, *Law and Order*, vol. 10, pp. 138–43.
- Hall, D. (1998) Victims of Stalking, in J. Meloy (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, Academic Press, San Diego.
- Harmon, R., Rosner, R. and Owens, H. (1995) Obsessional Harassment and Erotomania in a Criminal Court Population, *Journal of Forensic Sciences*, vol. 40, pp. 188–96.
- Hills, A. and Taplin, J. (1998) Anticipated Responses to Stalking: Effect of Threat and Target-Stalker Relationship, *Psychiatry, Psychology and Law*, vol. 5, no. 1, pp. 139–46.
- Kurt, J. (1995) Stalking as a Variant of Domestic Violence, *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and Law*, vol. 23, no. 2, pp. 219–30.

- Lingg, R. (1993) Stopping Stalkers: A Critical Examination of Anti-Stalking Statutes, *St. Johns Law Review*, vol. 67, pp. 347–81.
- Logan, T., Leukefeld, C. and Walker, B. (2000) Stalking as a Variant of Intimate Violence: Implications from a Young Adult Sample, *Violence and Victims*, vol. 15, no. 1, pp. 91–111.
- McFarlane, J., Campbell, J.C., Wilt, S., Sachs, C., Urlrich, Y. and Xu, X. (1999) Stalking and Intimate Partner Femicide, *Homicide Studies*, vol. 3, no. 4, pp. 300–16.
- Mechanic, M., Weaver, T. and Resick, P. (2000) Intimate Partner Violence and Stalking Behaviour: Exploration of Patterns and Correlates in a Sample of Acutely Battered Women, *Violence and Victims*, vol. 15, no. 1, pp. 55–72.
- Meloy, J. (1989) Unrequited Love and the Wish to Kill: Diagnosis and Treatment of Borderline Erotomania, *Bulletin Menninger Clinic*, vol. 53, pp. 477–92.
- Meloy, J. (1996) "Stalking (Obsessional Following): A Review of Some Preliminary Studies", *Aggression and Violent Behaviour*, vol. 1, pp. 147–62.
- Meloy, J. (1997) The Clinical Risk Management of Stalking: "Someone is Watching Over Me...", *American Journal of Psychotherapy*, vol. 51, no. 2, pp. 174–84.
- Meloy, J. (1998) The Psychology of Stalking, in J. Meloy (ed.) *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, Academic Press, San Diego.
- Meloy, J., Yim Cowett, P., Parker, S.B., Hofland, B. and Friedland, A. (1997) Domestic Protection Orders and the Prediction of Subsequent Criminality and Violence Toward Protectees, *Psychotherapy*, vol. 34, no. 4, pp. 447–58.
- Meloy, J. and Gothard, S. (1995) A Demographic and Clinical Comparison of Obsessional Followers and Offenders with Mental Disorders, *American Journal of Psychiatry*, vol. 152, pp. 258–63.
- Mills, H (1998) One in Five Women a Victim of Stalking, *The Observer* 19 July 1998, p 5
- Morris Sue, Simon Anderson and Lorraine Murray (2002) *Stalking and Harassment in Scotland*. Scottish Executive Social Research.
- Mullen, P. and Pathé, M. (1994) Stalking and the Pathologies of Love, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 147, pp. 625–28.
- Mullen, P., Pathé, M., Purcell, R. and Stuart, G. (1999) Study of Stalkers *American Journal of Psychiatry*, vol. 156, no. 8, pp. 1244–249.
- Mullen, P., Pathé, M. and Purcell, R. (2000) *Stalkers and Their Victims*, Cambridge University Press, Cambridge.
- National Criminal Justice Association (1993) *Project to Develop a Model Anti-Stalking Code for States*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.
- National Center for Victims of Crime (2002) *Creating an Effective Stalking Protocol*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services. Accessible at <http://www.cops.usdoj.gov/Default.asp?Open=True&Item=808>.
- National Center for Victims of Crime (NCVC) (2004) *Stalking*. Problem-Oriented Guides for Police Problem-Specific Guides Series Guide No. 22 Office of Community Oriented Policing Services, U.S. Department of Justice
- Orion, D. (1997) *I Know You Really Love Me: A Psychiatrist's Journal of Erotomania, Stalking and Obsessive Love*, McMillan, New York.
- Palarea, R.E., Zona, M.A., Lane, J.C. and Langhinrichsen-Rohling, J. (1999) The Dangerous Nature of Intimate Relationship Stalking: Threats, Violence and Associated Risk Factors, *Behavioral Sciences and the Law*, vol. 17, pp. 269–83.
- Pathé, M. and Mullen, P. (1997) The Impact of Stalkers on Their Victims, *British Journal of Psychiatry*, vol. 174, pp. 12–17.
- Pathé, M., Mullen, P. and Purcell, R. (1999) Stalking: False Claims of Victimization, *British Journal of Psychiatry*, vol. 174, pp. 170–72.
- Pearce, A. and Easteal, P. (1999) The Domestic in Stalking, *Alternative Law Journal*, vol. 24, no. 4, pp. 165–67.
- Roman, J., Hays, J. and White, T. (1996) Stalking and Related Behaviours Experienced by Counselling Centre Staff Members from Current or Former Clients", *Professional Psychology: Research and Practice*, vol. 27, pp. 595–99.
- Sarkar Bikashe De (2005) *Stalkers Beware*. The Telegraph Sunday, November 13, 2005.
- Schwartz-Watts, D. and Morgan, D. (1998) Violent Versus Non-Violent Stalkers, *Journal of the American Academy of Psychiatry Law*, vol. 26, no. 2, pp. 241–45.
- Sheridan, L., Davies, G.M. and Boon, J.C.W. (2001) The Course and Nature of Stalking: A Victim Perspective The Howard Journal Vol 40 No 3. August 2001, pp.215-234
- Spitzberg, B., Nicastro, A. and Cousins, A. (1998) Exploring the Interactional Phenomenon of Stalking and Obsessive Relational Intrusion, *Communication Reports*, vol. 11, pp. 33–47.
- Tjaden, P. (1997) *The Crime of Stalking: How Big is the Problem*, National Institute of Justice: Research Preview, United States Department of Justice, Office of Justice Programs.
- Tjaden, P and Thoennes, N. (1999) Prevalence and Incidence of Violence Against Women: Findings from the National Violence Against Women Survey, *The Criminologist*, vol. 24, no. 3, pp. 1–19.
- Walker, L. and Meloy, J. (1998) Stalking and Domestic Violence, in J. Meloy (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, Academic Press: San Diego.
- Wright, J., Burgess, A., Burgess, A., McCrary, G. and Douglas, J. (1995) Investigating Stalking Crimes, *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, vol. 33, pp. 38–43.
- Wright, J., Burgess, A., Burgess, A., Laszlo, A., McCrary, G. and Douglas, J. (1996) A Typology of Interpersonal Stalking, *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 11, no. 4, pp. 487–502.
- Zona, M., Sharma, K. and Lane, J. (1993) A Comparative Study of Erotomanic and Obsessional Subjects in a Forensic Sample, *Journal of Forensic Sciences*, vol. 38, no. 4, pp. 894–903.
- Zona, M., Palarea, R. and Lane J. (1998) Psychiatric Diagnosis and the Offender—Victim Typology of Stalking, in J. Meloy (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, Academic Press, San Diego.

**Karuppannan JAISHANKAR
Puthisigamani KOSALAI**

Žrtve proganjanja u Indiji: Studija sprovedena na uzorku studentkinja ženskog koledža u gradu Tirunelveliju

Reč "stalking" (proganjanje) gotovo da nije bila poznata u Indiji pre nego što je slučaj Priyadharshini Mattoo (1996) preplavio medije. Široko je poznat kolokvijalni izraz za uznemiravanje na rodnoj osnovi, "zadirkivanje Eve" (Eve teasing) odnosno dobacivanje, a Zakon države Tamil Nadu o zabrani dobacivanja iz 1998. godine donet je nakon brutalnog ubistva devojke po imenu Sarika Shah u Chennaiju. Tako, u prošlosti, "stalking" nije bio prepoznat kao takav, već se uvek svodio na dobacivanje. S druge strane, "stalking" je daleko teži od dobacivanja i predstavlja opsесивno ponašanje. Nakon slučaja Matoo, indijski krivičnopravni sistem se "razbudio", a Nacionalna komisija za žene je pripremila Nacrt zakona o sprečavanju seksualnog nasilja, kako bi se indijski Krivični zakonik učinio efikasnijim u borbi protiv proganjanja. Istraživačke studije o proganjanju u Indiji su malobrojne i postoji potreba da se ova pojava podrobno istraži. Ovaj rad predstavlja neke rezultate istraživanja žrtava proganjanja – studentkinja koledža u gradu Tirunelveliju u indijskoj državi Tamil Nadu. Podaci su prikupljeni putem detaljnog

upitnika načinjenog u cilju ispitivanja toka i prirode prolongiranog proganjanja kod 150 ispitanica koje su se deklarisale kao žrtve. Rezultati ukazuju na obrazac ponovljenih nasrtaja, metode uznemiravanja kod proganjanja, neprijavljivanje, kao i posledice koje proganjanje ostavlja na žrtve.

Mada proganjanje karakteriše izvesna neodređenost u smislu da on često uključuje ne više od neuobičajenog ponavljanja uobičajenih ponašanja, najveći broj žrtava uključenih u ovu studiju prijavilo je slična iskustva. Najčešćih pet metoda uznemiravanja pri proganjanju bili su: praćenje (koje je prijavilo 55,3% žrtava), neželjeni telefonski pozivi (30,7%), uhođenje (11,3%), neželjena pisma (22,7%) i pokušaji da se uspostavi komunikacija sa žrtvom (17,4%). Može se, dakle, zaključiti da 'tipični' slučaj proganjanja uključuje ove komponente. Drugi nalaz, možda očekivani, odnosi se na nisku stopu prijavljivanja proganjanja: većina žrtava nije prijavila svoju viktimizaciju policiji ili svojim roditeljima.

Budući da, pre ove studije, empirijske evidencije o rasprostranjenosti i karakteristikama proganjanja u opštoj populaciji u Indiji praktično nisu ni postojale, prezentovane informacije se mogu smatrati posebno značajnim za izgradnju politika i intervencija usmerenih na sprečavanje proganjanja u ovoj zemlji.

Ključne reči: proganjanje, studentkinje, viktimizacija, dobacivanje, seksualno uznemiravanje, žrtve

TEMIDA

Decembar 2007, str 23-32

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0704023T

Istraživanje seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu u Beogradu*

Branislava TANASKOVIĆ**

Milena RAČETA***

Tekst predstavlja prikaz rezultata istraživanja seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu u Beogradu, koje je sprovedeno tokom 2007. godine. Istraživanje su sprovele Milena Račeta i Branislava Tanasković, apsolventkinje na studijama psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. U uvodnom delu opisana je metodologija istraživanja. U daljem tekstu predstavljeni su kvantitativni rezultati istraživanja, proistekli iz ispitanja specifičnih aspekata doživljenih iskustava seksualnog uznemiravanja. Data je i kvalitativna analiza preporuka koje su ispitanice navele u upitnicima. Upitnik korišćen u istraživanju konstruisale su autorce, za potrebe ovog rada. U zaključku se razmatraju rezultati istraživanja i razmatraju moguće društvene akcije u cilju suzbijanja ove vrste nasilja.

Ključne reči: seksualno uznemiravanje, javni prevoz, Beograd

Uvod

Seksualnost je ona strana ljudskog života kojom iskazujemo i ostvarujemo potrebu za telesnom bliskošću. Jednako kao što sve svoje druge potrebe zadovoljavamo i ostvarujemo tokom života, tako je i sa seksualnošću. Međutim, za razliku od drugih

potreba, seksualnost je u mnogim društvima, pa i u našem, opterećena tabuima, zabranama i vrednosnim sistemima. Način na koji ćemo ispoljavati svoju seksualnost, kao i kakav je prikladan način izražavanja seksualnosti drugih, je nešto što učimo tokom socijalizacije, kroz sistem društvenih normi koje usvajamo od porodice, šireg društva, medija, religije, itd.

Iako je gotovo nemoguće odrediti objektivno i nepristrasno koje je seksualno ponašanje ispravno, a koje ne, čini se da je dobar kriterijum za to da je nepoželjno seksualno ponašanje ono koje nas vređa, ugrožava dostojanstvo i čini da nam bude neprijatno.

Ovim pitanjima su na Zapadu počeli da se bave sedamdesetih godina prošlog veka, dok se na našim prostorima ovim temama bavimo tek od deve-desetih godina XX veka, i to prvenstveno zahvaljujući angažovanju ženskih nevladinih organizacija.

Ovaj rad istražuje različite karakteristike seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu, iako malog obima, može se koristiti kao koristan pokazatelj prisutnosti ove vrste seksualnog uznemiravanja kod nas, i pružiti smernice za dalja slična istraživanja, kao i za neke konkretnе društvene i/ili zakonske akcije.

Nasilje nad ženama, seksualno nasilje, seksualno uznemiravanje

U ovom istraživanju uzorak čine isključivo žene, obzirom na temu koju istražujemo. Iako je nasilje fenomen koji se dešava ili može desiti svima, bez obzira na pol, starost, rasu, mesto života, socijalne i druge karakteristike, ipak statistike kod nas i u svetu pokazuju da su baš osobe ženskog pola najčešće žrtve nasilja, dok su muškarci najčešći počinoci nasilja. 2001. godine u SAD-u, žene su činile 85%

* Istraživanje je izvedeno za potrebe ispita ekološka psihologija na odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Rad je odbranjen septembra 2007. godine kod mentora prof. Žarka Koraća.

** Branislava Tanasković je apsolventkinja psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu i pohađa kognitivno-bihevijuralnu psihoterapijsku edukaciju u Banjaluci. E-mail: brankilica@gmail.com.

*** Milena Račeta je apsolventkinja psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, vršnjačka edukatorka za pitanja nasilja zasnovanog na rodu i volonterka SOS telefona Autonomnog ženskog centra u Beogradu. E-mail: mraceta@verat.net.

žrtava nasilja u partnerskim odnosima, dok su muškarci bili žrtve u 15 % slučajeva (Bureau of Justice Statistics Crime Data Brief, 2003); takođe, rezultati međunarodne ankete o viktimizaciji sprovedene 1989, 1992-94, 1996-97. u 55 zemalja pokazali su da su žene daleko češće nego muškarci izložene nasilju u domaćem okruženju (Van Dijk, 1999: 5). Na prostorima bivše Jugoslavije podaci pokazuju sličnu situaciju: u preko 80% slučajeva žena trpi nasilje od muškarca, najčešće onog s kojim je u partnerskoj vezi (Čopić, 2003: 20).

Ovaj fenomen je moguće objasniti kroz feministički shvaćene pojmove pola, roda, rodnih uloga i očekivanja, partijarhata i društvene raspodele moći. Ono što je važno jeste da su ovo tumačenje nasilja nad ženama usvojile i Ujedinjene Nacije, koje u Pekinškoj deklaraciji 1995. godine definišu da: "Nasilje nad ženama je manifestacija istorijski nejednakih odnosa društvene moći između muškaraca i žena, koji su doveli do dominacije i diskriminacije nad ženama od strane muškaraca i do sprečavanja potpunog napretka žena. Nasilje nad ženama je jedan od osnovnih društvenih mehanizama kojima se žene prisiljavaju da budu u podređenoj poziciji u odnosu na muškarce" (Autonomni ženski centar, 2007:17).

Seksualno nasilje je jedna vrsta nasilja nad ženama (obično pored seksualnog nasilja razlikujemo još i fizičko, ekonomsko i psihološko nasilje). Seksualno nasilje je zajednički naziv za seksualno uznemiravanje, seksualno zlostavljanje i seksualno zlostavljanje dece i incest (Maretić, 2001: 6).

Uslovno rečeno, seksualno uznemiravanje je najblaži oblik seksualnog nasilja. Seksualno uznemiravanje je svako nepoželjno, uglavnom telesno ponašanje seksualnih karakteristika koje postiđuje, ponižava i zastrašuje osobu na osnovu seksualnosti ili pola. Ono može biti verbalno, kao što su protestne šale i dobacivanja, opsceni telefonski pozivi, ležerni komentari i/ili seksualni predlozi, sugestivni i uvredljivi znaci ili poniženje na način polno specifičnih oznaka. Seksualno uznemiravanje može biti iskazano i kroz telesni pokret i/ili izlaganje žrtve pornografskom materijalu, i to je neverbalno seksualno uznemiravanje (Maretić, 2001: 6).

Obzirom na različite oblike koje može poprimiti seksualno uznemiravanje, teško je dati njegovu definiciju; međutim, ono što je zajedničko za sve te različite pojavne oblike jeste da svi predstavljaju nametanje, ulaženje u fizičku i ličnu sferu osobe (žene) i prelaženje granice poštovanja ljudskog

dostojanstva. Ono što definiše nešto kao uznemiravanje jeste način na koji to osoba kojoj je to namenjeno oseća.

Devojčice odrastaju uz takve postupke u svojim kućama, u školi, na ulici, na fakultetu, u lekarskim ordinacijama... Rodne uloge, odnosno ponašanja koja društvo smatra odgovarajućim i odobrava ih osobama u zavisnosti jesu li muškarci ili žene, omogućavaju da se seksualno uznemiravanje događa i da žene zbog straha i stida ne govore o tome. Žene čak uče da prihvataju taj akt kao kompliment, kao deo prirodne igre između polova; mimo toga, žene često čute jer osećaju krivicu zato što su privlačne, nose seksi odeću i naučile su da im je to kazna za neprihvatljivo ponašanje. Ono što je istina jeste da se seksualno uznemiravanje, kao i drugi oblici seksualnog nasilja, može dogoditi svakoj ženi bez obzira na njen izgled, ponašanje, starost ili obrazovanje.

Seksualno uznemiravanje se može dogoditi na svakom mestu. Ipak, identifikovana su najčešća mesta i situacije u kojima se dešava seksualno uznemiravanje. To je uznemiravanje u školi i na fakultetima, uznemiravanje na poslu, i uznemiravanje na javnom mestu.

Seksualnom uznemiravanju na poslu se već nekoliko decenija pridaje velika pažnja, i već je zakonski kažnivo u mnogim evropskim državama, dok najbolje zakone nalazimo u Švedskoj, Norveškoj, Francuskoj, Švajcarskoj. "Mobber" (onaj koji maltretira) je krivično odgovoran, a žrtva može da zatraži odštetu za nanesenu joj "biološku štetu" (Begić, 2003: 26). Savet Evrope je 1990. u svom poslovniku seksualno uznemiravanje i zlostavljanje na poslu definisalo kao "svako nepoželjno ponašanje seksualne prirode ili bilo kakvo drugo ponašanje zasnovano na polu koje ugrožava dostojanstvo žena i muškaraca na radnom mestu. Ono obuhvata nepoželjno fizičko, verbalno ili neverbalno ponašanje"(Council Resolution, 1990: 0003-0004).

Seksualno uznemiravanje u školama i na fakultetima još uvek prate velike predrasude i tabui, posebno kod nas, a slična je situacija i sa uznemiravanjem na javnom mestu.

Naime, u svakodnevnom životu seksualno uznemiravanje na javnom mestu, gde spada i javni prevoz koji je centralna tema u ovom istraživanju, se često i ne smatra uznemiravanjem. To je zapravo posledica toga što generacije žena i muškaraca odrastaju u okruženjima u kojima se to često dešava i gde se tome ne pridaje velika pažnja, pa se

posmatra kao nešto uobičajeno i nevažno. To, s jedne strane, omogućava nasilnicima da i dalje ne kažnjeno uz nemiravaju, dok s druge strane takvo društveno prečutno odobravanje otežava žrtvama njihovu poziciju, jer od njih zahteva da negiraju ono što im se dešava i šta osećaju, kao i da ne reaguju na uz nemiravanje kada im se dešava.

Seksualnom uz nemiravanju u javnom prevozu se još uvek ne pridaje velika pažnja, verovatno zato što ima mnogo, uslovno rečeno, težih seksualnih prekršaja koji su trenutno prioritet. Ipak, ono što je izvesno, jeste da ovakav vid seksualnog uz nemiravanja takođe ostavlja posledice na žrtvu, emocionalne i psihološke. Jednako kao i druge vrste nasilja, žrtva ostaje s osećanjem manje vrednosti, stida, krivice, zbumjenosti. Povoljna okolnost može biti samo to što je izloženost nasilnom činu u javnom prevozu obično kratka, ali je negativno to što žrtva strahuje da se uz nemiravanje može ponoviti bilo koji naredni put, što je posebno stresno ukoliko je osoba prinuđena da često koristi ovaj vid prevoza. Takođe, obzirom da se seksualno uz nemiravanje u javnom prevozu često ne prepoznaje kao vrsta nasilja, žrtva često ostaje sama sa svojim iskustvom, nemajući s kim da ga podeli. Uz to, ove situacije često može da prati osećanje razočaranosti u druge ljude ako osoba koja je bila izložena uz nemiravanju zaključi da su ljudi oko nje to posmatrali i nisu reagovali.

Iz svih navedenih razloga, tema seksualnog uz nemiravanja u javnom prevozu zaslužuje pažnju istraživača, kao i šire društvene javnosti u smislu osude i zaštite osoba od ove vrste nasilja.

Istraživanje – predmet, ciljevi, uzorak, metod

Predmet ovog rada jesu različiti aspekti iskustava osoba ženskog pola koja se tiču seksualnog uz nemiravanja u javnom prevozu u Beogradu.

S obzirom na to da je Beograd veliki grad, u kome je korišćenje javnog prevoza svakodnevna potreba mnogih koji žive u njemu, smatrali smo da je interesantno ispitati u kojoj meri i u kom obliku se ove neželjene situacije seksualnog uz nemiravanja dešavaju. Interesovalo nas je, takođe, kako žene reaguju u tim situacijama, kako se osećaju, i koliko je trajanje tih osećanja. U istraživanju smo pokušale i da ispitamo neke od objektivnih karakteristika konkretnih situacija seksualnog uz nemiravanja.

Ciljevi ovog istraživanja su: 1. ispitati učestalost seksualnog uz nemiravanja u javnom prevozu u Beogradu, i 2. ispitati različite aspekte doživljenih situacija seksualnog uz nemiravanja. Istraživanje je neeksperimentalno, eksplorativno.

Radna opšta hipoteza od koje smo pošle u ovom istraživanju jeste da je seksualno uz nemiravanje žena u javnom prevozu u Beogradu prisutno u velikoj meri. Iz svakodnevnih iskustava bile smo svesne da gotovo da nema mlade žene koja nema takvo lično iskustvo.

Specifične hipoteze u ovom istraživanju se odnose na različite aspekte situacija seksualnog uz nemiravanja. Prepostavile smo da su se seksualna uz nemiravanja dešavala češće kada je osoba bila sama nego kada je bila u društvu; prepostavile smo da osobe izložene uz nemiravanju najčešće nisu reagovale ili su reagovale pasivno, kao i da su ove situacije pratila veoma neprijatna osećanja.

U cilju prikupljanja podataka o iskustvima seksualnog uz nemiravanja devojaka u javnom prevozu u Beogradu, konstruisale smo upitnik, koji sadrži 13 pitanja. Upitnik sadrži dva pitanja otvorenog tipa, a ostala su višestrukog izbora. Pitanja su obuhvatila neke osnovne podatke o ispitanicama (uzrast, mesto stanovanja, učestalost korišćenja gradskog prevoza), koji su bili od značaja pri potvrđivanju validnosti pojedinačnih upitnika. Najveći broj pitanja odnosi se na neke aspekte samog iskustva seksualnog uz nemiravanja (broj i vrsta iskustva, osećanja itd.). Ova pitanja su imala više ponuđenih odgovora, a kako je u pitanju novi upitnik, ispitanice su imale i mogućnost da napišu svoje iskustvo, ukoliko nije bilo ponuđenog adekvatnog odgovora. Na kraju upitnika, ispitanicama je dat prostor da predlože svoje ideje kako bi se ovaj problem rešio.

Ispitanice su imale zadatak da pažljivo pročitaju pitanja iz upitnika i da pokušaju što iskrenije da odgovore na njih. Ispitivanje je sprovedeno individualno, u različitim neformalnim kontekstima, uvek uz prisustvo ispitivača. Vreme za popunjavanje upitnika nije bilo ograničeno. Popunjavanje je trajalo u prosjeku oko 15 min. Nakon toga, ispitanicama su date informacije o ciljevima istraživanja i ostavljena im je mogućnost da se, ukoliko to budu želele, informišu o rezultatima.

Istraživanje je obavljeno tokom 2007. godine.

Uzorak je homogen po polu. Sačinjava ga 76 žena, uzrasta od 20 do 29 godina. U pitanju je prigodan uzorak. Smatramo da je mogućnost

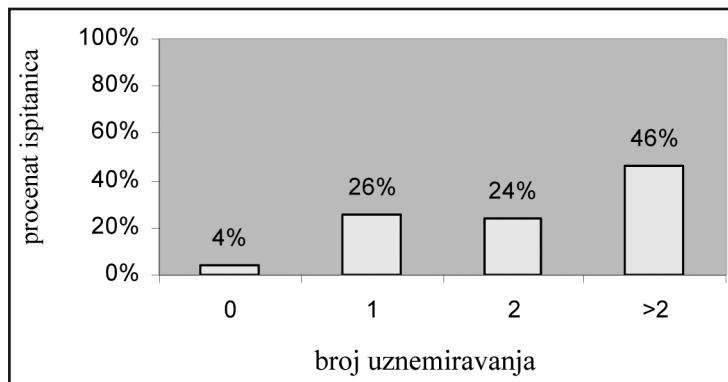
komuniciranja svojih iskustava, kao i velika učestalost doživljavanja ovakvih iskustava, opravdala način odabira uzorka.

Podaci su obrađeni korišćenjem deskriptivne statistike (frekvence, procenti), a urađena je i kvalitativna analiza komentara ispitanica.

Rezultati

Grafik 1.

Procenat ispitanica koje su imale određen broj iskustava seksualnog uznemiravanja

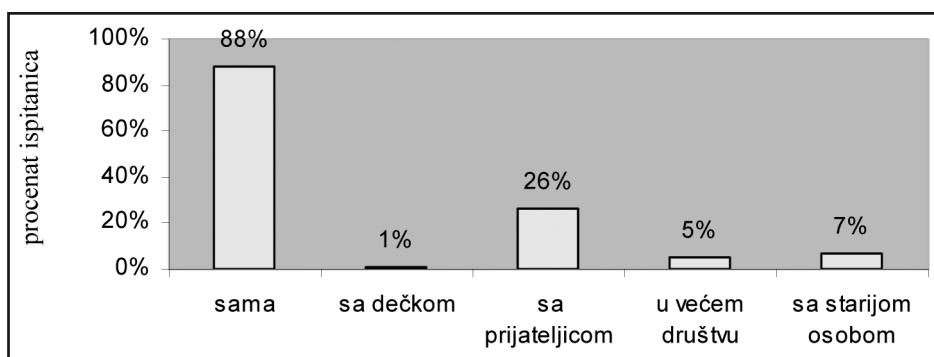

u javnom prevozu. Samo 4% ispitanica u našem istraživanju nema takvo lično iskustvo.

Pokazalo se da su ispitanice bile puno vulnerabilnije kada su bile same u javnom prevozu, obzirom na to se najveći broj uznemiravanja desio u takvim situacijama. Pored toga, značajan procenat žena (26%) je iskustvo uzneniranja doživelo u društvu sa prijateljicom, iz čega se može zaključiti da ovi

nasilnici žensko društvo ponekada ne smatraju za prepreku onome što su naumili. U drugim situacijama (osoba sa dečkom, sa starijom osobom ili u većem društvu) uznemiravanja su se dešavala znatno ređe.

Grafik 2. Procenat ispitanica u zavisnosti od toga da li u situaciji uznemiravanja bile same ili u društvu

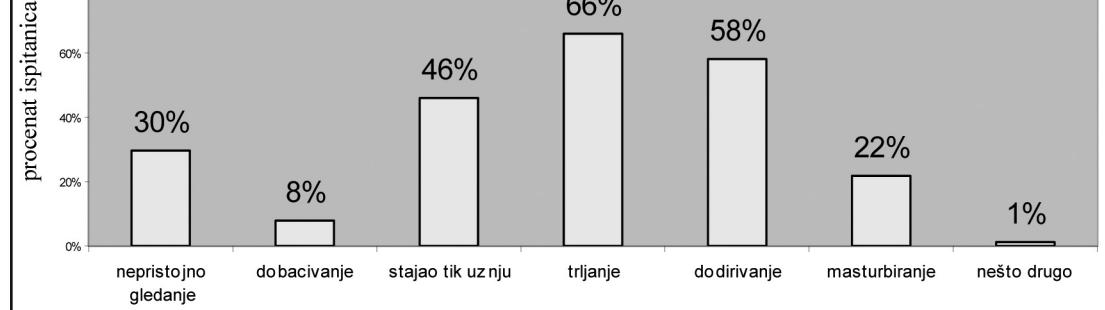

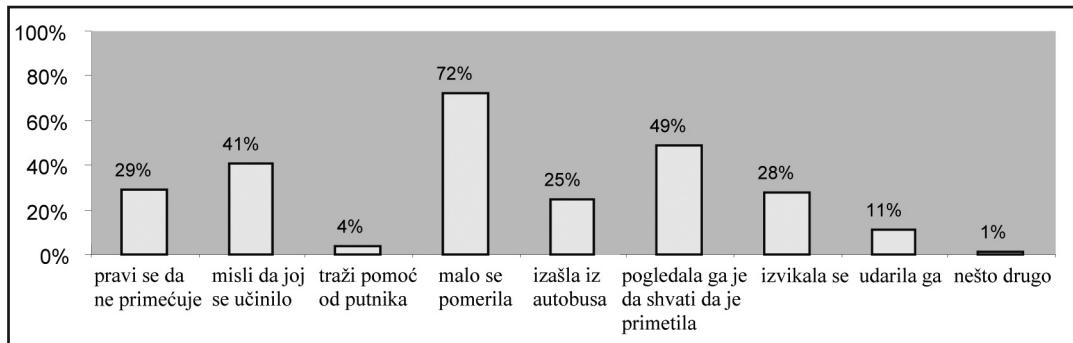
Ispitano je ukupno 76 ispitanica, uzrasta od 20 do 29 godina, od kojih 94% živi četiri ili više godina u Beogradu, a 98% koristi gradski prevoz bar 2 puta nedeljno.

Najveći broj ispitanica, gotovo polovina njih (46%) je dva ili više puta bilo seksualno uzneniravano

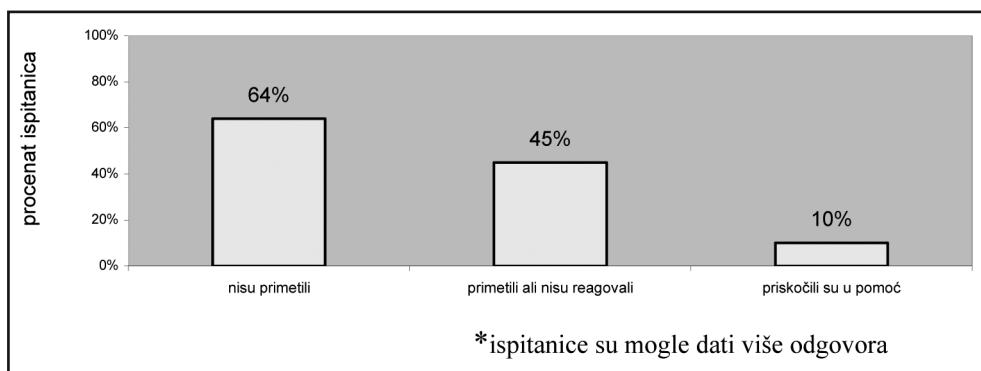
Grafik 3. Oblici seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu

Što se tiče oblika seksualnog uznemiravanja koje su doživele, najveći broj žena je bilo uznenirano putem direktnog fizičkog kontakta tako što se nasilnik trljao o nju, stajao tik do nje ili je dodirivao. Pored toga, značajan postotak ispitanica je izvestilo o neverbalnom uzneniranju (30% - nepristojno

Grafik 4. Reakcije ispitanica na seksualno uznemiravanje

Grafik 5.
Reakcije drugih putnika autobusa na uznemiravanje

gleđanje), kao i o verbalnom (8% - dobacivanje). Ono što može delovati šokantno jeste da je čak 22% ispitanica imalo iskustvo uznemiravanja pri kome je nasilnik vidljivo masturbirao u javnom prevozu.

Reakcije naših ispitanica na uznemiravanje u trenutku kada se ono dešavalo bile su veoma razičite: 28% ispitanica se glasno suprotstavilo nasilniku i tako prekinulo situaciju, a 11% njih je udarilo nasilnika. Značajan procenat naših ispitanica je odlučilo da se pravi da ne primeće ono što se dešava (29%), dok je još veći procenat bilo uvereno da im se samo čini (41%). Većina žena u našem istraživanju je ipak odreagovalo na uznemiravanje, mada se ta reakcija može oceniti kao donekle pasivna – tu bismo svrstale reakcije odmicanja od nasilnika, izlaska iz autobusa ili davanje pogledom znaka nasilniku da je primećen. Razlog za ovo su najverovatnije osećanja stida i krivice, kao i zbumjenosti. Takođe, očigledno je da se žene ne osećaju dovoljno sigurnima da glasno istupe iz ovakvih situacija, a, kako ćemo videti na primeru grafika br.5, nema ni mnogo izgleda da će ih ostali putnici u tome podržati.

Obzirom da je gradski prevoz ipak javno mesto, na kome obično ima puno ljudi, postavljeno je pitanje

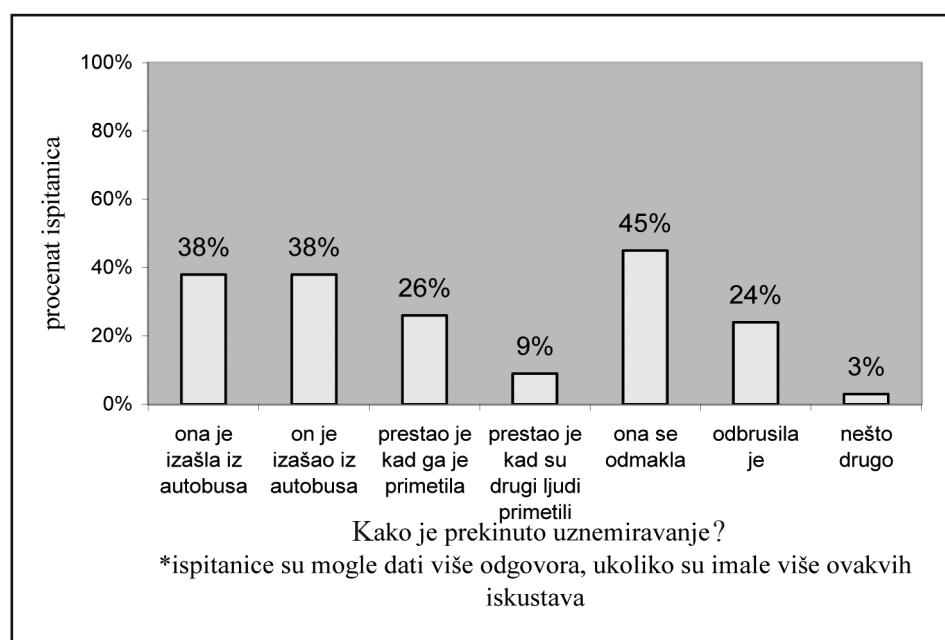
o reakciji drugih putnika pri seksualnom uznemiravanju. Ispostavilo se da od drugih, u ovom slučaju, nema mnogo koristi. Tek u 10% situacija drugi putnici su reagovali i tako prekinuli uznemiravanje, dok u čak 45% situacija putnici nisu odreagovali, iako su primetili da se uznemiravanje događa.

Tek 24 % ispitanica je glasnim suprotstavljanjem nasilniku prekinulo situaciju, dok je za ostale žene u našem istraživanju razrešenje uznemiravanja došlo mnogo pasivnije, što je očekivano kada se ima u vidu da je visok procenat ispitanica na situaciju uznemiravanja reagovalo negirajući je ili povlačeći se iz nje. Slično kao u prethodnom prikazu reakcija ispitanica prilikom uznemiravanja, ove situacije su najčešće bile prekidane odmicanjem od nasilnika ili se uznemiravanje prekidalo tek pošto bi jedno od njih dvoje izašlo iz autobusa.

Osećanja naših ispitanica su u trenutku seksualnog uznemiravanja prošla dugu skalu veoma neprijatnih osećanja: bes (66%), postiđenost i posramljenost (36%), bespomoćnost (33%), zbumjenost (29%), rastuženost do suza (17%), zatim osećanje krivice i druga osećanja. Nijedna od ispitanica nije smatrala da uznemiravanje koje doživljava nije "ništa strašno".

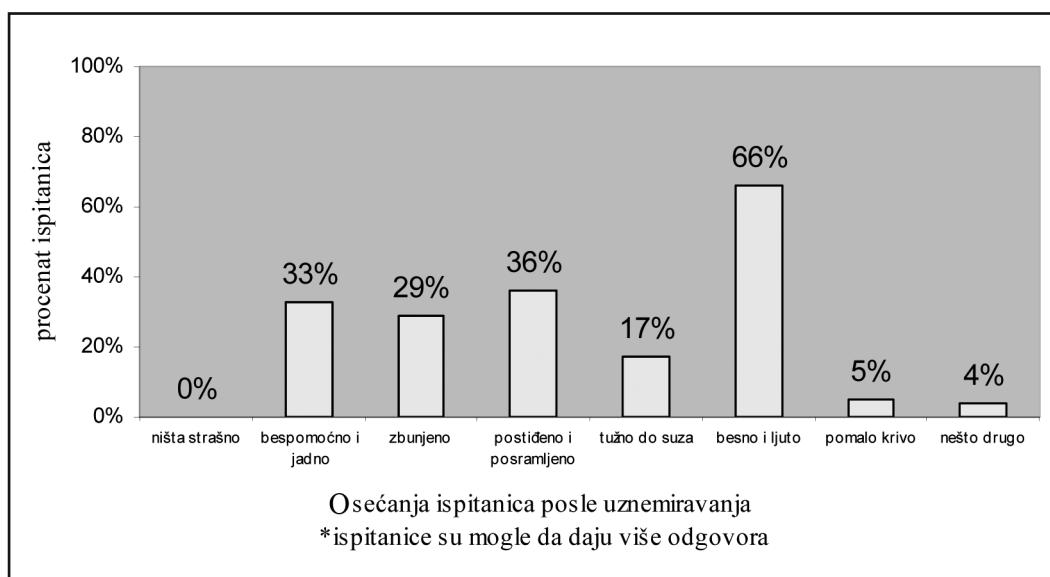
Grafik 6.

Prikaz reakcija
koje su dovele do
prekidanja
situacije seksualnog
uznemiravanja

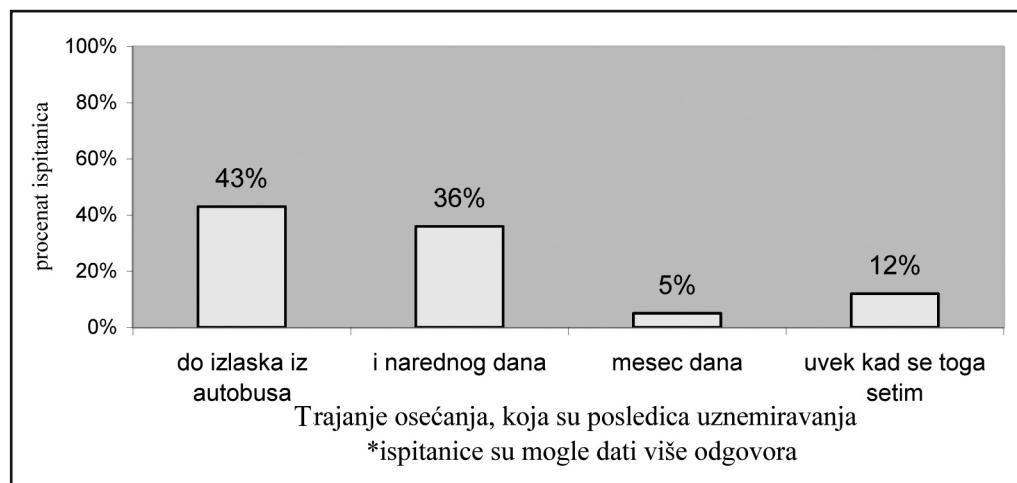
Grafik 7.

Osećanja
žena u situaciji
seksualnog
uznemiravanja

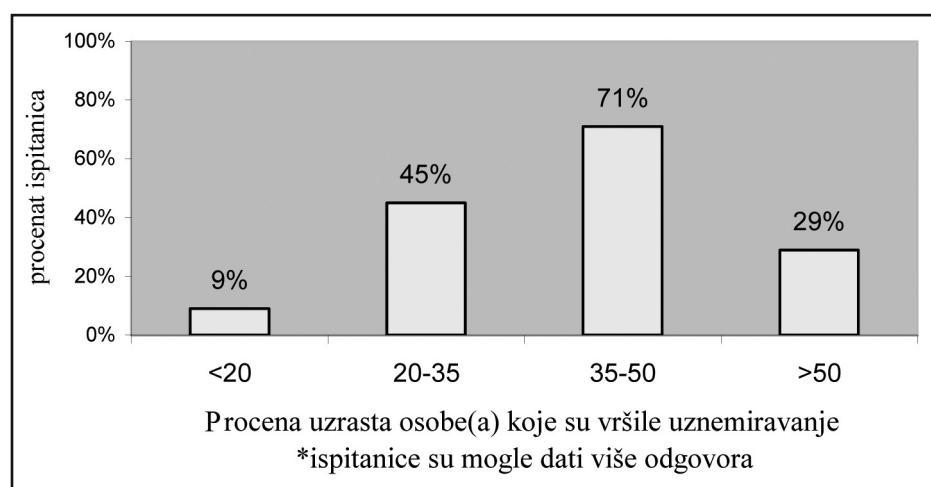
Grafik 8.

Trajanje
neprijatnih
osećanja
posle seksualnog
uznemiravanja

Grafik 9.

Procena uzrasta
nasilnika

U grafiku br. 8 takođe vidimo da se najveći broj njih osećao ovako do izlaska iz autobusa, a čak trećina i sledećeg dana. Takođe, 12% žena izjavljuje da se tako oseća i svaki put kada se seti tog uznemiravanja.

Procena koja se tiče uzrasta osobe koja ih je uznemiravala, pokazala je da su nasilnici u javnom prevozu uglavnom bili mlađi ljudi - 71% između 35 i 50 godina, i 45 % između 20 i 30 godina starosti.

O preporukama na osnovu predloga ispitanica za ublažavanje i rešavanje problema seksualnog uznemiravanja u gradskom prevozu – kvalitativna analiza

Ispitanice su imale mogućnost u upitniku da nam predlože načine na koje one smatraju da bi se ovaj problem mogao ublažiti. Odgovore koje smo dobile možemo svrstati u nekoliko širih grupa, a to su:

- a) edukacija
- b) kazne
- c) odgovorna osoba u autobusu
- d) mediji
- e) standard
- f) podizanje nivoa društvene svesti o ovom problemu

a) edukacija

- uvođenje bezbednosne kulture, kao redovnog predmeta u škole
- učenje o rodnoj ravnopravnosti, međusobnom poštovanju, još od osnovne škole
- ozbiljno organizovani i dostupni (besplatni) asertivni treninzi ili neki drugi oblici treninga, gde bi žene učile kako da odreaguju u takvim

situacijama; ohrabrvanjem osoba da učine nešto u takvima situacijama (kroz radionice, treninge, predavanja), upućivanje na razne vladine i nevladine organizacije

- apel na žene da reaguju, da to nije njihov izbor, već obaveza; razbijanje veoma čestog osećanja da je žena odgovorna, ali takođe i promena pasivne pozicije
- osnivanje sos linija

b) kazne

- visoke novčane kazne
- momentalno izbacivanje iz autobusa
- zakonski pokušati rešiti ovaj problem

c) odgovorna osoba u autobusu

- osoba koja bi bila odgovorna za održavanje reda u autobusu
- šofer, podrazumevalo bi da bude obučen za takve situacije
- policajac
- mladići na civilnom služenju vojnog roka koji bi bili raspoređeni u autobusima sa zadatkom da reaguju u situacijama seksualnog uznemiravanja

d) medijska kampanja

- svi mediji, poznate ličnosti
- plakati na vidljivim mestima u samom autobusu, koji bi ukazivali kako prepoznati i šta učiniti, kao i ilustrativni posteri u vozilima koji bi sugerisali putnicima pravila ponašanja

e) standard

- video nadzor u javnom prevozu
- uvođenje školskih autobusa za srednjoškolce

- i osnovce
 - bolji standard, da manje nas koristi javni prevoz
 - manja gužva u prevozu
- f) *podizanje nivoa društvene svesti*
- podizanje nivoa društvene svesti i promena odnosa prema ženama, ženskom telu
 - solidarnošću, posebno ženskom solidarnošću, tako što reagujemo kada se nekoj drugoj to događa
 - podići nivo svesti kod građana o načinima reagovanja, ne samo onih koji doživljavaju ovake situacije, već i svih ostalih koji to nemo posmatraju

Pre svega, naglasak je na edukaciji i kampanjama, koje bi se vodila u cilju ‘otkrivanja’ problema, ‘buđenja’ kako žrtve tako i okoline, i učenja kako reagovati i kako se odbraniti. Veoma interesantan, a veoma ostvarljiv je i predlog da u prevozu postoji osoba zadužena za red i mir, a da to bude mladić na civilnom služenju vojnog roka. Nevladin sektor je veoma aktivan kada su slični problemi u pitanju, pa bi i u ovom slučaju verovatno mogao da učini mnogo toga, naročito po pitanju edukacije i medijske propagande. Iako bi idealno bilo da postoji video nadzor, kao i posebni školski autobusi, sigurno je da bi bilo koja od gore pomenutih akcija, koje su realne i potpuno izvodljive, značajno pomogla u smanjenju učestalosti i ublažavanju posledica seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu.

Interpretacija i diskusija

Posmatrajući podatke iz grafika 1, možemo da vidimo da je veoma mali procenat žena u našem istraživanju koje nemaju iskustvo seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu. Takođe, u vezi sa tim, podaci iz grafika 2 nam govore da najveći broj žena ima ponovljena ovakva iskustva, odnosno iz ova dva grafika možemo zaključiti da se na našem uzorku pokazalo da je iskustvo seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu gotovo univerzalno iskustvo žena. Svakako da je uzorak korišćen u ovom istraživanju mali i nedovoljno reprezentativan da bi se zaključivalo nešto na širem nivou; međutim, ovi dobijeni podaci potvrđuju našu opštu radnu hipotezu, kao i iskustvo iz svakodnevnog života da je ova vrsta seksualnog nasilja veoma rasprostanjena u

beogradskom javnom prevozu. U svakom slučaju, bilo bi veoma interesantno uraditi istraživanje većih razmera i potpunije dokumentovati frekvencu ove pojave.

Žene su, pokazalo se, u javnom prevozu daleko vulnerabilnije na seksualno uznemiravanje kada nisu u društvu, odnosno kada su same. To smo i očekivale. Interesantan je podatak da ispitanice nisu bile zaštićene od nasilnika ni kada su bile u društvu, pre svega u ženskom društvu. Iako se može očekivati da osoba koja vrši seksualno uznemiravanje od toga odustane kada vidi da žrtva nije sama, to se nije dogodilo u čak 26% slučajeva. Objasnjenje za to može biti uverenost nasilnika da je njegova premoć u toj situaciji tolika, obzirom na očekivan stid, krivicu i zbuljenost žrtve, da jedna žena više ne može da ga spreči u njegovoj nameri. Svejedno, nasilnik računa na to da neće biti reakcije drugih putnika, pa ni onoga ko je sa žrtvom u društvu.

U vezi sa tim, indikativni su podaci iz grafika 5 koji pokazuju upravo da je nasilnik u pravu kada očekuje da će izostati reakcija okoline. Od svih slučajeva seksualnog uznemiravanja u prevozu o kojima su izvestile naše ispitanice, tek u 10% ostali putnici su reagovali i zaštitili žrtvu. Međutim, u čak 45% okolina nije reagovala, iako su primetili šta se dešava. Ovo nedvosmisleno govori o snazi koju partijarhalna kultura još uvek ima kod nas. U klasičnom partijarhatu rodne uloge su jasno podeljene, a rodna očekivanja još jasnija. Prava žena je moralna, tiha, poslušna. Ukoliko joj se dogodi ili događa nešto neprijatno prepostavlja se da je u većini situacija sama za to kriva, jer nije bila dovoljno moralna, tiha ili poslušna. Ovo jeste vrlo pojednostavljen prikaz, ali tako funkcioniše. Okolina u situacijama seksualnog uznemiravanja vidi, ali ne reaguje, jer se implicitno slaže da je žrtva verovatno provocirala, neprilично se ponašala ili obukla, i time “zaslužila” ono što joj se događa. Na ovo se nastavlja verovanje da se samo “takvim” devojkama i ženama uznemiravanje i može dogoditi. Na ovaj način okolina ne samo da ne prilazi u pomoć žrtvi, već je i osuđuje. Istina je, međutim, da se seksualno uznemiravanje u javnom prevozu, kao i svaki drugi oblik nasilja, može dogoditi svakoj ženi, bez obzira na njen izgled, ponašanje ili godine.

Naravno, vrlo je važno razumeti da iako je ovo XXI vek, iako obično sebe ne smatramo partijarhalnim i konzervativnim osobama, mi ipak još uvek jesmo deo tog sistema. Naše društvo se svakako menja, i u

tom smislu već se pokazuju neki pomaci, ali i dalje u mnogim aspektima, pre svega vrednosti i društvenih normi, mi ostajemo partijarhalni. Razlog zašto ovo tvrdimo se može naći u graficima 4 i 6 u kojima su prikazi reakcija naših ispitanica na seksualno uznenemiravanje. Tek u 24% slučajeva ove mlade žene su glasno reagovale (odbrusivši nasilniku), i tako prekinule uznenemiravanje. U većini ostalih slučajeva žene su bile tihe da bi se zaštitile, i uznenemiravanje su prekidale gledajući nasilnika, pomerivši se od njega ili bi izašle iz autobusa. Zašto je to tako? Mislimo da je objašnjenje vrlo jednostavno, i delimično ranije pomenuto. Naime, žene uglavnom ne očekuju da će biti u situaciji nasilja bez povoda. Uče nas da se neprijatne stvari ne dešavaju nama koje smo "dobre devojke". A kada se nađemo u takvoj situaciji, onda zaista ne znamo kako da se ponašamo i šta da mislimo. I ono što verovatno blokira većinu žena da se glasno i aktivno odbrane u takvima situacijama jeste što one tada razmišljaju šta im se događa, da li je moguće da im se to događa i zašto im se to događa. Ove tvrdnje potkrepljuju podaci iz grafika 4, u kome se jasno vidi da je veliki procenat žena reagovalo tako da se pravilo da ne primećuje šta im se dešava (29%), dok je još veći postotak pokušavalо sebe da ubedi da im se samo pričinjava situacija (41%). Takođe, ukoliko budu glasne i vidljive u svojoj obrani, ono što im se dogodilo postaće očigledno i drugima, što može voditi osećanju stida i sramote. Prethodno smo, nažalost, već videli da ostali putnici u prevozu često nisu adekvatna podrška.

Ipak, iako su ova objašnjenja u skadu sa postavkama feminističke teorije, mi naglašavamo da su to samo naše prepostavke.

U uvodu ovog rada pomenule smo da trenutno ne postoji veliko interesovanje za seksualno uznenemiravanje na javnom mestu, tj. u javnom prevozu. Pomenuto je i da je to verovatno nepravedno, jer i ova vrsta seksualnog nasilja ostavlja emocionalne posledice na osobi koja je to doživila. Iako je situacija uznenemiravanja u javnom prevozu većinom kratkotrajna zbog prirode okolnosti u kojima se odvija, prate je veoma neprijatna osećanja. Naše ispitanice su se izjasnile o čitavom nizu neprijatnih emocija, počevši od besa, preko stida i bespomoćnosti, do osećanja krivice. Ove emocije su bile i očekivane, posebno ako se pogleda kojim su sve oblicima seksualnog uznenemiravanja bile izložene. Najveći broj njih bilo je uznenemiravano putem fizičkog direktnog kontakta (stajanje tik do osobe, trljanje, dodirivanje),

pri čemu je nasilnik ušao u lični prostor osobe i sam sebi dao dozvolu da (zlo)upotrebljava nečije telo. Ovaj postupak jeste jasno gaženje dostojanstva i telesnog integriteta osobe. Takođe, šokatno veliki postotak nasilnika je uznenemiravao tako što je masturbirao u autobusu (22%). Ovaj podatak, čini nam se, jednako govori o tome koliku moć nad žrtvom nasilnik oseća da ima, kao i o tome da seksualno uznenemiravanje u javnom prevozu ni u kom slučaju ne može biti okarakterisano kao sporedan društveni problem.

Interesantno je i da su naše ispitanice identifikovale i neverbalno uznenemiravanje (nepristojno gledanje) u velikom procentu, kao i verbalno – dobacivanje. Ovo je zanimljiv podatak jer govori da ipak postoje pozitivne promene u svesti žena kod nas – shvatamo da nije svako dobacivanje kompliment, shvatamo da imamo pravo da budemo ljute ako nas neko neprijatno posmatra.

U vezi sa osećanjima osoba koje su doživele seksualno uznenemiravanje, želimo da istaknemo još jedan podatak. Ne samo da su sve naše ispitanice sa ovim iskustvom proživele neku od veoma intenzivnih neprijatnih emocija, već se čak 12% njih oseća isto tako svaki put kada se sete uznenemiravanja. Ovo svakako govori o tome da mogu postojati i dugotrajne emocionalne posledice, čak i posle ovakvih, relativno kratkih, ali veoma neprijatnih događaja.

Još jedna informacija zaslužuje makar kratak osvrt. Većina ispitanica je navela da su nasilnici bili osobe mlađe ili srednje starosne dobi. Ovo svakako opovrgava čestu predrasudu da u autobusima uznenemiravaju samo "stari perverznijacii".

U ovom istraživanju potvrđene su sve naše prepostavke. Ipak, nama se čini da su podaci koje smo dobile alarmantniji nego što smo očekivali. U prilog tome koliko je ova tema neistražena, a važna za mnoge žene, govori i naše iskustvo tokom samog istraživanja kada smo od mnogih ispitanica čule molbu da ih obavezno obavestimo o rezultatima koje dobijemo. Velik broj ispitanica je takođe u upitniku dalo svoje sugestije i predloge za rešenje ovog problema, koji nam se čine vrlo smislenim i praktičnim. Već samo predlaganje tako velikog broja mogućih rešenja je jasan pokazatelj kolika je zainteresovanost za ovu temu. Takođe, neke od njih su nas pohvalile što smo pokrenule ovu temu, dok su druge, po popunjavanju upitnika, dodavale koliko im je teško palo da se prisete događaja koje se trude da zaborave.

Zaključak

Na našem uzorku se pokazalo da gotovo da nema žene koja u svom ličnom iskustvu nema iskustvo seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu. Takođe, veliki broj ispitanica imalo je dva ili više takvih iskustava. Seksualno uznemiravanje u javnom prevozu se ženama najčešće dešava kada su same, a ostali putnici u najvećem broju situacija ne reaguju. Manji broj ispitanica se aktivno suprotstavilo nasilniku, dok je najveći procenat pribegao pasivnijim rešenjima. Tokom ovih iskustava ispitanice su osećale niz veoma neprijatnih osećanja besa, bespomoćnosti, stida i zbumjenosti, a kod 12% njih ova osećanja se ponovojavljaju svaki put kada se sete konkretnog događaja.

Obzirom na motivisanost ispitanica za ovu temu, sigurno je da postoji velika zainteresovanost žena da se tema seksualnog uznemiravanja u javnom prevozu dalje istražuje, kao i da to rezultira nekim konkretnim društvenim i zakonskim akcijama. Neka od mogućih rešenja koje su predložile same ispitanice jesu edukacija, uvođenje kazni za nasilnike u javnom prevozu, uvođenje tzv. odgovorne osobe u autobusu, medijska kampanja osude ovog ponašanja i globalno podizanje nivoa svesti građana po ovom pitanju i mnogim sličnim.

Takođe, uvezši u obzir mali obim ovog rada, kao i činjenicu da gotovo ne postoje istraživanja u ovoj oblasti, ovo može biti plodno tlo za buduće istraživače i razrađivanje ove teme.

Literatura

Begić, N., Kostelić-Marić, A., Nemčić-Moro, I. (2003) *Social psychiatry*, Vol. 31, str. 25-31.

Bureau of Justice Statistics Crime Data Brief, *Intimate Partner Violence, 1993-2001*, February 2003. <http://www.endabuse.org/resources/facts/>, stranici pristupano 13.01.2007. godine.

Cesar, S. i drugi (2006) *Bolje spriječiti, nego liječiti*. Zagreb: Cesi.

Council Resolution of 29 May 1990 on the protection of the dignity of women and men at work, *Official Journal*, C 157, 27/06/1990, str.0003-0004.

Coverdale, S., Taylor, D. (1992) *Sexual harassment – Women speak out*. California: The Crossing Press, Freedom.

Ćopić, S. (2003) Porodično nasilje u zemljama bivše Jugoslavije: pregled najvažnijih rezultata istraživanja. *Temida*, 2, str.17-25.

Maretić, A. (2001) *Seksualno uznemiravanje i zlostavljanje – 'od vica do silovanja'*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Van Dijk, J. (1999) Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt. *Temida*, 1, str. 3-16.

Autonomni ženski centar (2007) Zbornik tekstova za instruktažu za rad na SOS telefonu za žene sa traumama muškog nasilja, za internu upotrebu, Beograd: Autonomni Ženski Centar.

**Branislava TANASKOVIĆ
Milena RAČETA**

Survey on sexual harassment in public transportation in Belgrade

This paper presents the results of the survey on sexual harassment in public transportation in Belgrade, conducted during 2007. Authors of the survey are Milena Račeta and Branislava Tanasković, students on Philosophy faculty in Belgrade, psychology department. In introduction, authors give a short review of research methodology. In the rest of the paper, authors present quantitative survey results obtained through exploration of specific aspects of real sexual harassment experiences. Qualitative analysis of recommendations given by questioned females is also presented. This survey has been conducted using a questionnaire specially constructed by authors for the purpose of this research. Finally, in conclusion, authors summarize the data, and emphasizing the need of an appropriate social action offer some possible solutions for minimizing this type of violence.

Keywords: sexual harassment, public transportation, Belgrade

TEMIDA

Decembar 2007, str 33-42

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0704033T

Odgovornost Srbije za genocid - primena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida

Mirjana Tejić*

Dana 26. februara 2007. godine Međunarodni sud pravde proglašava Srbiju krivom za ne-sprečavanje genocida u Bosni i Hercegovini, nekažnjavanje počinilaca, i naglašava obavezu saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Iako je utvrđeno izvršenje genocida u Srebrenici 1995. Srbija nije obavezana na plaćanje novčanih reparacija. Presuda daje tumačenje individualne odgovornosti počinilaca i trostrukre odgovornosti države za genocid, po osnovu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i drugih pravila međunarodnog prava. Postoje evidentna neslaganja sudija oko pitanja nadležnosti, pravila tumačenja, i samog merituma spora. Presuda otvara mnoga pitanja, posebno kakve će precedentne efekte imati na dokazivanje dolus specialis-a države i kako će uticati na proces pomirenja u regionu.

Ključne reči: genocid, odgovornost pojedinaca i države, Međunarodni sud pravde, Srbija

Uvodna razmatranja

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida¹ (Konvencija) pored pojedinačne odgovornosti počinilaca, indirektno uspostavlja trostruku odgovornost država. Presuda² Međunarodnog suda

pravde (MSP) u slučaju Bosne i Hercegovine (BIH) protiv Srbije³ predstavlja presedan u istoriji međunarodnog prava kao prvi slučaj genocida o kojem je MSP doneo konačnu odluku od svog osnivanja. Otvara složena pravno-politička pitanja (*in*)direktne odgovornosti države za činjenje, kao i (ne)mogućnosti pripisivanja specifične namere vršenja genocida – državi kao subjektu međunarodnog prava.

Kratka istorija sudskog procesa

BIH podnosi tužbu 20. marta 1993. MSP protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), usled kršenja Konvencije o genocidu, a spor je razrešen do nošenjem konačne presude 26. februara 2007. (§1). MSP na zahtev BIH donosi privremene mere 1993; javna rasprava o prethodnim prigovorima održava se od 29. aprila do 3. maja 1996, da bi Presudom od 11. jula 1996. MSP potvrdio svoju nadležnost i odbacio prigovore (§4, §12). Tužena strana 1997. podnosi protivtužbu, tvrdeći da je BIH počinila genocid nad Srbima iz BIH; kasnije predlaže poravnjanje van suda, što BIH odbija; protivtužbu povlači 2001. nakon sloma Miloševićevog režima (§13, §22-24, §26). Inicijativom od 4. maja 2001. SCG traži preispitivanje nadležnosti ex officio i reviziju presude iz 1996.; MSP odbija iznete argumente te Presudom od 3. februara 2003. ponovo potvrđuje nadležnost i zakazuje usmenu raspravu za 27. februar 2006. – na kojoj su završni podnesci izneti u ime Vlade BIH 24. aprila, a u ime Srbije 9. maja iste godine (§26, §31, §38, §51, §66).

* Mirjana Tejić, dipl. pravnica, apsolventkinja magistarskih studija roda i politike, Fakultet političkih nauka, BU, e-mail: tejicm@eunet.yu .

1 Usvojena Rezolucijom 260 (III) A Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 9. decembra 1948. godine, stupila na snagu 12. januara 1951. godine.

2 Pun naziv presude je *Primena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore – na engleskom “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs. Serbia and Montenegro)”, u daljem tekstu biće označena odgovarajućim paragrafima.*

3 Slučaj je pokrenut tužbom BIH 1993. godine protiv tadašnje SRJ. Tokom četrnaest godina, menja se naziv tužene strane u skladu sa transformacijom države (Državna zajednica Srbija i Crna Gora, odnosno Republika Srbija u vreme donošenja presude, 26. februara 2007. godine). Kako se pravne posledice presude odnose samo na Srbiju, u daljem tekstu tužena strana biće označena kao Srbija, sem ukoliko je naziv tužene strane relevantan za analizirani vremenski period.

Pitanja nadležnosti MSP

Pre odlučivanja o meritumu spora, MSP je najpre morao potvrditi nadležnost, što čini *Presudom* iz 1996. na osnovu člana IX Konvencije, pozivanjem na opšta pravila međunarodnog prava o tumačenju ugovora, pravila o međunarodnoj odgovornosti država za protivpravne akte, istorijskim tumačenjem pripremnog postupka za izradu nacrta konvencije, svrhe i cilja Konvencije, te jezičkim tumačenjem pojedinih odredbi Konvencije (§149, §159-169). 2001. godine tužena strana podnosi "Inicijativu da se preispita nadležnost *ex officio* nad Jugoslavijom", tvrdeći da u vreme pokretanja spora nije bila država suksesor SFRJ, a ni strana ugovornica bilo Konvencije bilo Statuta Suda, po osnovu članstva u Ujedinjenim nacijama, te stoga nije imala pristup Sudu, što bi rezultovalo zaključkom da MSP ne može imati *nadležnost nad tuženom stranom rationae personae*⁴. BIH odgovara tvrdnjom da je pitanje članstva u UN moralno biti pokrenuto 1996. u vreme postupka o preliminarnim primedbama, a kako to nije učinjeno, princip *res judicata* ne dozvoljava otvaranje tih pitanja, jer bi, po mišljenju BIH, i MSP prekršio isti princip ukoliko bi sada drugačije odlučio, jer ne može dovoditi u pitanje autoritet svoje odluke kao već presuđene stvari. MSP zaključuje da nepokretanje pitanja nadležnosti tokom postupka o preliminarnim primedbama ne isključuje mogućnost odlučivanja o nadležnosti tokom postupka o *meritumu* spora, a potom razmatra druge relevantne odluke o nadležnosti i primenu principa *res judicata*. U zaključku MSP navodi da se *res judicata* primenjuje na sva pitanja o kojima je odlučeno u postupku, sem onih tzv. *izuzetne prirode* za koja je predviđena procedura *revizije* po čl. 61. Statuta MSP. Nije prihvaćen ni argument tužene strane da se u primeni ovog principa može praviti razlika u odnosu na vrste presuda (onih koje se tiču *merituma* spora i onih koje utvrđuju nadležnost suda) te da se *res judicata* ne može u ovom smislu primeniti na presudu o preliminarnim primedbama iz 1996. MSP obrazlaže da se odluka o nadležnosti daje u obliku presude, a da član 60. Statuta Suda navodi da je "presuda konačna bez prava na žalbu", ne praveći distinkciju između presude o nadležnosti i presude o

⁴ Između ostalog, u pomenutoj *Inicijativi*, tužena strana pozivala se na predmet o *Legalnosti upotrebe sile*, gde je MSP odlučio da nema nadležnost odlučivati o tužbama protiv zemalja članica NATO-a. Štaviše, notifikacija tužene strane o akcesiji Konvenciji od 8. marta 2001. sadržavala je rezervaciju na član IX Konvencije (pogledati §26 Presude).

suštini spora. Na kraju, zaključuje da operativni deo presude Suda iz 1996. poseduje snagu *res judicata*, te da MSP po osnovu člana IX Konvencije o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida ima nadležnost da odlučuje u ovom sporu.

Individualna odgovornost počinilaca versus odgovornost države

U postupku nema većih sporova oko tumačenja Konvencije u smislu pojedinačne odgovornosti počinilaca zločina genocida, ali je zato pitanje odgovornosti država različito interpretirano. Osnovni uzročnici problema dokazivanja odgovornosti države za činjenje genocidnih dela mogu se naći kako u definiciji genocida sadržanoj u Konvenciji i tumačenju iste, tako i različitim stavovima sudija oko utvrđivanja *dolus specialis*-a države za izvršenje genocidnih dela⁵. Čini se da je tekst Konvencije zaista ostavio mnoge nedoumice i mesta za različita tumačenja – o odgovornosti država ne govori *explicite*, ali je *implicite* podrazumeva; u praksi se pokazalo problematično dokazivanje načina, stepena ali i sredstava dokazivanja *dolus specialis*-a države i/ili pojedinaca/organa/grupa čije je ponašanje pripisivo državi. Naime, član II Konvencije stav 1. za postojanje genocida zahteva da su nabrojana zlodela počinjena u *nameri da se potpuno ili delimično uništi kao takva neka nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa*. MSP naglašava da je reč o *dolus specialis*-u – specifičnoj nameri da se pobrojana zlodela počine upravo u cilju uništenja, u celini ili delimično, određene nacionalne, etničke, rasne ili religiozne grupe *kao takve* (§186-189). Ako se *dolus specialis* shvati u klasičnom krivično-pravnom smislu, treba dokazati *specifičnu svest počinilaca o postojanju*

⁵ Manji broj sudija je čak smatrao da faza pripremnog rada na Konvenciji, ali i sam tekst, ne govore o odgovornosti država za činjenje genocidnih akata, da bi bilo absurdno da države same sebe proglose odgovornim, te da se odgovornost država mora ograničiti samo na nečinjenje – propuštanje da se spreče genocidni akti i kazne počinioци. Za razliku od njih, većina smatra da je cilj Konvencije upravo sprečavanje države/a da sama/e, preko svojih organa, ili pojedinaca i grupe čije je ponašanje pripisivo državi po međunarodnim pravilima o *atribuciji*, počini/e genocidna dela takšativno nabrojana Konvencijom – navodeći kako je istorija pokazala da su zločini genocida upravo vršeni uz znanje i/ili pomoć države, te da je Konvencija i usvojena kako bi se u budućnosti sprečila genocidna dela vršena pre i tokom II svetskog rata.

⁶ O razlikama/nedoumicama/neslaganjima prilikom tumačenja Konvencije, ali i pravnog rezonovanja, pogledati detaljnije analizu izdvojenih i neslagajućih mišljena, kao i priloženih deklaracija sudija.

uzročno-posledične veze između izvršenih dela genocida, i specifičnu individualno-psihičku svest (volju) o činjenju zlodela u cilju delimičnog ili potpunog uništenja određene nacionalne, etničke, rasne ili religiozne grupe. Ako se ovakvo tumačenje dolus *specialis-a* primeni na genocid, može se postaviti pitanje - *kako dokazati postojanje takve svesti i/ili volje – individualno-psihičke – kod države, i s kojim stepenom verovatnoće?* No, ne traži se postojanje i utvrđivanje dolus *specialis-a* države, već postojanje *specifične namere političkog i vojnog vrha države, te pojedinaca/organa/grupa čiji se akti mogu pripisati državi, da se delimično ili u potpunosti uniše pripadnici zaštićene grupe, samo zbog pripadnosti grupi kao takvoj* (Konvencija, čl. II, III i IV). MSP objašnjava da se, u cilju utvrđivanja međunarodne odgovornosti države, osobe, grupe osoba ili entiteti mogu "smatrati" državnim organima čak iako takav njihov status ne proizilazi iz unutrašnjeg prava države⁷, ukoliko deluju "pod potpunom zavisnošću" od države, čiji su samo instrument – u protivnom, moglo bi se desiti da države izbegnu međunarodno-pravnu odgovornost upravo delovanjem preko takvih pojedinaca/organa/grupa koji imaju "fiktivnu nezavisnost" (§391). MSP smatra da se pravilo delovanja pomenutih aktera "pod potpunom zavisnošću" može primenjivati samo u izuzetnim slučajevima, uz postojanje visokog stepena "kontrole države" nad takvim organima/grupama/pojedincima. Uprkos dokazanom postojanju političkih, vojnih i logističkih veza između federalnih vlasti iz Beograda i Republike Srpske (RS), akcija Škorpiona i drugih paravojnih formacija⁸, MSP zaključuje da ne postoji međunarodna odgovornost Srbije za vršenje zločina genocida u Srebrenici (§392-395).⁹ No, bez obzira na kontroverzna mišljenja pojedinih sudija, presuda ima značajan precedentni efekat, jer *explicite uspostavlja odgovornost država za činjenje genocidnih dela* iako tekst Konvencije to ne predviđa izričito.

7 Između ostalog, tužena strana se branila tvrdnjom kako pojedinci/organi/grupe koji/e su počinili/e genocidna dela, ne mogu se smatrati njenim organima, s obzirom da takvo svojstvo nemaju po unutrašnjem pravnom poretku SRJ/SCG.

8 Za neslaganja, pogledati odeljak analiziranih stavova sudija.

9 Naime, MSP je zaključio da pojedinci i organi koji su počinili genocidne akte u Srebrenici, nisu imali status organa tužene strane (bilo *de jure* ili *de facto*) niti su delovali pod *potpunom zavisnošću* od tužene strane (§386-395) ili izvršili zlodela pod instrukcijama, direktivama ili kontrolom tužene strane (§396-415)

Odgovornost za činjenje

MSP je razmatrao postojanje dva elementa zločina genocida – izvršenih genocidnih akata, i specijalne namere uništenja zaštićene grupe, odnosno: a) *da li je u konkretnom slučaju počinjen genocid, i ako jeste b) da li se Srbiji može pripisati specifična namera - dolus specialis - potrebna za osudu genocidnog ponašanja* (odnosno pojedincima/organima/grupama čije je ponašanje pripisivo Srbiji)¹⁰. No, pre toga, morala su se rešiti dva izuzetno važna *prethodna pitanja* – 1) da li Konvencija ograničava obaveze strana ugovornica na zakonsku legislativu, procesuiranje i/ili ekstradiciju počinilaca, ili *implikite* sadrži obavezu država da ne počine genocid i druge akte taksativno nabrojane članom III (§151-152), i 2) da li je za utvrđivanje odgovornosti države neophodno postojanje prethodne osude individualnih počinilaca (§180-182). Važno je napomenuti da je pravna priroda zločina genocida dvostruka - obuhvata pojedinačnu krivičnu odgovornost individualnih izvršilaca, ali i specifičnu (*ne i krivičnu*¹¹) međunarodno-pravnu odgovornost države¹². MSP ukazuje na *trostruku odgovornost* države: zabranjeno je činjenje genocida, postoji obaveza da se spreči genocid, i obaveza da se kazne počinjeni genocidi. Po mišljenju MSP, odgovornost države za činjenje genocidnih dela postoji ako se, po međunarodnom običajnom pravu o *atribuciji*, dela određenih pojedinaca/organa/grupa, mogu pripisati državi (§170-179). U odgovoru na drugo pitanje, MSP zaključuje da odgovornost države može proistekti na osnovu Konvencije i bez prethodne osude pojedinaca za takav ili povezan zločin¹³ (§182), i konstatuje da Konvencija zabranjuje državama vršenje genocida – ako su obavezne da genocid spreče i

10 Za bilo koje akte nabrojane članom III Konvencije - *za izvršenje genocida, postojanje zavere o izvršenju genocida, neposredno i javno podsticanje na izvršenje genocida, pokušaj genocida, ili saučesništvo u genocidu.*

11 Sudije koje su smatrali da države po Konvenciji ne mogu biti odgovorne za činjenje genocidnih dela, između ostalog navode argument da bi se tu radilo o krivičnoj odgovornosti država kao subjekta međunarodnog prava, a da procedura koju primenjuje MSP nije krivične prirode (presuda je konačna; ne postoji pravo na žalbu; kako državi izreći krivično-pravnu sankciju, itd).

12 Za bliža objašnjenja, pogledati §170-179 Presude.

13 Što je inače bio jedan od argumenata kojim su zastupnici Srbije pobijali odgovornost države za genocid.

kazne počinioce, logički proizilazi i da ga ne smeju počiniti (§166, §169).¹⁴

Pošto je MSP utvrdio izvršenje genocida samo u oblasti Srebrenice (§297)¹⁵, u tom kontekstu i odgovara na pitanje da li se Srbiji može pripisati odgovornost za izvršenje tih zločina, odnosno 1) da li su ta zlodela učinjena od strane organa Srbije, a ako nisu, 2) da li su osobe koje su počinile genocid delovale po instrukcijama, direktivama ili direktnom kontrolom Srbije, kako bi joj se ta zlodela mogla pripisati po osnovu međunarodnih običajnih pravila o atribuciji (§ 385-395).

Presuda oslobođa Srbiju direktne odgovornosti za činjenje genocidnih akata - utvrđuje da genocid u Srebrenici nije počinjen od strane organa Srbije, ili pojedinaca/organa/grupa čije se ponašanje može pripisati Srbiji (§395), već od strane pripadnika Vojске Republike Srpske (VRS) uz postojanje specifične namere da se uništi deo zaštićene grupe kao takve – Muslimana u BiH u i oko Srebrenice oko 13. jula 1995. godine (§297); zaključuje da masakr u Srebrenici nije počinjen po instrukcijama ili pod direktivama Srbije, niti da je Srbija imala efektivnu kontrolu nad operacijama u kojima se masakr odigrao (§413-415).

Važno je objasniti kako MSP prosuđuje postojanje drugog elementa zločina genocida - specifičnog oblika namere da se u potpunosti ili delimično uništi kao takva neka nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa, i to izvršenjem nekog pojavnog oblika zločina genocida¹⁶. Pri odlučivanju o saučešništvu sa vođstvom RS i VRS u izvršenju genocida

14 No, Srbija odbranu zasniva na tvrdnjama da Konvencija ne govori o odgovornosti države za činjenje genocidnih akata, već samo o odgovornosti za nečinjenje - propuštanje da se spreče genocidni akti i kazne počinioци (§151, §156); da se pre odlučivanja o odgovornosti države mora utvrditi krivična odgovornost pojedinaca za genocid (§157); da se navedena zlodela nisu desila na teritoriji nad kojom je Srbija ima nadležnost i efektivnu kontrolu (§153) niti se ista mogu pripisati Srbiji, a posebno da nije postojala specifična namera Srbije ili njenih organa da počine genocid (§158).

15 Ostale optuze BiH u drugim regijama/gradovima/pritvoreničkim kampovima (logorima) odbačene su zbog nepostojanja dovoljno konkluzivnih dokaza o izvršenim genocidnim delima po osnovu člana II d) i e) Konvencije (§355, §367), dok za genocidna dela iz člana II a), b) i c) nije utvrđeno postojanje specifične namere (§276-277, §296-297, §319, §354).

16 Član II Konvencije - pojavnii oblici zločina genocida su: a) ubistvo članova grupe, b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe, c) namerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja, d) mere usmerene ka sprečavanju rađanja u okviru grupe, ili e) prinudno premeštanjem dece iz jedne grupe u drugu.

u Srebrenici, MSP zaključuje da nije utvrđen *dolus specialis* Srbije sledećim rezonovanjem – iako potvrđuje da je tadašnja SRJ pružala veoma značajnu političku, vojnu i finansijsku pomoć RS i VRS, te da je takva podrška započela mnogo pre tragičnih događaja u Srebrenici i trajala i tokom tih događaja, a da su zlodela u Srebrenici makar delom rezultat opšte politike pomoći i podrške SRJ – MSP navodi da nije utvrđeno van svake sumnje (*beyond reasonable doubt*) da li su vlasti SRJ snabdevale i nastavile da snabdevaju vođe VRS, nakon što su one odlučile i sprovele genocidna dela. Presuda navodi kako nije u dovoljnoj meri dokazano da su federalne vlasti u Beogradu bile u potpunosti svesne da će uslediti genocid, te nastavile da pružaju pomoć – znajući za pripremanje i sprovođenje genocida u Srebrenici – jer je, po mišljenju Suda, odluka o izvršenju genocida doneta u kratkom vremenskom periodu¹⁷ (između 13-16. jula 1995. godine). Ovakom konstatacijom Srbija je oslobođena odgovornosti za saučešništvo u genocidu, ali i odgovornosti za činjenje drugih genocidnih akata nabrojanih članom III Konvencije (§421-424)¹⁸.

Odgovornost za nečinjenje

Odlučivanjem o odgovornosti Srbije za nesprečavanje genocida u Srebrenici i nekažnjavanje počinilaca, MSP naglašava da su ove dve obaveze različite ali suštinski povezane (§425).

Obaveza sprečavanje genocida

MSP navodi da Konvencija nije jedini međunarodni instrument koji nameće državama obavezu sprečavanja protivpravnih dela i preuzimanja

17 Teško je prihvatiti argument da se ovakva zlodela "smišljaju i izvršavaju" u tako kratkom vremenskom periodu - od nekoliko dana.

18 Naime, MSP je zaključio da tužena strana (odnosno njeni organi ili osobe koje su delovale pod instrukcijama ili direktnom kontrolom tužene strane) – nije počinila akte koji bi se mogli okarakterisati kao zavera da se počini genocid ili kao direktno i javno podsticanje na činjenje genocidnih dela (§416-417). Kod odlučivanja o saučešništvu u izvršenju genocida, MSP objašnjava da saučešništvo podrazumeva obezbeđivanje sredstava koja omogućuju ili olakšavaju izvršenje zločina, te da bi saučešništvo tužene strane postojalo ukoliko bi bilo dokazano da je pružala pomoć ili podršku u izvršenju genocidnih dela i uz ostvarenje dva uslova: da je pružala pomoć i/ili asistenciju uz znanje (svest) o okolnostima zločina, i da je tužena strana *delila dolus specialis* sa primarnim izvršiocima genocida (§ 418-421), što po Presudi nije bio slučaj

konkretnih akcija¹⁹, a zatim utvrđuje *obim obaveze sprečavanja genocida* po Konvenciji, kao i *obim do kog je nužno preuzeti akcije sprečavanja* (§429). Presuda pojašnjava da obaveza sprečavanja genocida *nije obaveza rezultata*, te država ne može biti obavezana da uspe u sprečavanju genocida, *ali mora primeniti sva razumno raspoloživa sredstva*; odgovornost za nesprečavanje genocida postoji ukoliko se dokaze da takve mere nisu preuzete. Tim povodom, MSP insistira na primeni pravila "due diligence"²⁰ i proceni da li je država imala *moć efektivnog uticaja* na osobe koje će verovatno počinjiti ili su već počinile genocid²¹, ali ukazuje da su potpuno nevažne tvrdnje ili dokazi tužene strane kako bi, da je i upotrebila sva raspoloživa sredstva u svojoj moći, ista bila nedovoljna za sprečavanje genocida (§430). Obrazloženje ukazuje da se odgovornost države za nesprečavanje genocida može postaviti samo ukoliko je genocid i počinjen, što ne znači da obaveza sprečavanja genocida počinje trenutkom izvršenja genocidnih akata – naprotiv, počinje od trenutka kada je država (sa)znala, ili je trebalo da (sa)zna, o postojanju ozbiljnog rizika da će genocid biti izvršen (§431).

Nadalje, MSP podvlači razliku između odgovornosti države za saučesništvo u genocidu i odgovornosti za nesprečavanje genocida; u prvom slučaju treba dokazati da je tužena država preuzela akcije kojima je potpomogla izvršioce genocida ili im pružila pomoć u tome²², da su bili svesni da će biti počinjen genocid ili da se on spremi, i da su nakon toga pružili pomoć ili asistenciju izvršiocima genocida, što je omogućilo ili olakšalo izvršenje genocida; kako nesprečavanje genocida podrazumeva

propust da se usvoje i primene odgovarajuće mere koje mogu sprečiti izvršenje genocida, kršenje obaveze sprečavanja genocida²³ postoji čak i kad se pokaže da je u vreme kada je država bila obavezna na sprečavanje genocida i trebala da reaguje – ona to nije učinila – dovoljno je dokazati da je država bila svesna, ili je trebala biti svesna, ozbiljne opasnosti da će akti genocida biti izvršeni (§432). Prilikom rešavanja ovih prethodnih pitanja, MSP zaključuje da je tadašnja SRJ imala uticaja na bosanske Srbe koji su smisili i izvršili genocid u Srebrenici, upravo zahvaljujući jačini političkih, vojnih i finansijskih veza sa VRS i samom RS, koje, iako su u određenom stepenu oslabile – ipak ostale veoma bliske; podseća da je SRJ bila obavezana dvema Naredbama o privremenim merama iz 1993. godine "da osigura da bilo koja vojna, paravojna ili neregularna naoružana jedinica, koja je mogla primati naređenja od SRJ ili biti od nje podržavana, ne počini bilo koje genocidno delo, zaveru o izvršenju genocida, direktno ili javno podsticanje na izvršenje genocida, ili saučesništvo u genocidu, što se odnosi i na pojedince/organje/grupe koje mogu biti pod kontrolom ili uticajem SRJ"²⁴, a da i pored toga, što nije sa potpunom sigurnošću utvrđeno da su informacije dostupne vlastima u Beogradu nagoveštavale da će genocid biti počinjen, mora zaključiti da su teško mogle biti nesvesne ozbiljnog rizika od predstojećeg genocida, kada su snage VRS odlučile da okupiraju enklavu Srebrenice²⁵, te da je *Milošević imao prethodnih sa-*

23 MSP navodi da je obaveza sprečavanja genocida – *pozitivna obaveza* – obaveza da se učini sve što je u datim okolnostima moguće, kako se genocidni akti ne bi desili.

24 Po tumačenju MSP – sama reč "uticaj" označava da se na redbe nisu ticale samo pojedinaca, organa ili grupe čije je poнаšanje bilo pripisivo SRJ, već i na one sa kojima je nastavila da održava bliske veze i na osnovu kojih je svakako mogla vršiti određeni uticaj na RS i VRS.

25 U obrazloženju postojanja takve svesti u Beogradu, MSP navodi izveštaj Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija pripremljen u skladu sa Rezolucijom 53/35 Generalne skupštine o "padu Srebrenice", i posetu g. Bildt-a Beogradu 14. jula 1995. godine, kada on obaveštava Miloševića o svojoj ozbiljnoj zbrinutosti i insistira da Milošević omogući trenutni pristup UNHCR-a Srebrenici, i zahteva da ICRC odmah počne registraciju ratnih zarobljenika Armije bosanskih Srba. O postojanju svesti da će uslediti genocid, govori i svedočenje generala Clark-a pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), u slučaju protiv Miloševića, o razgovoru sa Miloševićem tokom pregovora o Dejtonu – na direktno pitanje generala Clark-a: "Kako ste mogli dozvoliti da general Mladić ubije sve te ljudе u Srebrenici, ako ste imali tako mnogo uticaja nad bosanskim Srbima?", sledi Miloševićev odgovor: "Upozorio sam generała Mladića da to ne čini, ali me on nije poslušao".

19 Slične obaveze predviđaju, u zavisnosti prirode zabranjenih akata, i član 2. Konvencije protiv torture i drugog okrutnog, nehumanog i degradirajućeg postupanja ili kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih lica, uključujući diplomatske predstavnike, iz 1973. godine; član 11. Konvencije o bezbednosti osoblja Ujedinjenih nacija i povezanih službenika iz 1994. godine, član 15. Međunarodne Konvencije o sprečavanju terorističkih bombardovanja iz 1997. godine (§429).

20 "Due diligence" - sa dužnom pažnjom.

21 Po presudi, to zavisi od geografske udaljenosti države i regije gde je počinjen genocid, jačine političkih veza, te veza druge prirode, između vlasti tužene države i glavnih aktera genocida.

22 MSP objašnjava da zabrana izvršenja genocida i drugih akata nabrojanih članom III Konvencije, nameće državama tzv. *negativnu obavezu* – obavezu da ne počine nabrojana zlodela.

znanja o nečemu što je trebalo biti "vojna operacija kombinovana sa masakrom"²⁶ (§434-437). Stoga je MSP zaključio da je Srbija odgovorna za nesprečavanje genocida u Srebrenici, jer se nije moralno dokazati da je definitivno imala moć da spreči genocid, već da je imala sredstava to da učini ali se uzdržala od korišćenja istih (§438).

Obaveza kažnjavanja počinilaca genocida

BIH završnim podneskom ukazuje da je tužena strana prekršila obaveze Konvencije usled propuštanja kažnjavanja počinjoca genocida i drugih akata, neizručenja počinilaca genocida MKTJ i nedostatka potpune saradnje sa Tribunalom; no, u presudi se konstatiše da genocid u Srebrenici nije izvršen na teritoriji SRJ, te ona ne može biti odgovorna što počinjocima nije sudila pred svojim sudovima, bilo kao primarnim izvršiocima ili saučesnicima, ili osobama koje su počinile bilo koji od dela nabrojanih članom III Konvencije (§440, §442). Međutim, MSP podseća na obaveze iz člana VI Konvencije koje nalažu stranama ugovornicama da sarađuju, u smislu hapšenja osoba optuženih za genocid koje se nalaze na njenoj teritoriji, čak iako je zločin počinjen van te teritorije, a da usled propusta da im sude pred svojim sudovima, trebaju ih predati međunarodnom krivičnom tribunalu (§443). Tim povodom su se opet postavila dva prethodna pitanja: 1) da li MKTJ predstavlja "međunarodni krivični tribunal" u smislu značenja člana VI Konvencije, i 2) da li se može smatrati da je tužena strana "prihvatile njegovu nadležnost" - MSP na prvo pitanje odgovara pozitivno, a pravni osnov o "prihvaćenoj nadležnosti" MKTJ nalazi u Dejtonskom sporazumu između BIH, Republike Hrvatske i SRJ²⁷ (§444, §445, §447). Pri oceni saradnje SRJ sa MKTJ radi hapšenja i predaje optuženih za genocid, MSP podseća na izjave Srbije u usmenom

26 MSP zaključuje da su vlasti u SRJ (a posebno Milošević), morali bar prepostaviti da predstoji izvršenje tragičnih događaja u Srebrenici, upravo zbog svesti o postojanju klime duboko usaćene mržnje između bosanskih Srba i Muslimana u regionu Srebrenice. Presuda stoga konstatiše da su vlasti u Beogradu, morale znati o postojanju opasnosti i riziku od izvršenja genocida u Srebrenici, iako nije sa sigurnošću utvrđeno da im je skrenuta pažnja o odluci VRS, da se u celini fizički eliminiše odrasla muška populacija Muslimana Srebrenice. Štaviše, Srbija ničim nije dokazala da je preduzela bilo kakvu inicijativu za sprečavanje masakra u Srebrenici, tvrdeći kako nije imala moć tako nešto učiniti – ova tvrdnja je odbačena usled dobro poznatog uticaja Beograda nad VRS.

27 Sud smatra da je, od 14. decembra 1995. godine (dana potpisivanja i stupanja na snagu ovog sporazuma) SRJ prihvatile nadležnost MKTJ, i da nije potrebno tražiti druge pravne osnove nadležnosti.

izlaganju, kako se nakon promene režima 2000. godine obaveze saradnje pridržavala, iz čega logički proizilazi da to nije činila u prethodnom periodu; određena težina data je indicijama da se optuženi general Mladić bar u nekoliko navrata nalazio na teritoriji Srbije tokom značajnog vremenskog perioda, a da vlasti nisu učinile ništa da procene gde se nalazi i da ga uhapse²⁸ (§448). Ovim MSP konstatiše da je u dovoljnoj meri utvrđeno kako tužena strana nije u potpunosti sarađivala sa MKTJ, čime je prekršila obaveze Dejtonskog sporazuma, a kao članica Ujedinjenih nacija i obavezu proisteklu iz člana VI Konvencije, te zaključuje da je Srbija odgovorna za nekažnjavanje počinilaca genocida (§449-450).

Analiza suprotstavljenih stavova sudija²⁹

S obzirom na prirodu neslaganja i važnosti iznete argumentacije, u daljem tekstu stavovi sudija analizirani su u dva aspekta: a) različita tumačenja odredbi Konvencije i b) razmimoilaženja oko *merituma* spora.

Neslaganja oko tumačenja Konvencije

Po sudiji Ranjeva, postojanje međunarodne odgovornosti države za nečinjenje može se izvesti iz Konvencije, jer bi to bila sankcija koja sadrži obavezu prevencije genocida, što je obaveza *erga omnes*, koja suverenim državama nameće obavezu

28 Ovde se MSP poziva na izjave Ministra inostranih poslova SCG u aprili 2006. godine, kako je državna obaveštajna služba znala gde je Mladić živeo u Srbiji, ali o tome nije informisala nadležne organe koji bi naredili njegovo hapšenje, jer su navodno neki članovi te službe ostali lojalni beguncu, a da tužena strana nijednom nije osporila autentičnost ili tačnost ovih navoda.

29 Sudije su suprotstavljena mišljena priložili u Aneksu presude, u obliku neslagajućeg mišljenja, izdvojenog mišljenja, ili pojedinačne ili zajedničke deklaracije. Neslagajuće mišljenje označava mišljenje pojedinih sudija, koje se u većem delu razlikuje od mišljenje većine, dok izdvojeno mišljenje ili deklaracija označava neslaganje sa većinom u manjem obimu. Neslagajuće mišljenje (*dissenting opinion*) priložili su: podpredsednik Al-Khasawneh, *ad hoc* sudija Mahiou, dok su sudije Ranjeva, Shi i Koroma priložili zajedničko neslagajuće mišljenje; izdvojeno mišljenje (*separate opinion*) priložili su: sudije Ranjeva, Owada, Tomka i *ad hoc* sudija Kreča (sudija Kreča je priloženo mišljenje nazvao izdvojenim, iako je ono, po pravnoj prirodi, neslagajuće); izjavu uz presudu (*declaration*) priložili su sudije Keith, Bennouna i Skotnikov, dok su sudije Shi i Koroma priložili zajedničku izjavu (*joint declaration*) – pogledati detaljnije na: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2&case=91&code=bhy&p3=4&PHPSESSID=d571cc5e65c691f7dcf730b5d282b481>.

preventivnog dejstva kroz zajedničke diplomatske akcije. Sudije *Shi i Koroma* protive se tumačenju Konvencije po kojem se države mogu smatrati izvršiocem genocida i stoga proglašiti odgovornim, smatrajući da takvo tumačenje člana I Konvencije nije u skladu sa njenom svrhom i ciljem, njenim običnim značenjem, i da protivreči namerama strana ugovornica u vreme pripremanja teksta Konvencije. Stav objašnjavaju tvrdnjom da je odgovornost države moguća samo u slučaju nesprečavanja genocida i nekažnjavanja počinilaca, te da bi bilo absurdno da država-članica Konvencije mora kazniti sebe - kao državu; po njima, da su tvorci Konvencije želeli da predvide krivičnu odgovornost države, to bi izričito naveli, što ovde nije slučaj³⁰ – nažalost, pogrešno pravno kvalifikuju odgovornost države - ovde svakako nije reč o *krivičnoj odgovornosti*. Pa ipak, slažu se da je u Srebrenici počinjen genocid, i da je nesporna “obaveza države da učini sve što može, u skladu sa svojim mogućnostima i sa zakonom, da spreči genocid, kada postoji ozbiljna opasnost da će se dogoditi, a o čemu je država svesna ili bi trebalo biti svesna”. Inače, navode da bi presuda bila pravno utemeljena da je zasnovana na Poglavlju VII rezolucije Saveta bezbednosti³¹. Slično njima, sudija Owada smatra da se Konvencija ne može tumačiti u smislu postojanja odgovornosti država za izvršenje genocida, već da je svrha i cilj Konvencije sprečavanje izvršenja genocida time što će države obavezati da počinioce izvedu pred svoje ili međunarodne sudove – po njemu, iako Konvencija *implicite* podrazumeva da nikome ne treba dozvoliti izvršenje genocida, pa ni državama, to ne treba tumačiti postojanjem *izričite obaveze proistekle iz Konvencije* da se države mogu smatrati odgovornim ukoliko se dokaže da su počinili određene propuste. Kada razmatra *pripisivost ponašanja pojedinaca/organa/grupa državi*, smatra da ovo pitanje nije regulisano Konvencijom, ali da se do takvog zaključka, po njemu, može doći po manje kontraverznom osnovu. I sudija Tomka ne tumači Konvenciju instrumentom za nametanje međunarodne odgovornosti države,

³⁰ U prilog tome navode kako su ovakvi predlozi odbačeni tokom pregovora o Konvenciji, a da je svrha tumačenja ugovora – pronalaženjem značenja ugovora ali i nameri strana ugovornica u vreme pregovora – nikako postizanje željenog cilja. No, da li iko može počiniti ovakva zlodela bez pomoći ili podrške državnih aktera, koji povlače međunarodnu odgovornost po osnovu običajnih pravila o atribuciji?

³¹ Poglavlje govori o tome kako je vođstvo SRJ u nekoliko navrata propustilo preduzeti potrebne mere i time nije sprečilo predstojeći genocid u Srebrenici.

sem kad je reč o *explicite* predviđenim obavezama sprečavanja i kažnjavanja – on protivreči stavovima većine da član IX Konvencije obuhvata nadležnost odlučivanja o tome da li je ili ne država počinila genocid – po njemu, MSP nije telo pred kojim bi se raspravljalo o tome, jer sud nema ni krivičnu nadležnost, niti krivične procedure, što je po njemu preduслов za donošenje takve odluke. Nadalje, smatra da SCG nije čak odgovorna ni za nesprečavanje genocida³². I sudija *Skotnjikov* prigovara stavu većine da se država može smatrati odgovornom kao primarni izvršilac ili bar saučesnik, jer takva odgovornost nije izričito predviđena prostim jezičkim tumačenjem Konvencije. Kontradiktorno tome, navodi da i nije potrebno “*postojanje takve neizrečene obaveze da bi se država mogla smatrati odgovornom za genocid, po osnovu Konvencije o genocidu*” – zaključivši da se država uvek može smatrati odgovornom, ukoliko je neko delo, koje se smatra kriminalizovanim na međunarodnom nivou, učinjeno od strane pojedinača/grupa/organa te ako se takvi njihovi akti mogu pripisati državi. Nadalje, smatra da je MSP prekoračio nadležnost utvrđujući da li je zločin genocida počinjen ili ne u reonu Srebrenice, pravdajući svoj stav tvrdnjom da je za tako nešto potrebna krivična nadležnost, koju MSP nema – iz toga logički sledi, po njemu, da MSP nije mogao odlučivati ni o postojanju genocidne namere, kao psihičkom, obaveznom elementu zločina genocida³³. Sa ovakvim stavom slaže se i *ad hoc* sudija Milenko Kreća, dodajući kako “*teško da je bilo koja komponenta specijalne namere kao uslova *sine qua non* zločina genocida... zadovoljena relevantnim presudama MKTJ koji se odnose na masakr u Srebrenici*” te da “*smatra da masakr u Srebrenici, po svojim karakteristikama, radije spada u okvir zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina počinjenih u bratoubilačkom ratu u BIH*”.

³² Ovde koristi svoje tumačenje “teritorijalnog principa” ali i obima obaveze sprečavanja genocida – te zaključuje kako nije dokazano da se tužena strana ogrešila o obavezu sprečavanja genocida.

³³ No, ukoliko za trenutak podržimo ovakav njegov zaključak, postavlja se pitanje zašto onda Konvencija sadrži odredbe koje određuju dva konstitutivna elementa stravičnog zločina genocida – vršenje navedenih zlodela uz postojanje specijalne namere da se, kao takva, uništi grupa, drugačije nacionalne, etničke, rasne ili religiozne pripadnosti? Da li je zaista moguće da se ovako nešto učini a da država o tome ništa ne zna, ne može da spreči, ili, još gore, ne može biti odgovorna!?

Neslaganja oko *merituma* spora

Podpredsednik Al-Khasawneh navodi kako je MSP “*kombinacijom metoda i pretpostavki, koje nisu bile ni pravno ni činjenički zasnovane na okolnostima predmeta, postigao izvanredno dostignuće oslobođivši Srbiju odgovornosti za genocid*” – po njemu, dokazala bi se odgovornost Srbije, ako ne za primarnog izvršioca, onda bar za saučesništvo u izvršenju genocida, da je MSP zahtevao od tužene strane predaju neredigovanih zapisnika Vrhovnog saveta odbrane, koji svakako sadrže podatke o (ne)umešanosti Vlade iz Beograda. Takođe, zamera što nije olakšan procesni položaj BIH prebacivanjem te-reta dokazivanja na SCG, kako bi tužena strana dokazala da ta dokumenta *ne sadrže nikakve dokaze tome u prilog*³⁴. Smatra da je primena tzv. *Nikaragva testa*³⁵ neprimerena okolnostima predmeta³⁶. Većini sudija zamera što nisu sagledali *konzistentan obrazac ponašanja* na holistički način, jer bi se time dokazala odgovornost SCG za genocid, uprkos postojanju veoma obimne jurisprudencije iz prakse drugih sudova³⁷. Zamera i što nije dat odgovarajući značaj izjavi Saveta ministara kao dokaza priznanja krivice³⁸. U zaključku, konstatiše kako je po njemu, i činjenično i pravno, u dovoljnoj meri dokazano aktivno učešće tužene strane u genocidu počinjenom u Srebrenici jula 1995. godine.

Sudija *Tomka* smatra da nije u dovoljnoj meri dokazano kako je SCG prekršila obavezu sprečavanja genocida. Nadalje, njegovo mišljenje izdvaja se po

34 Po njemu, to se moglo učiniti a da MSP zauzvrat ničim ne na-ruši kako validnost pravnog rezonovanja, tako i traženi visok standard dokazivanja.

35 Testa *efektivne kontrole* po kome je MSP u jednom predmetu utvrđivao da li je država imala ili ne efektivnu kontrolu nad pojedincima/grupama/organima, čije se ponašanje državi može pripisati, na osnovu međunarodnih običajnih pravila o prisivosti.

36 Pojašnjava da je *Nikaragva test efektivne kontrole* prime-njen na potpuno drugačiju situaciju, jer je u ovom slučaju (za razliku od spora BIH i SCG), između ostalog, postojala zajednička etnička pripadnost i zajednički cilj da se počine međunarodni zločini – t.j. da etničko čišćenje zahteva samo test vrhovne kontrole.

37 Objavljava da MSP nije posmatrao sve događaje relevantne za zločin genocida, na sveobuhvatan način, koji bi doprineo da se uspostavi uzročno-posledična veza i izvede zaključak o odgovornosti tužene strane – nasuprot tome, događaji su posmatrani kao pojedinačni, nepovezani, pogotovo u kontekstu generala Mladića i akcija “Škorpiona”.

38 Koja je umesto toga okarakterisana izjavom “čisto političke prirode”, što po njegovom mišljenju nije u skladu sa prethodnom jurisprudencijom MSP.

specifičnom tumačenju okolnosti slučaja vezanih za teritorijalni obim obaveze država članica da spreče genocid, jer po njemu, nije konkluzivno zaključeno da je SRJ imala nadležnost u oblastima koje okružuju Srebrenicu, niti da je imala kontrolu nad (in)direktnim izvršiocima³⁹. Nasuprot tome, sudija *Keith* smatra da je postupkom dokazano saučesništvo tužene strane, jer su oba elementa zahtevana članom III (e) Konvencije dokazana – da je SCG imala sa-znanja o genocidnoj nameri primarnog izvršioca (ali da datu nameru nije morala deliti) i da je, sa tim sa-znanjem, pružila pomoć i podršku primarnim izvršio-cima. I sudija *Bennouna* slično rezonuje – navodi da po njegovom mišljenju, postoje svi potrebeni dokazi koji ukazuju na saučesništvo vlasti iz Beograda⁴⁰.

Sudija *Skotnjikov* smatra da je MSP prekoračio granice nadležnosti, odlučujući o odgovornosti države za genocid, jer po njemu, MSP o ovom pitanju ne može odlučivati jer nema krivičnopravnu nadlež-nost, a da pogotovo ne može utvrđivati postojanje ili odsustvo genocidne namere. Na kraju, konsta-tuje da se u ovom pogledu MSP morao osloniti na nalaze MKTJ, ali samo u obimu u kojem su ti na-lazi u skladu sa Konvencijom o genocidu⁴¹ (pritom smatra da se MSP nije mogao osloniti na nalaze MKTJ po kojima je utvrđeno postojanje genocidne namere “neidentifikovanih osoba” u Srebrenici). Sudija *Skotnjikov* ide toliko daleko da se ne slaže sa nalazima Suda da je SCG kriva za nepridržavanje i kršenje privremenih mera izrečenih 1993. godine; smatra da ova presuda uvodi “*koncept obaveze prevencije*”, što je, po njemu, obaveza teško pravno merljiva – svoje rezonovanje obrazlaže stavom da obaveza sprečavanja genocida nije obaveza pona-šanja, već obaveza rezultata, iz čega proizilazi da

39 Ovakav stav pravda tvrdnjom kako je plan da se pogubi što je moguće više vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici – i smislen i sproveden od strane bosanskih Srba, nakon preuzimanja Srebrenice u julu 1995. godine. Što je činjenični nalaz MKTJ, a da ovaj sud nije utvr-dio kako su vlasti SCG unapred znali za takav plan – no, ovakvo shvatnje protivreči pojedinim svedočenjima pred MKTJ – kao onom koje je dao general Clark u procesu protiv Miloševića.

40 Ovde misli ne samo na različite forme pomoći koje je SCG obezbeđivala RS i njenoj vojsci, već i znanje koje su vlasti SCG imali ili trebali imati o genocidnoj nameri primarnog izvr-šioca masakra u Srebrenici.

41 Po njemu, nalazi MKTJ u slučajevima protiv *Krstića i Blagojevića*, koji su citirani presudom MSP, nisu u skladu sa Kon-vencijom o genocidu, jer su ove osobe “[...]optužene za zločin koji ne poznaje Konvencija, već koji je uspostavljen Statutom MKTJ, to jest “davanjem podrške i asistencijom” pri genocidu a bez postojanja genocidne namere...”].

je država odgovorna ukoliko se na njenoj teritoriji, ili teritoriji koju kontroliše, desio genocid.

Ad hoc sudija *Mahiou* dovodi u pitanje ulogu MSP u postupku dokazivanja, zamera što dokazi podneti od strane tužioca nisu dovoljno ispitani, ukazujući da su činjenice i okolnosti slučaja tumačene na čudan i neubedljiv način: zabrinjava ga što MSP nije mogao, na osnovu činjenica i dokaza kojima je raspolagao, utvrditi postojanje odgovornosti SCG bez oslanjanja na jurisprudenciju MKTJ, što po njemu ukazuje ili na neefikasnost procedura Suda, ili na njihovu neefikasnu primenu od strane Suda. Smatra da je utvrđeno kako je SCG odgovorna kao direktni počinilac određenih zločina, iako kaže da se o određenim aspektima te odgovornosti može raspravljati. Kategoričan je u tvrdnji da je jasno utvrđena odgovornost SCG, "u pogledu akcija RS, bilo zbog veoma bliskih veza između tog entiteta i tužene strane, koja rezultira učešćem tužene strane u planu etničkog čišćenja izvršenog između 1992. i 1995. godine, ili zbog odnosa subordinacije ili kontrole između tužene strane i onih koji su igrali krucijalnu ulogu u tom etničkom čišćenju, koji se proširio do izvršenja genocida u BIH". Po njemu, čak i da prihvati kako su pojedini nalazi oko ovih optužbi problematični, naglašava da su izneti dokazi sasvim dovoljni za utvrđenje odgovornosti SCG za saučesništvo u genocidu.

Ad hoc sudija *Kreća*, iznošenjem raznih argumentata, obrazlaže svoju odluku u prilog oslobađanju SCG od odgovornosti za izvršenje genocida, a zaključivanje i rezonovanje ostalih sudija smatra ne samo neosnovanim, već i protivrečnim "jednom ubedljivom pravnom rezonovanju i, čak, ... zdravom razumu, time dajući aromu argumentum ad casum"⁴². Smatra da MSP nije utvrdio postojanje ni jednog elementa *dolus specialis*-a, odnosno specijalne namere da se Konvencijom nabrojana zlodela počine u cilju uništenja grupe kao takve; masakr u Srebrenici ne karakteriše kao zločin genocida, već smatra da više odgovara zločinu protiv čovečnosti i ratnim zločinima počinjenim u "bratobilačkom" ratu u BIH.

Umesto zaključka

Ovo je prva konačna presuda MSP o primeni odredbi Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ima značajan *precedentni* karakter,

⁴² Latinski izraz *argumentum ad casum* ovde označava argument koji je primenjen samo na ovaj slučaj.

jer *explicite* utvrđuje trostruku odgovornost država: 1) da ne počine genocid ili druga dela navedena Konvencijom, 2) da preduzmu sva raspoloživa sredstva kako bi sprečile izvršenje genocida i/ili drugih navedenih akata, i 3) da kazne počinioce ovih zlodela, pred svojim ili međunarodnim krivičnim sudovima.

U slučaju BIH protiv Srbije, MSP je odlučio da Srbija nije odgovorna za izvršenje genocida ili drugih akata taksativno nabrojanih članom III Konvencije i tužbom BIH, ali je utvrdio njenu odgovornost za ne-sprečavanje genocida, jer nije preduzela sve neophodne mere kojima je raspolagala, a koje bi, da su upotrebljene, mogle spečiti masakr u Srebrenici – uz obrazloženje da su u to vreme vlasti u Beogradu morale znati ili biti bar svesne mogućnosti o izvršenju nezamislivih zlodela u Srebrenici, ali da ničim nisu dokazale da su preduzele bilo kakve korake da se to ne dogodi. Pored toga, Srbija je proglašena krivom za nekažnjavanje počinilaca genocida i drugih akata navedenih Konvencijom, jer je propustila da optužene izruči MKTJ, iako postoje ubedljive indicije da je to mogla učiniti u više navrata, kada su se oni nalazili na teritoriji Srbije.

Veliki broj neslagajućih i izdvojenih mišljenja priloženih uz presudu, ukazuje na čitav kompleks pravno-političkih razmimoilaženja sudija⁴³. Ono što ostaje zabrinjavajuće, jeste postojanje medijskih špekulacija o "pregovorima i/ili dogovorima između pro-srpski i pro-bosanski orijentisanih sudija" – po kojima je, navodno, trebalo učiniti ustupak obema stranama – Srbiji – jer neće plaćati ratne reparacije i biti proglašena za direktnog i/ili (in)direktnog izvršioca genocida, te da njena odgovornost bude ograničena samo na *nečinjenje* – propust da spreči genocid i kazni počinioce – a BIH time – što bi se zločin u Srebrenici presudom deklarativno okarakterisao kao genocid, Srbija optužila za nepridržavanje privremenih mera, nesaradnju sa MKTJ, te propustom

⁴³ Dovoljno je samo Google pretraživačem pogledati različite stavove političkih komentatora/komentatorki, državnika/državnica, novinara/novinarki, te aktivista/aktivistkinja za ljudska prava, pa shvatiti da naredni komentari nisu usamljeni. Videti: Shaw, 2007 (http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/icj_bosnia_serbia_4392.jsp); Bećirević, 2007 (http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333778&apc_state=henpri); Tosh, 2007 (http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333772&apc_state=henfri333778); Dworkin, 2007 (<http://www.crimesofwar.org/onnews/news-serbia2.html>); Partos, 2007 (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4748960.stm>); Roknić, 2007 (http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333776&apc_state=henfri333778). Pristupljeno 17. jula 2007. godine. Pogledati i dijametralno različite komentare domaćih aktera na internet stranici agencije TANJUG, dostupno na: <http://www.tanjug.co.yu/Dogadjaji/Presuda/default.aspx>. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

sprečavanja Srebreničkog genocida i nekažnjavanja (in)direktnih izvršilaca. Nisu proverljive ni ocene kako bi drugačijom presudom – Srbiji bio otežan put pristupanja Evropskoj Uniji. Posledice koje presuda ima na porast nacionalizma u Srbiji, ali i BIH, već su vidljive, jer su pro-radikalno orijentisane političke opcije trenutno dobine zamah⁴⁴.

Kako bi se konačno suočila s prošlošću i uticala na proces pomirenja u regionu, Srbija se mora jasno distancirati od režima koji ju je svrstao u red država koje su počinile najveće zločine u istoriji čovečanstva. I to ne samo deklarativno, osudom zlodela i počinilaca, već je potrebno učiniti i korak dalje: ostvariti potpunu saradnju sa MKTJ u Hagu, pronaći i izručiti preostale optužene, te uspostaviti nezavisno sudstvo koje će biti u stanju da procesuiru sve počinjenje zločine državlјana Srbije.

Literatura

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (BIH vs. SCG), dostupno na: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2&case=91&code=bhy&p3=90>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Bećirević, E. (2007) "ICJ Judgement significant despite flaws", dostupno na: http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333778&apc_state=henpri. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, dostupno na: <http://www.ohchr.org/english/law/genocide.htm>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Dworkin, A. (2007) "Serbia, Genocide and the International Court of Justice", dostupno na: <http://www.crimesofwar.org/onnews/news-serbia2.html>. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Bosnia and Herzegovina vs Serbia and Montenegro (presuda MSP od 26. februara 2007 u slučaju BIH protiv SCG), dostupno na: <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Judgements, ICJ (presude MSP u slučaju BIH v. SCG iz 1996 i 2007 godine, izdvojena i neslagajuća mišljenja sudija, te pojedinačne i zajedničke deklaracije), dostupno na: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2&case=91&code=bhy&p3=4&PHPSESSID=d571cc5e65c691f7dcf730b5d282b481>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Partos, G. (2007) "Analysis: Serbia in the Dock", dostupno na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4748960.stm>. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

44 O presudi će se verovatno još godinama raspravljati, no postavlja se pitanje našoj političkoj eliti: šta će učiniti za javnu osudu genocida u Srebrenici, da li će imati snage da stvore uslove za uspostavljanje nezavisnog sudstva u cilju suđenja preostalim zločincima koji nisu optuženi pred MKTJ, za bilo koji oblik zločina genocida, a po osnovu relevantnih članova Krivičnog Zakonika Republike Srbije, međunarodnih konvencija i drugih pravila međunarodnog prava?

Roknić, A. (2007) "Serbia Has No Reason to Celebrate", dostupno na: http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333776&apc_state=henftri333778. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

Shaw, M. (2007) "The International Court of Justice: Serbia, Bosnia and genocide", dostupno na http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/icj_bosnia_serbia_4392.jsp. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

Tosh, C. (2007) "Genocide Acquittal Provokes Legal Debate", dostupno na: http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=333772&apc_state=henftri333778. Pristupljeno 17. jula 2007. godine.

Withdrawal of Counter-Claims by Serbia, dostupno na: <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13102.pdf>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Written proceedings in BIH vs. SCG case, <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2&case=91&code=bhy&p3=1>. Pristupljeno 10. jula 2007. godine.

Mirjana TEJIĆ

Responsibility of Serbia for genocide - application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide

On February 26th 2007, International Court of Justice claimed Serbia responsible for failing to prevent genocide and punish perpetrators, underlining its' responsibility to cooperate with International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Although it was confirmed genocide has been committed in Srebrenica 1995, Serbia is not obliged to pay financial reparations. Judgement makes distinction between individual and three-fold state responsibility for genocide, based on Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and other sources of international law. There are evident disagreements among judges on jurisdiction, interpretation rules, even on meritum of the case. Many questions still remain open, especially what precedent effects will have on establishment of state's dolus specialis and how it will influence the reconciliation process in the region.

Keywords: genocide, individual and state's responsibility, International Court of Justice, Serbia

TEMIDA

Decembar 2007, str 43-55

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0704043S

Depresija kao uzrok i kao posledica viktimizacije

Danijela SPASIĆ*

„Ako postoji pakao na Zemlji,
nači ćete ga u srcu melanholičnog čoveka“

Robert Burton
Anatomy of Melancholy, 1621

U radu sam pokušala pokazati uzročno-posle-dicnu vezu depresije, kao jednog od čestih i spe-cifičnih mentalnih poremećaja, i različitih oblika viktimizacije. Želela sam da to bude skroman do-prinos tvrdnji da se depresija, u jednoj istorijskoj i vremenskoj sekvenci, sasvim neočekivano i protiv naše volje, pretvorila u blaži oblik jedne vrste „kolektivnog ludila“. U početku, bila je to reč kao sinonim za melanoliju, za specifično stanje u koje su „pa-dali“ oni „slabiji, genetski predodređeni i teže prila-godljivi“, da bi postepeno, i paralelno sa globalnom mrežom promena u svim sferama ljudskog bitisanja, ona poprimila dimenziju svetske „zaraze“, čije šire-nje proporcionalno i procentualno prati ekspanziju bolesti kardiovaskularnog sistema ili malignih boles-ti, ali bez tako vidljivih fizičkih manifestacija. De-presija, kao dugotrajno i „bolno stanje ljudske duše“ često traži pribegište i trenutni spas u zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, drogama i alkoholu, a još češće izlaz nalazi u suicidnim postupcima i postaje jedan od njihovih dominantnih uzroka. Pre toga, ona se, naravno, uglavnom javlja kao posledica različitih oblika viktimizacije; u najširoj dimenziji to su opšte društvene okolnosti, bilo na makro ili mikro nivou, i neadekvatan odgovor ličnosti na njih, a potom, kon-kretne kriminalne ili druge društveno negativne rad-nje, činjenja ili nečinjenja, kojima se ugrožava ili uni-štava neko ljudsko dobro i čovek stavlja u poziciju

žrtve. Na taj način, depresija „zatvara svoj zača-rani krug uzroka i posledica“, u kojem čovek ima tri saveznika: sebe, sredinu ili druge ljudе i vreme. Snaga, kvalitet i trajanje „savezničke pomoći“ obr-nuto su proporcionalni jačini viktimoške dimenzije depresije.

Ključne reči: mentalni poremećaji, depresija, uzroci i posledice viktimizacije

Uvod

Mentalni poremećaji, prema savremenoj defini-ciji, obuhvataju različite poremećaje koji se svr-stavaju u sledeće grupe: konflikti u razvoju ličnosti (neuroze), poremećaji u organizaciji ličnosti (po-remećaji ličnosti ili psihopatije) i psihološke krize izazvane teškoćama u interpersonalnim odnosima. (Vidanović, 2006). Jednostavno rečeno, to su pore-mećaji ponašanja i psihičke strukture koji menjaju univerzalne osobine ljudske prirode.

Prema podacima Svetske zdravstvene orga-nizacije, svaki četvrti stanovnik u svetu ima neki poremećaj mentalnog zdravlja, a prednjače depre-sija, alkoholizam, šizofrenija, epilepsija i suicidalno ponašanje.

Ako se ovom podatku doda i činjenica da svaki oboleli nosi „svoj žig“ i da intenzitet sti-gme, kojoj su izloženi ovi bolesnici, konstantno prevazilazi civilizacijske okvire ljudskosti, razu-mlijiv je svaki stepen i oblik njihove viktimizacije. Konkretno, društvena reakcija na mentalno poremećene osobe bazira se na dvostrukom strahu: strahu od fizičkih napada koje mogu da prouzrokuju osobe sa mentalnim bolestima i strahu od „zaraznosti“ (u smislu da boravak u blizini mentalno bolesne osobe može značiti da smo i sami već sa problemom ili da

* Danijela Spasić je istraživačica-pripravnica na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Zemunu. E-mail: danijela.s@sbb.co.yu

će problem i nas prevladati). Osobe sa mentalnim poremećajima su stereotipno posmatrane kao lenje, nesposobne za saradnju i da doprinose i na teretu sistem. Prema jednoj studiji, najčešće zablude vezane za mentalne bolesnike su da su oni: opasni i nasilni (88%), da imaju nizak IQ, da su razvojno hendikepirani (40%), da ne mogu da funkcionišu, zadrže posao ili na bilo koji način doprinesu drugima (32%), da im nedostaje volje tj. da su slabi i lenji (24%), da su nepredvidivi (20%) i da su sami krivi za svoje stanje (20%).(Pejović-Milovančević, 2003).

Mentalni poremećaji su, tokom istorijskog razvoja psihijatrije, klasifikovani na različite načine, zavisno od toga koji su etiološki faktori uzimani kao polazna osnova klasifikacije. Bilo da se analizira Američka ili Britanska klasifikacija, odnosno Kraepelin-ova ili Meyer-ova (Henderson-Gillespie, 1951:27:33), ili savremena ICD-10 KLASIFIKACIJA MENTALNIH POREMEĆAJA / POREMEĆAJA PONAŠANJA, svaka od njih je, među poremećajem mentalnog zdravlja, uvrstila i depresiju.

Iako se na prvi pogled može učiniti da se ta „pojava“ toliko odomaćila u našim životima da se pre može kvalifikovati kao „kolektivno svakodnevno stanje duha i tela“ nego kao bolest ili poremećaj, ona u sebi i sa sobom nosi kompleks uslova i činilaca koji ljudsku jedinku mogu transformisati u žrtvu, ali, istovremeno, isti uslovi i činioći mogu direktno protiće iz situacije u kojoj se čovek kao žrtva već nalazi. U takvim okolnostima depresija „zatvara svoj začarani krug uzroka i posledica“. U tom krugu leži njena viktimoška dimenzija. Kroz opšte karakteristike, pojavnne oblike i načine ispoljavanja depresije, kroz uslove i faktore koji multiplikuju njeno delovanje, kroz kvantitativne analize podataka i činjenica, pokušaću da pokažem njeno prisustvo u različitim razdobljima ljudskog života i ukažem na negativne posledice koje to prisustvo sa sobom donosi.

Depresija kao mentalni poremećaj – opšte karakteristike

Naglašiću da se u analizi veze između depresije i viktimizacije nisam posebno bavila lakšim oblicima depresije, odnosno, povremenim epizodama tuge, koje ima većina ljudi, u zavisnosti od njihove ličnosti i načina života, upravo stoga što ne postoji izražena i jaka viktimoška dimenzija takvih oblika depresivnog ponašanja.

Depresija je bolest raspoloženja, koja zahvata i dušu i telo. Naziv ovog poremećaja potiče iz

latinskog jezika : *depressio*, dolazi od *deprimere*, što znači potisnuti, pritisnuti, udubiti ili potlačiti.

Prema Langeovom kliničkom priručniku, (Lange, 1992:19), postoje 2 depresivna poremećaja: *teška depresija i distimija*.

Teška depresija se može javiti u sledećim varijantama:

- teška depresija sa melanolijom koju karakteriše upadljiv gubitak sposobnosti za doživljavanje zadovoljstva;
- teška depresija sa psihotičnim odlikama koja se javlja u 15-20% slučajeva, a obuhvata i manifestacije sa sumanutim idejama koje odgovaraju raspoloženju, halucinacijama i depresivni stupor.

Sumanutosti u skladu sa raspoloženjem su tipične za depresivno stanje i obično su vezane za veoma nizak nivo samopoštovanja, siromaštvo, krvicu, smrt, nihilizam ili kažnjavanje. Može doći i do čulnih halucinacija, najčešće auditivnih. Depresivni stupor postoji kada je bolesnik nem i bez odgovora.

Osobe kod kojih se javlja tzv. sezonska depresija smatraju se lakše obolelim. Među njima, oko 75% su žene. Tipično, simptomi sejavljaju u jesen i počavaju sve do zimske kratkodnevnice, kada počinje spora remisija (od početka oktobra do kraja novembra meseca). Bolesnici izjavljuju da se mnogo bolje osećaju tokom letnjih meseci kao i pretežno u toku sunčanih dana.

Učestalost teške depresije u svetskoj populaciji se kreće od 3-5%. Rizik za život po muškarce se kreće od 3-12%, a za žene 20-26%. Prosečan uzrast pojave bolesti je sredina dvadesetih godina.

Distimija je hronična depresija koja traje 2 godine ili duže, sa nedovoljnom težinom da bi se uključila u kriterijume ozbiljne depresije. Kod distimije postoji odsustvo psihotičkih simptoma, a kao oblik depresivnog poremećaja češće pogađa žene. Njena učestalost se kreće od 4,5-10,5%. Simptomi se obično javljaju pozno u toku adolescencije ili u ranom periodu odraslog uzrasta. Ovaj poremećaj karakteriše:

- depresivno raspoloženje u toku najmanje 2 godine;
- loš apetit ili preterano jelo;
- insomnija ili hipersomnija;
- nizak nivo energije ili zamor;
- nizak nivo samopoštovanja;
- loša koncentracija ili teškoće u donošenju odluka;

- osećanje beznadežnosti.

U suštini, sve oblike depresivnih poremećaja karakterišu neki zajednički imenitelji, koji, pojedinačno, ili zbirno, mogu biti posledica ili mogu usloviti različita stanja ili situacije viktimiranosti. To su sledeći simptomi ili znaci:

- emotivni (tuga, "osećanje potištenosti ili loše volje", anksioznost, razdražljivost);
- psihološki (krivica, beznadežnost, nevrednost, gubitak sposobnosti uživanja);
- kognitivni (opsesivne misli ili razmišljanja, smanjeno pamćenje, loša koncentracija, suicidogene ideje);
- društveni (povlačenje od društva, društveno-profesionalna disfunkcija);
- neurovegetativni (smanjena energija, psihomotorna agitiranost ili disfunkcija, insomnija ili hipersomnija, dnevne varijacije raspoloženja, smanjenje libida);
- psihotične manifestacije (sumanutosti ili halucinacije).

U smislu viktimoškog značaja depresije mora se pomenuti i tzv. *bipolarni poremećaj, odnosno, manično-depresivna bolest*. Ovaj izraz uveo je Krapelin, za oznaku poremećaja afekta koji se sastoje od veselog raspoloženja ili od depresije (Henderson, 1951:199)

Osnovna karakteristika ovog poremećaja jeste jedna ili više maničnih epizoda, obično propraćenih sa jednom ili više težih depresivnih epizoda. Kod *ciklotimije* postoje brojni periodi hipomaničnih epizoda i brojni periodi depresivnog raspoloženja ili gubitka interesovanja ili sposobnosti uživanja. Bipolarni poremećaj postoji ako se manična epizoda javi posle prve 2 godine ciklotimije. Ovaj poremećaj se javlja u poznom adolescentnom uzrastu ili u toku ranih dvadesetih godina. Epizode se javljaju svakih 3-9 godina. Manične epizode uključuju povišeno raspoloženje, eksplanzivno ili razdražljivo, hiperaktivnost, brzi govor, beg ideja, smanjenu potrebu za spavanjem, kratkotrajnu pažnju, loše procenjivanje, povišene psihomotorne aktivnosti, neograničenu energiju. Povišena aktivnost ima često oblik i seksualnog promiskuiteta, političkog angažovanja i religioznog posvećivanja. Bolesnik često počinje i sa zloupotrebom hemijskih sredstava i alkohola, a poremećena društvena procena i osećaj grandioznosti može dovesti do velikih kupovina, loših poslovnih odluka i ugrožavajućeg ponašanja (Akiskal, 1979:2:419).

Etiologija

Postoje različite teorije o faktorima i uzrocima koji izazivaju depresiju, ali se ovde nećemo posebno baviti njima. Napomenemo, ipak, da je za razvoj manično-depresivne bolesti najvažniji predisponirajući faktor hereditet (nasledna predispozicija). U čak 60-80% slučajeva postoji hereditarna predispozicija.

U suštini, svaki čovek može oboleli od depresije, ali kod ljudi koji su po prirodi emotivni, plašljivi, nižeg samopoštovanja, oni koji teže podnose nepravdu i kritiku, depresija se češće javlja. Izloženost hroničnom stresu menja funkciju i građu mozga i mnoge se depresije mogu objasniti akumulacijom štetnog delovanja stresa. I tu konstitucija ima važnu ulogu jer određuje pod kojim teretom i nakon koliko vremena će se nervni sistem slomiti.

Uticaj sredine, društvenih i socijalnih okolnosti

Psihičke bolesti su vrlo raširene, te se smatra da svaka četvrta osoba ima bar jednu depresivnu epizodu u toku života. Zdravstvena organizacija UN predviđa da će do 2020. godine depresija postati drugi najveći uzročnik smrtnosti i onesposobljenosti u svetu.

Porast broja obolelih se pripisuje stresnijem životu, siromaštvu i nasilju. A život se može posmatrati kao uzajamno dejstvo više ili manje fiksiranih karakterističnih svojstava, tzv. nastrojenosti (dispozicije) i sila okoline (sredine, miljea). (Hentig, 1959:175).

Od duševnih i neuroloških poremećaja danas boluje oko 400 miliona ljudi širom sveta, dok je depresija na petom mestu uzročnika smrti. Najviše obolelih ima u SAD-u i Japanu, najmanje u Africi. U svetu ima milion samoubistava i 10 miliona pokušaja godišnje. Vodećih 10 država po broju samoubistava su zemlje bivšeg SSSR-a, s Rusijom na čelu.

Društveni događaji često povećavaju broj obolelih od depresije i stručnjaci procenjuju da će za nekoliko godina ovo biti jedna od najčešćih bolesti. Društvo koje ne neguje osnovne principe kojima ljudi teže - da je pravedno, sigurno i da je u njemu moguće dokazati i realizovati sebe - stvara bespomoćne ljude.

Razvoj bespomoćnosti, kažu stručnjaci, vodi u depresiju. Spoljašnji uslovi, koje osoba ne može da prihvati i izađe s njima na kraj, mogu da budu oroz, tako da mnogi ne bi razvili depresiju da su živeli u povoljnijim društvenim okolnostima.

Socijalni aspekt depresije podržava tzv. *teorija naučene bespomoćnosti*. U situacijama kada je socijalna sredina nesigurna i neselektivno frustrirajuća, dolazi do iscrpljivanja pojedinca u neuspešnim pokušajima prevazilaženja stresnih i osujećujućih okolnosti i mirenja sa nepovoljnom situacijom. U takvim okolnostima, osoba izgrađuje uverenje da je nemoćna, bez nade, svako njeno ponašanje je nesvrishodno, ona gubi kontrolu nad ishodima ponašanja i situacijom, razvijaju se osećanja nemoći, pasivnosti, zavisnosti i depresije. Kasnije, čak i kada se povrati veza između ponašanja i njegovih efekata, reakcija izostaje usled emocionalnog stanja kojeg karakteriše depresija i strah da će pozitivni rezultat i dalje izostajati.(Nikolić-Ristanović,2000:24).¹

Kada se osvrnemo na društvene prilike u Srbiji, videćemo da je ekonomска regresija 90-ih godina prošlog veka, kao svoju zakonomernost proizvela ekstremno socijalno raslojavanje i društvene tenzije, opšte osiromašenje, slabljenje socijalnih, zdravstvenih i školskih institucija, moralnu hipokriziju društva, raspad vrednosnog sistema. Ovakvo stanje imalo je za posledicu divljanje psihologije grabeži i sve-dozvoljenosti sa rapidnim povećanjem stope kriminaliteta svih vrsta, ukupnom društvenom anomijom, razaranjem osnovnih vrednosti društva i urušenim kolektivnim mentalnim zdravljem.

Među indikatorima krize koje će, između ostalih, posredno uticati na širenje i pojavu različitih mentalnih poremećaja, pomenimo nezaposlenost, siromaštvo, nekvalitetnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu, urušavanje porodičnih vrednosti, visok procenat razvedenih brakova, izgrađivanje kvazi-vrednosnih sistema i nekritičko prihvatanje svih novina koje se "uvoze" sa zapada. Podaci govore da je u Republici Srbiji 2006. godine, bilo ukupno 488.450 nezaposlenih, starosti od 25-54 godine.²

U domenu socijalne zaštite javile su se brojne problemske situacije koje su kasnije imale mnogo negativnih implikacija: poremećaji u zadovoljavanju razvojnih potreba, sposobljavanju za obavljanje

društvenih uloga i socijalnoj integraciji (bolest, invalidnost, psihofizička ometenost), ugroženost razvojnih uslova za decu (zloupotreba roditeljskog prava, zanemarivanje roditeljske dužnosti, razvod braka, nasilje u porodici, zlostavljanje dece, poremećeni porodični odnosi i funkcije), prostitucija, skitničenje, prosjačenje i dr. oblici devijacija.(Spasić, 2006:321)

Pored ovih unutrašnjih okolnosti, kao posledica ratnih dešavanja u okruženju, Srbiju su preplavili talasi izbeglica, ljudi koji su prisilno napuštali svoja ognjišta, preživeli ratnu katastrofu, doživeli lične i porodične tragedije, a potom se našli u novom okruženju i novim, težim i kompleksnijim životnim prilikama. Mnogi od njih neće se nikad prilagoditi. Deceniju kasnije mnogima će se istrošiti svi psihološki mehanizmi odbrane, ispoljiće se tzv. ratni sindromi, vijetnamski ili balkanski, svejedno, mnogi će iracionalni postupci biti objašnjeni tzv. PTSP (posttraumatiskim stresnim poremećajem), ali će u najvećem broju slučajeva dugogodišnja, tiha tuga, neraspoloženje, osećaj izgubljenosti i beznađa, preći u teške oblike depresije ili nekih drugih mentalnih poremećaja, zavisno od kvaliteta psihološkog sklopa i čvrstine nervnog sistema.

Depresija i viktimizacija

- Uzročno-posledična veza -

U eri promašenih vrednosti, opšteg siromaštva i bede, u mreži promena, problema i izazova koje tranzicija donosi čoveku i porodici, u kompleksu negativnih posledica globalizacije, nije teško postati žrtva. Izloženost stresu, siromaštvu i nasilju povećava rizik od pojave mentalnih bolesti, među njima i pojavu depresije, i to njenih težih oblika. Činjenica da depresija uglavnom dolazi "post festum", kao posledica nekog akta, nečinjenja ili stanja, navodi na misao o neminovnosti "zatvaranja kruga uzroka i posledica", u kojem, zatim, ona postaje, posredno ili neposredno, s druge strane, uzrok nekih drugih oblika nasilja prema sebi, prema drugima ili različitih zloupotreba.

U analizi uzročno-posledične veze između depresije i viktimizacije, potrebno je definisati pojam žrtve u skladu sa onim psihofizičkim manifestacijama i posledicama koje nastaju kao rezultat delovanja i postupaka kojim se ugrožava neko dobro ili interes. Većina žrtava zločina je dvostruko oštećena. Žrtve su najpre povređene kao članovi jednog uređenog društva, kojima je stalo da povrate svoju moralnu ravnotežu i da

1 Tvorac teorije naučene bespomoćnosti u njenom izvornom obliku je psiholog Seligman, koji je eksperimentima na psima pokazao da, ukoliko voljno ponašanje, usmereno na otklanjanje negativnih uticaja duže vremena nema efekta, ono postepeno nestaje. Što bi psi ranije u životu dobili ovakav tretman, trebalo bi im duže vremena da prevaziđu efekte naučene bespomoćnosti. Sedamdesetih godina ova teorija testirana je i na ljudskim bićima i pokazala se primenljivom.

2 Prema Anketi o radnoj snazi Republičkog zavoda za statistiku (preuzeto iz Biltena javnih finansija za mesec mart 2007. godine Ministarstva finansija Republike Srbije)

stišaju želju za osvetom, ali su pored toga, povređeni i njihov fizički integritet, njihova seksualna sloboda ili njihova svojinska prava.(Hentig,1959:88). U tom smislu, osoba sa teškom depresijom može poprimiti karakteristike stvarne, slučajne, namerne žrtve ili žrtve saučesnika (Ignatović,1996:228). U najvećem broju slučajeva, međutim, depresija može stvoriti jedan tip latentne žrtve, koji polazi od određenih svojstava žrtve koje je čine povredljivom i podložnom kriminalnom eksploraciju, zbog njenih socijalnih i biopsiholoških predispozicija. Među njima se nalaze: maloletnici, žene, stare i duševno bolesne osobe, depresivne, usamljene, razočarane, blago retardirane osobe, blokirane, lako na bogatstvo i sl. (Hentig, navedeno u Nikolić, 2000:313).

Depresija kao posledica viktimizacije

Zanemarivanje i zlostavljanje dece i maloletnika

Stotine godina su protekle kao "Doba melanholije", dok se za dvadeseti vek može reći da je bio "Doba anksioznosti", pri čemu svetski podaci ukazuju na epidemiju depresije, posebno u dvadeset-prvom veku, čiji smo neposredni svedoci svi mi. Pri tome se simptomi depresije, iz generacije u generaciju, javljaju sve ranije. (Goleman,1998:226).

Neka epidemiološka proučavanja u svetu, koristeći se strogim kriterijumima, (zvanično dijagnosti- ciranim simptomima depresije), procenila su da je teži oblik depresije kod dečaka i devojčica između 10 i 13 godina, u periodu od godinu dana, bio između 8 i 9 procenata. Podaci upućuju na to da se u pubertetu procenat depresivnih devojčica udvostručuje; devojke između 14 i 16 godina u 16% slučajeva pate od povremenih depresija, dok je procenat isti i kod mladića (Lewinsohn,1993:102).

Prema istraživanju zdravlja stanovništva Srbije, koje je 2006. godine sprovedlo Ministarstvo zdravlja uz podršku Svetske banke, regionalne kancelarije Svetske zdravstvene organizacije i Instituta za zaštitu zdravlja "Dr. Milan Jovanović Batut", Svetska zdravstvena organizacija je saopštila da oko 2,5% dece do 8 godina ima depresiju, pri čemu je jednak broj dečaka i devojčica. Kod adolescenata taj procenat iznosi 8,2, pri čemu je duplo više devojčica. Podaci govore da u Srbiji svako 4. dete, koje zatraži pomoć psihijatra, boluje od depresije, 3-7% mlađih u ukupnoj populaciji boluje od depresije, a 15-20% adolescenata ima simptome depresije. Ukupno 25%

dece sa simptomima depresije bilo je žrtva zlostavljanja i zanemarivanja. (Izveštaj SZO o istraživanju zdravlja stanovništva Srbije, 2006).

Zlostavljanje i zanemarivanje dece obuhvata sve one aktivnosti ili sve one okolnosti koje je stvorio i/ ili toleriše čovek, a koje koče ili onemogućavaju razvoj urođenih potencijala deteta. Zloupotreba dece i adolescenata podrazumeva i izostanak aktivnosti ili vršenje aktivnosti koje se procenjuju kao neprikladne ili štetne za dete, shodno postojećim društvenim pravilima, vrednostima i stručnim znanjima (Pejović-Milovančević,2001:176)

Zloupotreba se u najširem smislu može klasifikovati kao: fizičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, psihološko (emocionalno) zlostavljanje i zanemarivanje. Obično jedna vrsta zlostavljanja tj. zanemarivanja u sebi nosi i drugu vrstu zlostavljanja tako da je opšte poznato da fizičko zlostavljanje ide često ili gotovo uvek udruženo sa emocionalnim zlostavljanjem, dok se zanemarivanje javlja udruženo gotovo sa svim ostalim pomenutim formama zlostavljanja. U odnosu na mesto dešavanja, zloupotreba deteta se može grubo klasifikovati na onu koja se dešava: unutar same porodice (neka istraživanja pokazuju da procenat unutar porodičnog zlostavljanja čini 70–90% od svih registrovanih slučajeva) i van porodice (u institucijama, na poslu, ulici, u ratnim zonama) (Pejović-Milovančević, 2001:177)

Podaci preuzeti od gore navedenog autora (Pejović-Milovančević,2001),govore i sledeće:incidenca fizičkog zlostavljanja je oko 5,7 na hiljadu dece i u povećanju je. Incidenca fizičkog zanemarivanja je znatno veća u odnosu na fizičko zlostavljanje, kao što je slučaj i sa emocionalnim zanemarivanjem i zlostavljanjem. U Sjedinjenim Američkim Državama, na primer, tokom 1996. godine 57,7% svih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja je bilo u formi fizičkog zanemarivanja, dok je fizičko zlostavljanje bilo za-stupljeno u 22,2%, a emocionalno zlostavljanje u 5,9% svih slučajeva.

Prema podacima Tima za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u okviru Instituta za mentalno zdravlje u Beogradu, koji postoji od marta 2000. godine, do sada je prijavljeno 325 slučajeva dece i adolescenata sa teškim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja. (Pejović-Milovančević,2002)

Podaci dobijeni istraživanjem nasilja u porodici u Srbiji 2001. godine³, ukazali su na visok nivo direktnе

³ Istraživanje je sproveo istraživački tim Viktimološkog društva Srbije.

i indirektne viktimizacije dece u slučajevima nasilja nad njihovim majkama. Od ukupno 250 slučajeva u kojima su ispitanice bile žrtve fizičkog i seksualnog nasilja, deca su bila prisutna poslednjem slučaju nasilja u više od jedne trećine (38,4%). Deca su i sama bile žrtve nasilja u blizu polovine slučajeva poslednjeg slučaja nasilja kome su bila prisutna (43,8%) (Nikolić-Ristanović, 2002:89).

Sve posledice zlostavljanja i zanemarivanja se mogu podeliti na rane (u periodu detinjstva i mladosti) i kasne (one koje se javljaju u odrasлом dobu). *Rane posledice* su: smrtni ishod, trajni fizički hendikep ili somatski poremećaj, emocionalne smetnje ili izmenjen doživljaj sebe (*depresivnost*, strah, strepnja, agresivnost, bes, dr.), kognitivne smetnje (zastoj u razvoju kognitivnih funkcija, intelektualna inhibicija, problemi koncentracije) i poremećaji socijalnog funkcionisanja. *Kasne posledice* su: *depresija*, granična organizacija ličnosti, transgeneracijsko prenošenje zlostavljanja (zlostavljano dete u odrasлом dobu postaje zlostavljač, onaj koji i sam zlostavlja). Najteža posledica zlostavljanja ili zanemarivanja je smrt deteta.(Pejović-Milovančević, 2001:179)

Osnovne posledice roditeljskog zlostavljanja i zanemarivanja dece i adolescenata na mentalno zdravlje deteta su: somatizacioni poremećaj, anksiozni poremećaji, *depresije*, interpersonalna senzitivnost, opsesivno-kompulzivno ponašanje, disociativni poremećaj i učestali pokušaji suicida (8% fizički zlostavljane dece ima komorbidnu dijagnozu *major depresivnog poremećaja*, oko 40% ima dugogodišnji *major depresivni poremećaj*, 30% ima dugogodišnji poremećaj ponašanja). Adolescenti koji su tokom detinjstva bili žrtve nekog vida zlostavljanja *tri puta češće su skloniji depresivnom reagovanju* ili pokušajima suicida. Žrtve seksualnog zlostavljanja pokazuju osam puta veći rizik od ponavljanih pokušaja suicida.(Pejović-Milovančević, 2001:181)

Emocionalno stanje hronično zlostavljanog deteta seže od osnovnog nivoa nelagodnosti, preko prelaznih stanja strepnje i disforije, do krajnjih stanja panike, jarosti i očaja. Nimalo ne iznenađuje što velika većina preživelih razvija *hroničnu strepnju i depresiju* koje se uporno održavaju i u odrasлом dobu (Herman, 1996:129).

Primećujemo da se i među ranim i među kasnim posledicama, kao i među osnovnim posledicama, može identifikovati depresija, ali njeno kasnije ispoljavanje ima teži oblik, sa svim štetnim posledicama na decu i adolescente kao žrtve. Posledice

zlostavljanja i zanemarivanja su teške i dugotrajne, ali za svako dete one su produkt međusobne interakcije, intenziteta, trajanja i tipa zlostavljanja, uzrasta deteta i postojanja podržavajućeg roditelja (staratelja) u dатој situaciji.

Nasilje u porodici

Nasilje u porodici je postalo značajan, aktuelan i složen problem, koji ostavlja teške i nesagledive posledice na fizički, telesni i psihološki integritet ličnosti-žrtvi. Preživljene epizode fizičkog, psihičkog i emocionalnog zlostavljanja utiskuju dubok žig na zdravlje. Ovde je, pre svega, reč o zdravlju žena i dece. Pošto su različiti oblici zlostavljanja dece pomenuți u prethodnom odeljku, ovde će biti reč, prvenstveno o nasilju nad ženama, jer se ono u našim uslovima smatra najčešćim oblikom nasilja.

Dugo vremena se smatralo da razlikovanje muškog i ženskog zdravlja proizilazi isključivo iz polnih bioloških različitosti. Posledica takvog shvatanja je da se zdravlje žena isključivo posmatralo, i još uvek, u velikoj meri posmatra u okviru njene reproduktivne uloge, tj. trudnoće i porođaja. Međutim, zdravlje ima i rodni aspekt.⁴ Rodne i polne karakteristike dodeljuju ženama i muškarcima određene uloge koje se, najšire shvaćeno, ogledaju u podeli na ženske i muške poslove i vrlo specifično se manifestuju na različitim nivoima kroz rodnu diskriminaciju u vidu: nasilja nad ženama, manje plaćenih poslova, nezaposlenosti, pritiska odgovornosti na porodičnom i profesionalnom planu i dr.(Matijašević,2003:4)

Kako pokazuju rezultati istraživanja Viktimološkog društva Srbije, nasilje koje žena može doživeti u porodici obuhvata čitav spektar različitih oblika:

- psihičko nasilje doživelo je 46,1% ispitanica;
- fizičko nasilje - 30,6%;
- pretnju fizičkim nasiljem - 26,3%;
- nasilje uz upotrebu oružja ili oruđa - 7,4%;
- seksualno nasilje - 8,7% ispitanica (Nikolić-Ristanović, 2002:14).

Svi oblici nasilja nad ženama koji se prepliću sa fizičkim i seksualnim nasiljem čine ukupnost moći i kontrole koje nasilnik sprovodi u porodici. Kako navodi Herman, metode uspostavljanja kontrole nad

4 Pod pojmom "rod" definišu se one karakteristike žene i muškarca koje su društveno konstruisane, dok se «pol» odnosi na biološke determinante njihove različitosti. Biološki, ljudi se rađaju kao žene ili muškarci, ali se rodne uloge uče i formiraju u okviru odrastanja u određenoj porodici, sredini, kulturi, veri i društvu.(Matijašević, 2003:4)

drugom osobom zasnivaju se na sistematskom nanošenju psihičke traume. Metode psihičke kontrole idu za tim da se ulije strah i bespomoćnost, tako da se razori žrtvin osećaj sebe u odnosu prema drugima (Herman, navedeno prema Nikolić-Ristanović, 2000:89)

Fizičko i psihičko zlostavljanje kod žena dovodi do ozbiljnih zdravstvenih posledica. Zdravstvene posledice trpljenja nasilja mogu se prezentovati na mnogo načina i mogu biti višestruke. Uticaj i posledice nasilja na zdravlje često ne prepoznaju ni same žene ili njihovu važnost potcenjuju. Mnoge zlostavljane žene, pre ili kasnije, imaju potrebu za lekarskom pomoći, zbog specifičnih povreda ili zbog psihičke traume nasilja, koje nije moguće prebroditi drugačije (Matijašević, 2003:17).

Istraživanja ukazuju da žene koje su preživele nasilje u detinjstvu, ali i u odrasлом dobu, mnogo češće imaju narušeno zdravlje od žena koje nasilje nemaju u svom iskustvu (Heise, Ellsberg i Goettmoeller, 1999). Nasilje povećava rizik od depresije, pokušaja samoubistva, hroničnog bolnog sindroma, psihosomatskih smetnji, povreda, gastrointestinalnih smetnji i niza stanja vezanih za reproduktivno zdravlje. Važnost povezanosti zdravstvenih posledica i zlostavljanja sadržana je u sledećem: uticaj zlostavljanja na zdravlje traje još dugo pošto je nasilje prestalo. Što je zlostavljanje teže, veće su i posledice po fizičko i mentalno zdravlje žene koja ga trpi, i tokom vremena trpljenja, zlostavljanja i ponavljanih nasilja, posledice na zdravlje se kumuliraju.

Nasilje, u porodici nosi sa sobom različite posledice. Gubljenje samopouzdanja i samopoštovanja, depresija, nesanica, izolovanost od spoljašnjeg sveta, strahovi ili nešto drugo, pokazatelji su negativnog uticaja na život i zdravlje ispitanica. Istraživanje porodičnog nasilja u Srbiji koje je sproveo istraživački tim Viktimoškog društva Srbije 2001. godine, pokazalo je sledeće rezultate:

- posledice u vidu smanjenog samopoštovanja ima 30,4% žena;
- od depresije pati 44,8% ispitanica;
- nesanici oseća oko 26%;
- izolovanost ili izbegavanje kontakata doživelo je 24,8% žena;
- strahove kao posledicu napada ima 42%;
- psihičku ili fizičku bolest oseća 15,6% žena;
- više različitih posledica poslednjeg napada navelo je 58,8% žena. (Nikolić-Ristanović, 2002:82)

Istraživanje koje je 2003. godine sproveo Autonomni Ženski Centar pod nazivom »Nasilje nad ženama i posledice po zdravlje«, pokazalo je da zdravstvene posledice nasilja u porodici gotovo uvek predstavljaju sinonim za zlostavljanje. Ipak, određene telesne i psihološke zdravstvene posledice počnu da preovlađuju u funkciji vremena trpljenja nasilja:

- 10,7% ispitanica procenjuje svoje zdravlje kao veoma loše;
- 8,5% ispitanica procenjuje svoje zdravlje kao loše;
- 36,3% ispitanica žali se na *hronični zamor*;
- 42,7% ispitanica žali se na hronične bolove. (Autonomni Ženski Centar, 2003)

Iskustva iz prakse pokazuju da se lekarima čestojavljaju žene koje nemaju jasno vidljive znakove nasilja, ali imaju potrebu za čestim lekarskim pregledima, traže lekove protiv bolova, antidepresive i sredstva za smirenje i spavanje.

Bol je veoma čest simptom. Podaci iz literature ukazuju, da 66% žena koje se žale na glavobolju, žive u nasilnim odnosima (Matijašević, 2003:19). Bol može biti direktni rezultat fizičkog zlostavljanja, čak i onda kada nema dokaza o fizičkom povredovanju, ali može biti i posledica života u nasilnoj zajednici. Žene koje se žale na dugotrajnu glavobolju, bol u grudima, ledima, karlici ili stomaku najčešće su žrtve nasilja u porodici. Ostali telesni simptomi koji su vezani za hroničnu stresnu situaciju su: uzneniranost, depresija, poremećaji spavanja i ishrane, povećan zamor, teškoće u koncentraciji, seksualna disfunkcionalnost, lutanje srca, vrtoglavica, trnjenje i problemi sa disanjem. Žalbe na neodređene i nejasne zdravstvene probleme uvek ukazuju na moguće nasilje i moraju se shvatiti veoma ozbiljno.

Zlostavljane žene u visokom procentu mogu da razviju psihiatrijsku simptomatologiju, uključujući i psihotične epizode. Brojna istraživanja pokazuju da stepen zlostavljanja određuje jačinu i učestalost psihičkih problema. Nije retko da se strah, prisutan kod zlostavljenih žena, pripisuje paranoji, a ne situaciji nasilja i zloupotrebe u kojoj žena u stvari živi. Statistike ukazuju da je *pokušaj samoubistva* prisutan kod 29% žena koje su zlostavljane (Gelles i Harrop, 1994). Preživljavanje psihološke traume ostavlja posledice na planu fiziološke reakcije, emocija, procesa saznanja i pamćenja, što dovodi do nepovezanosti između tih, uobičajeno integrisanih funkcija. Najčešći znaci i stanja koji ukazuju na psihološke

posledice zlostavljanja su: napetost, uznemirenost, osećanje opšte slabosti, strah, osećanje krivice, samozanemarivanje, *neurotske reakcije (depresivnost, napadi panike i sl.)*, poremećaji spavanja i ishrane, nedostatak tolerancije i strpljenja, rastrezenost, problemi sa koncentracijom, agresivno ponašanje prema sebi i drugima, zloupotreba alkohola, lekova i droga, pokušaj samoubistva i poremećaji u seksualnom životu.

Rezultati istraživanja Autonomnog ženskog centra iz 2003. godine ukazuju i na to da skoro četvrtina ispitanica, koje su preživele fizičko ili seksualno nasilje, u dužem vremenskom periodu nakon toga, ima problema sa pamćenjem i obavljanjem svakodnevnih aktivnosti, a da je skoro polovina njih pomislila na samoubistvo ili ga pokušala (Autonomni ženski centar, 2003).

Nasilje u porodici može da pogorša postojeće psihijatrijske poremećaje, međutim uvek treba imati na umu da psihijatrijski simptomi mogu da se javе kao normalan odgovor na opasnost i strah, i da ne staju kada se obezbedi sigurnost žrtvi nasilja.

Posledice silovanja

Silovanje je forma dokazivanja moći i održanja kontrole nad silovanom ženom, a ne zadovoljenje seksualnih nagona i potreba. Ono nije ništa manje niti više nego svestan postupak zastrašivanja kojim svi muškarci drže sve žene u stanju straha. (Herman, 1996:40)

Ono je duboko ukorenjeno u patrijarhalnim strukturama društva. Tako se predstave silovanja mogu naći još u mitovima i legendama o stvaranju zemlje i sveta. Silovanje služi kako bi se žene obeshrabrike i uzdrmale u njihovoј psihičkoj stabilnosti. Počinjoci u većini slučajeva nisu psihički poremećeni ili abnormalni. Cilj je oduzeti žrtvi njenu ličnost, time što se redukuje samo na njen fizički pol. Zbog svega toga, silovanja su za žrtve mnogo teži psihički teret nego neka druga forma agresivnog delovanja. Posledice silovanja mogu biti specifične i kompleksne:

- fizičke posledice: veoma često teške povrede, seksualno prenosive bolesti;
- socijalne posledice: neželjena trudnoća, povlačenje i socijalna izolacija, poremećaji komunikacije sa porodicom. Socijalne posledice silovanja mogu se pojavljivati i pratiti čak do treće i četvrte generacije potomaka silovane žene;

- *psihičke posledice*: trauma sa dugoročnim simptomima (stanje straha, potiskivanje, poremećaji sna i ishrane, poteškoće sa koncentracijom, *apatija i depresija, seksualne smetnje, nizak osećaj samopoštovanja, sklonost prema samoubistvu, upotreba droga i alkohola*). (Ignjatović,2002).

Posebno treba naglasiti da je seksualno zlostavljanje jedno od najintenzivnijih traumatskih iskustava i da njegove psihološke posledice mogu biti razorne po mentalno zdravje žene. Posledice seksualnog zlostavljanja uključuju fiziološke, psihičke i reakcije ponašanja uslovljene pretnjom telu i životu. Poznat je "Sindrom traume silovanja" koji ima sva obeležja posttraumatskog stresnog sindroma. Karakteristika ovog sindroma je da ga proživljavaju sve silovane žene kroz emocionalni i fizički bol u toku, neposredno posle, ali i tokom dužeg vremenskog perioda nakon preživljenog akta seksualnog nasilja. Wolbert Burgess i Lynda Lytle Holstrom su učestalost skupih simptoma nazvale Rape trauma syndrome - RTS (Mamula, 2005).

Mentalne i psihičke reakcije žene koja je bila žrtva silovanja predstavljaju široki spektar posledica na polju njenih misli, emocija i zapažanja, koje se reflektuju na njeno ponašanje i odnos prema drugim ljudima i stvarnosti kao celini: *osećanje dezorijentisanosti, zbumjenosti, preplavljenost osećanjima; strah da se silovatelj može vratiti, strah za opštu fizičku sigurnost; osećanje da je ovo iskustvo odvojilo od ostalih ljudi; osećanje da je ostavljena na milost i nemilost svojim emocijama ili tuđim postupcima; ne zna kome da veruje; osećanja sumnje i opreza; osećanje besa prema napadaču; razmišljanja o osveti; nedostatak osećaja sigurnosti; tokom prvih dana ili nedelja posle napada, žena može biti okupirana razmišljanjem o napadu; može imati teškoće da se koncentriše, probleme sa spavanjem, promene apetita, može se trzati na svaki šum, imati fobije, opštu uznemirenost ili depresiju*. (Ignjatović,2002)

U jednom opsežnom istraživanju o žrtvama zločina, većina žena koje su preživele silovanje izjavile su da se najteži traumatski simptomi ublažavaju nakon 3 do 6 meseci, ali da su strah i strepnja potrajali i do godinu dana nakon silovanja. (Herman, 1996:61)

Sve reakcije žrtve silovanja, koje se javljaju kao posledica preživljenog nasilja, mogu se posmatrati posebno i individualno kao simptomi specifičnih fizičkih ili mentalnih manifestacija, ali se sve mentalne

posledice, združene i kompleksno, mogu identifikovati kao prepoznatljivi simptomi depresije kao jedinstvenog mentalnog poremećaja.

Različiti oblici nasilja, situacije i okolnosti, u kojima se povređuje ili uništava neko čovekovo nematerijalno dobro, ugrožava njegov fizički integritet ili duhovni identitet, ostavljaju posledice i u psihološkom sklopu ličnosti. Zavisno od pola, starosti, naslednih, genetskih predispozicija i sredinskih faktora, intenziteta i kompleksnosti negativnog delovanja, reakcija može imati blažu ili težu simptomatologiju sa lakšim ili složenijim oblicima poremećaja mentalnog zdravlja. U različitim periodima života, u zavisnosti od karakteristika okruženja i životnih okolnosti, ljudska jedinka može biti manje ili više izložena različitim vidovima viktimizacije, pri čemu će njena reakcija, fizičkog ili psihološkog karaktera, uslediti kao jedna od posledica. Intenzitet posledice zavisiće od (ne) mogućnosti fizičkog, a pre svega psihičkog sklopa da adekvatno odgovori na viktimizaciju.

Depresija kao neposredni ili posredni uzrok viktimizacije

Zloupotreba droga i alkohola

Piće i droge, pojedinačno ili združenim delovanjem, mogu izazvati zavisnost koja se u nekim okolnostima od strane konzumenata može (ne)svesno prihvati i kao samolečenje. Eksperimentisanje sa drogama i alkoholom može da ima obredni značaj na početku adolescencije, ali probanje često ima i neke dugotrajnije posledice. Jedna od savremenih naučnih teorija drži da oni koji "održavaju naviku" postaju izuzetno zavisni o alkoholu i drogama, upotrebljavajući ih kao vrstu leka - način da smire anksioznost, bes ili depresiju. Posle ranih eksperimenata oni počinju sa intravenoznim drogiranjem, opet da bi otklonili anksioznost ili melanoliju koje ih muče. Još je u američkim osnovnim školama primećeno da je veliki deo učenika sedmog i osmog razreda, koji se žalio na izražene emocionalne probleme, postao sklon upotrebi droga (Tschan, 1994).

S druge strane, neki podaci iz istraživanja među američkom omladinom govore da je oko 90% svih prijavljenih slučajeva silovanja na koledžima izvršeno ako su siledžija ili žrtva (ili oboje) bili pijani. Alkohol je osnovni uzročnik smrti među mladima između petnaest i dvadeset četiri godine.

Izgleda da zbog određenih emocionalnih obrazaca ljudi postaju podložniji da potraže emocionalno olakšanje u nekoj od "supstanci". Ova žudnja za mirom predstavlja emocionalni marker genetske podložnosti alkoholizmu. Prema proučavanju kojim je obuhvaćeno 1300 rođaka alkoholičara, zaključeno je da su se njihova deca, i sama u najrizičnijoj grupi da postanu alkoholičari, žalila na povećanu anksioznost ili depresiju. Štaviše, istraživači su zaključili da je alkoholizam kod tih ljudi vrsta "samolečenja anksioznih simptoma".(Merikanges, 1985). Iako neke ljude depresija navodi na upotrebu alkohola, metabolička dejstva najčešće pogoršavaju depresivna stanja nakon kratkog "uzleta".

Istraživanja nasilja nad ženama, na primer, pokazala su uzročno-posledičnu vezu između složenosti manifestacija nasilja i njegovih posledica, ali i na složenost načina da se prevlada nasilje i život sa nasilnikom, pa su ispitnice pitane i da li koriste alkohol, drogu ili lekove da bi se suočile sa takvim životom. Prema dobijenim rezultatima, oko 5,6% žena je kazalo da koristi alkohol, 0,8% koristi drogu, a 36,4% uzima lekove za smirenje.(Nikolić-Ristanović, 2002:82)

Usled hroničnog neraspoloženja, ljudi postaju podložni upotrebi stimulansa kao što je kokain, koji izaziva osećanje sasvim suprotno depresivnom. Dokazano je, prema jednom istraživanju, kako je kod više od polovine pacijenata koji su se klinički lečili od kokainske zavisnosti, dijagnosticirana teška depresija pre početka uzimanja kokaina. A što je depresija bila teža i navika je postajala veća (Khantzian,1987).

Bekstvo iz depresije u virtualnu stvarnost koju donose alkohol ili droge, otvara puteve različitim vidova kriminalnih i sociopatoloških aktivnosti. Pod uticajem ovih supstanci, čije je dejstvo uglavnom nepredvidivo, ljudi postaju žrtve sopstvenih neracionalnih i surovih, nasilnih radnji, afektivnog ili impulsivnog reagovanja (krađe, telesne povrede, nasilje u porodici, silovanja, ubistva i sl.). Posledice ovakvih postupaka ostavljaju duboki trag i na neposrednim žrtvama, kod kojih se, kao što smo mogli videti na početku, zavisno od preživljenog straha, stresa ili povrede, opet može javiti depresija kao posledica viktimiziranosti.

Depresija zatvara svoj "začarani krug uzroka i posledica", pojačavajući intenzitet viktimizacije. Žrtve različitih oblika nasilja, u stanjima očaja i bespomoćnosti, bezuspešno pokušavaju da izlaz iz

bezizlaznosti pronađu u različitim oblicima upotrebe psihoaktivnih supstanci koje, kratotrajno ili u dužim vremenskim intervalima, pružaju osećaj razrešenja krize. Pri tome, svesno ili nesvesno, dolazi do zavisnosti, odnosno, javlja se nemogućnost funkcionisanja bez upotrebe tih supstanci. Zloupotreba droga i alkohola u borbi protiv depresije povlači, kao indirektnu posledicu, različite aktivnosti kriminalnog ili sociopatološkog karaktera, koje sa sobom nose jače ili slabije oblike viktimizacije.

Samoubistvo

U svim, prethodno analiziranim oblicima viktimizacije, koji kao uzrok ili posledicu imaju depresivne vidove reagovanja, kao poslednje pribežište, ishodište i beg od nemogućnosti razrešenja unutrašnjeg konflikta ili kao odgovor kojim se odustaje od adekvatnog i ponovnog uključenja u složene društvene tokove, može se identifikovati samoubistvo. Da li je to svesna i dobrovoljna žrtva ljudske jedinke ili njen bezuspešan pokušaj da adekvatno odgovori nametnutim spoljnim činiocima, ili je proizvod nasleđenih unutrašnjih predispozicija? Žrtva fizičkih nemogućnosti ili psiholoških slabosti? Ova i mnoga druga pitanja predmet su brojnih naučnih i stručnih rasprava o samoubistvu.

Dirkem u svojoj revolucionarnoj studiji *Samoubistvo* definiše ovaj čin kao svaki *smrtni slučaj koji, posredno ili neposredno, proističe iz jednog pozitivnog ili negativnog čina, koji je izvršila sama žrtva znajući da taj čin mora dovesti do rezultata* (Dirkem, 1997:35).

U svojoj raspravi o samoubistvu kao svojevrsnom obliku ludila, Dirkem je, preuzimajući klasifikacije od Žusea i Moro de Tura, identifikovao: manjačko samoubistvo, opsesivno, impulsivno ili automatsko samoubistvo i *melanholično samoubistvo*. Melanholično samoubistvo povezano je sa stanjem krajnje potištenosti, preterane tuge u kojem život izgleda dosadan i bolan, bez zadovoljstava, i gde se na stanje opštег očajanja nadovezuju priviđenja i sumanute ideje, strahovi, samoprekori, jadi i sl. Takođe, u Dirkemovoj etiološkoj i morfološkoj klasifikaciji društvenih tipova samoubistava (*egoističko, altruističko i anomičko samoubistvo*), kao temeljno obeležje *egoističkog samoubistva* navodi se *apatijska*, a među sekundarnim varijacijama ovog tipa samoubistva definisane su *i letnja melanholija sa samosažaljenjem i razočarana hladnokrvnost skeptika*. (Dirkem, 1997)

Dirkemovo istraživanje pokazalo je da je najrašireniji tip samoubistva, onaj koji najviše doprinosi porastu godišnjeg broja dobrovoljnih smrti, upravo egoističko samoubistvo. Njega karakteriše stanje potištenosti i bezvoljnosti, stvoreno preteranom individualizacijom, pri čemu pojedincu više nije stalo do života, zato što mu više nije stalo ni do jednog posrednika koji ga vezuje za stvarnost, a to je društvo.

Danas, stotinak godina posle Dirkemove smrti, u svetu se na svakih 40 sekundi dogodi jedno samoubistvo, a godišnje se ubije 900.000 ljudi. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, samoubistvo je među tri vodeća uzroka smrtnosti osoba između 15 i 44 godine oba pola. Procenjuje se da su pokušaji oko 20 puta češći nego izvršena samoubistva, a mentalni poremećaji (*naročito depresija i zloupotreba psihoaktivnih supstanci*) povezani su u više od 90% svih slučajeva samoubistava.

U Srbiji se godišnje izvrši oko 1500 samoubistava, od kojih oko 800 u Vojvodini, a dugogodišnji "crni rekorder" je Subotica, sa preko 50 samoubistava godišnje. Prema broju od 19 suicida na 100000 stanovnika, Srbija zauzima 12. mesto među evropskim zemljama.⁵ Statistike pokazuju da muškarci četiri puta češće sebi oduzimaju život nego žene, a među samoubicama najviše ima penzionera, domaćica i nezaposlenih. Za Srbiju je karakteristično tzv. anomično samoubistvo, koje se pojavljuje posle kriza i raspada starih sistema, kad prestaju da važe stari obrasci ponašanja. Dugoročna stanja tuge, apatijski i beznađa, prisutna su kod 65% i "onih u pokušaju" i pravih samoubica, a kod 30% nesanice, promene raspoloženja i strahovi. Depresija uzrokuje snažnu, nepopustljivu i dugotrajnu bol, koja gura osobu prema bilo čemu što bi tu bol moglo otkloniti i ponekad biraju i smrt.

Istraživanja su pokazala da oko 80% ljudi koji sebi oduzmu život, izvesno vreme pre samoubistva pokazuju neke od sledećih znakova: promene ličnosti (tužni su, povučeni, osetljivi, bezvoljni); promene ponašanja (ne mogu da se skoncentrišu na posao, školu, redovne obaveze, nezainteresovani su za svoj izgled); promene u spavanju (preterano dugo spavaju ili imaju nesanicu, imaju noćne more); promene u ishrani (nemaju apetit i slabe, ili previše jedu); mnogo brinu (o novcu, bolesti, stvarnoj ili umišljenoj); opterećeni su osećajem krivice, stida, samomoržnje, i nemaju nade za budućnost; zloupotrebljavaju droge ili alkohol; izgubili su voljenu osobu, ili

⁵ Iz intervjua prof. dr Zlatka Nikolića, za "Blic", 8. avgusta 2007.

posao, novac, status, veru, samopouzdanje; sređuju svoje poslove, dugove, pozdravljaju se sa prijateljima i rodbinom, poklanjaju vredne lične stvari; imaju siucidalne impulse, ideje, izjave, planove, pokušaje samoubistva; bili su ili jesu žrtve različitih oblika zlostavljanja (fizičkog ili seksualnog);(preuzeto iz *Prevencija samoubistva-priručnik za lekare opšte medicine*,2003)

Ukoliko okolina ne prepozna i ne reaguje na te znake, ljudi skloni suicidu shvataju da nemaju na koga da se osalone. Kad pokušaju samoubistvo, tek tada skrenu pažnju.

I konačno, kao kulminacija osećaja bespomoćnosti i bezizlaza, najtežih oblika depresije, dolazi do "razrešenja" i bekstva u vidu sopstvenih samoubilačkih akata.

Kompleks gore nabrojanih oblika ponašanja, ukazuje, zbirno na ispoljavanje teške depresije. Kulminacija povezanosti i prisustva ovog mentalnog poremećaja, genetske anamneze i sredinskih faktora i okolnosti, predstavlja "oroz" i "inicijalnu kapislu" za (ne)uspeli pokušaj suicida. U ovom slučaju, depresija postaje direktni uzročnik specifičnog oblika viktimizacije, ako se uopšte može reći da je, u samoubistvu, čovek žrtva sopstvene nemogućnosti da se odupre kompleksu unutrašnjih i spoljnih činilaca koji će ga, u krajnjem ishodištu, naterati da "vrati Bogu ulaznicu za život..." .

Zaključna razmatranja

U Srbiji je u poslednje tri godine broj mentalnih poremećaja porastao za 12 odsto. Prošle godine bilo je ukupno 1.381 samoubistvo u Srbiji, što znači da se svakog dana ubiju najmanje tri čoveka (Svetska zdravstvena organizacija, 2007). Istraživanja Instituta "Batut" pokazuju da *44 odsto naše populacije ima depresivne simptome*, nesanici 24 odsto, nervozu 62, a izražen stres 10 odsto. Stoga uopšte ne iznenađuje i podatak iz istraživanja da raste i broj korisnika sredstava za smirenje, kao i to da se alkohol uzima tri puta više nego mleko i da svaka četvrta osoba ne misli da je alkohol štetan.(Institut "Batut", 2006)

Alarmantno prisustvo depresije ukazuje ne samo da je "kolektivni duh" srpske populacije oboleo od "tranzisionih bolesti", već i da se u istoj toj populaciji dešavaju radikalne promene u njenoj osnovnoj, bazičnoj celiji - porodici, da se dešava njena moralna i psihološka degradacija, da se urušavaju tradicionalne društvene vrednosti i norme, a da se ljudska

jedinka, izložena dugogodišnjim uslovima nesigurnosti i egzistencijalnog straha, našla na istanjenoj žici sopstvenih snaga i mogućnosti, bezvoljno prihvatajući neminovnost novog stoleća.

Dodatno zabrinjava činjenica da se depresija javlja, kako smo videli, kao posledica preživljenih različitih oblika nasilja, od kojih nisu pošteđeni čak ni najmlađi. Nasilje je postalo toliko realno prisutna činjenica u svim sferama života, da se može smatrati obrascem ponašanja. Izloženost nasilju i visok stepen viktimiziranosti nose sa sobom, kao "prirodni" odgovor ljudske jedinke, nove oblike nasilja, prema drugima, ali mnogo više prema sebi. Bez obzira o kom obliku se radi, depresija se opet i uvek javlja kao uzrok, ali češće kao posledica.

Upravo stoga, smaram da organi društvene i socijalne kontrole, veliki propust čine uvek kad žrtvu ostave samu sebi, njenim razmišljanjima, strahovima, osećanjima beznađa i nedostatka oslonca. A oslonac i razumevanje, podrška i briga ne traže "dodata izdvajanja iz budžeta", ne koštaju ništa, a mnogo znače. Još нико se u policiji, niti u centrima za socijalni rad nije bavio procentom prisutnosti depresije kod žrtve posle preživljenog nasilja ili izvršenog krivičnog dela. Žrtva je najčešće ostavljena sama sebi, svojoj sramoti i bolu, a primat dobija birokratska i zakonska dimenzija društvene reakcije.

"Sigurne kuće" i službe koje pružaju pomoć žrtvama, samo su temelj, začetak borbe protiv nasilja i kompleksnog programa zaštite žrtava, ali i skroman doprinos prevenciji mnogih mentalnih poremećaja, a depresije posebno. One su samo jedan od načina da se sadašnjim i potencijalnim žrtvama kaže da, iako svako jednog dana može postati žrtva, .."uvek postoji mogućnost izbora nekog drugog puta kojim se može koračati kao Čovek..."

Literatura:

Autonomni ženski centar (2003) *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, <http://www.womenngo.org.yu/publikacije-azc/istraE>ivanje-zdravlje.pdf>, pristupljeno 12. 12. 2007.

Akiskal HS, Puzantion VR(1979) Psychotic forms of depression and mania. *Psychiatr Clin North Am.*, str. 419-439.

Dirkem, E. (1997) *Samoubistvo*. Beograd:BIGZ.

Finkelhor, D. (2000) The victimization of children: Recommendations for assessment and instrument development. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(7), str. 829-840.

Gelles, R. (1994) Introduction:Specialissue on Family Violence. *Journal of Comparative Family Studies*, str. 25 (1) 1-6.

- Goleman, D.(1995) *Emotional intelligence*. Bantam Books.
- Hawkins, J., et al. (1992) Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implications for Substance Abuse Prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), str. 64-105.
- Heise, L. et al. (1999) Ending violence against women, *Population Reports*. Baltimore: Johns Hopkins University School of Public Health, Population Information program Series L, No 11.
- Henderson-Gillespie (1950) *Psychiatry*. Geoffrey Cumberlege: Oxford University Press.
- Hentig, H. (1959) *Zločin:uzroci i uslovi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Herman, J.L. (1996) *Trauma i oporavak*. Zagreb: Centar za žene žrtve rata.
- Hilsman, R. et al. (1995). A test of the cognitive diathesis-stress model in children: Academic stressors, attributional style, perceived competence and control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, str. 370-380.
- Institut „Batut“ (2006) *Istraživanje zdravlja stanovnika Republike Srbije*, <http://www.batut.org.yu/wes%20dokument/istraživanje%20zdravlja%20stanovnika%20Republike%20Srbije%202006.%20Osnovni%20rezultati.pdf>, pristupljeno 15.12.2007.
- Ignjatović, Đ.(1996) *Kriminologija*. Beograd: Nomos.
- Ignjatović, T. i dr. (2002) *Silovanje je zločin - Priručnik za žene koje su preživele silovanje*.Beograd: Ženski autonomni centar.
- Khantzian, E. (1984) Cocaine addiction: Is there a psychological predisposition? *Psychiatr.Ann.*, 14, str. 753-759.
- Lange clinical manual (1992) *Psychiatry, Diagnosis & Therapy*. Beograd:Savremena administracija.
- Lewinsohn, P.et al.(1993) Adolescent Psychopathology:I.Prevalence and Incidence in High School Students. *Journal of Abnormal Psychology*, str. 47-57.
- Mamula, M. (2005) Seksualno nasilje i njegov utjecaj na seksualno zdravlje. *Medicina*, str.317-322.
- Matijašević, D. i sar. (2003) *Nasilje nad ženama i posledice po zdravlje-za radnike primarne zdravstvene zaštite i urgente medicine*.Institut za mentalno zdravlje: Beograd.
- Merikangas, K. et al. (1985) Familial Transmission of Depression and Alcoholism. *Archives of General Psychiatry*, str. 773-788.
- Nikolić, Z. (2000) *Kriminologija sa socijalnom patologijom*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Nikolić-Ristanović, V. (1995) *Žene, nasilje i rat*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nikolić-Ristanović,V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice- nasilje u porodici i kriminalitet žena*.Beograd:Viktimoško društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nikolić-Ristanović,V. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd:Viktimoško društvo Srbije, Prometej.
- Pejović-Milovančević, M. (2003) *Promena diskriminativnog i negativnog stava prema mentalnim bolestima kod školske dece: preventivni program Pedagoškog društva Srbije u okviru Antistigma programa za srednje škole*.
- Pejović-Milovančević, M.i sar.(2001) Psihološke posledice zlostavljanja i zanemarivanja dece i adolescenata. *Psihijatrija danas*, 33/3-4, str.175-187.
- Pejović-Milovančević,M.i sar. (2002) Utvrđivanje posledica zlostavljanja i zanemarivanja adolescenata u porodicama. *Psihijatrija danas*, 33/3-4, str. 291-304.
- Pejović-Milovančević,M.i sar. (2002) Model zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. *Psihijatrija danas*, br. 1-2, str. 117-132/133-143.
- Prevencija samoubista: priručnik za lekare opšte medicine (2003) Beograd: Svetska ZO, Institut za mentalno zdravlje.
- Protić, L. (2006) *Pravni vodič za žene:deca, porodica - zaštita od nasilja*. Beograd: SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja.
- Spasić, D.(2006) Bezbednosni aspekti prostitucije u Beogradu, *Bezbednost* (4), str.321-338.
- Svetska zdravstvena organizacija (2007) Prevencija samoubistava: priručnik za lekare, http://www.who.int/entity/mental_health/prevention/suicide/resmedia_002_Serbian_mediji.pdf, pristupljeno 15. 1. 2007.
- The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders – Diagnostic Criteria for Research, (1993) urednici srpskog izdanja: P. Kaličanin, D. Lečić-Toševski, V. Išpanović-Radojković, J. Lukelić.
- Tschann, J. (1994) Initiation of Substance Abuse in Early Adolescence. *Health Psychology*, 4, str. 326-333.
- Vidanović, I. (2006) *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Društvo socijalnih radnika Srbije, Udrženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije.
- Weiss, B. et al. (1992). Cognitions, depressive symptoms and development in adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 102, str. 47- 57.

Danijela SPASIĆ

Depression as a cause and consequence of victimization

In this paper, I tried to show cause-and-consequence relationship between depression, as one of very frequent and specific mental disorders, and different forms of victimization. I wanted to make a modest contribution to the statement that depression, taken in a historic and temporal sequence, despite our will and quite unexpectedly was transformed into some kind of "collective madness". At the beginning, it was a synonym for melancholy, a specific state into which those who were weaker were falling. But step by step and parallel with the global network of changes in all fields of human life, it got a character of world "infection" which spreading was being followed by the expansion of cardiovascular or malignant diseases, but without so obvious physical manifestations. Depression, as a long-term

and "painful state of human soul" is often looking for shelter and rescue in abusing psychoactive substances, drugs and alcohols, and is often finding a way out in suicide behaviour, and therefore it becomes one of its dominant causes. Before that, it is, of course, usually manifested as a consequence of different forms of victimization; generally, it implies social conditions, either at macro or micro levels, and inadequate response of a person to them, but also criminal or any other negative acts, doings or omissions that could endanger or destruct any human

good and put the man in a position of victim. In this way, depression "is closing its magic circle of causes and consequences", in which the man has three allies: himself, community or other people, and time. Strength, quality and duration of allied assistance are reversely proportional to victimization dimension of depression.

Keywords: mental disorders, depression, causes and consequences of victimization.

TEMIDA*Decembar 2007, str 57-61**ISSN: 1450-6637**DOI: 10.2298/TEM0704057M*

Odnos formalnog i neformalnog sistema u kazneno-popravnim ustanovama

Nebojša MACANOVIĆ*

Suštinsko pitanje savremene penološke misli i penitencijarne prakse je svakako pronalaženje dubljeg društvenog smisla i sadržine izvršenja kazne lišenja slobode kroz opšti cilj koji označavamo kao resocijalizaciju osuđenih lica, te stvaranje prepostavki za njihovo uspješno uključivanje u život na slobodi.

Koliko će resocijalizacija biti zaista uspješna zavisi od odnosa osuđenih lica prema formalnom i neformalnom sistemu, tj. od prihvatanja njihovih pravila i principa.

Nasuprot formalnom sistemu koji se zasniva na osoblju zatvora i normativnom sistemu (Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnik o kućnom redu) javlja se neformalni sistem koji se zasniva na osuđenicima i njihovom međusobnom odnosu, kao i osuđeničkom kodeksu, a koji svakako negativno utiče na sam proces resocijalizacije. Odnos osuđenih lica prema formalnom i neformalnom sistemu za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne predstavlja značajan indikator koji ukazuje koliko su osuđena lica spremna za ponovno prihvatanje društvenih normi i povratak u zajednicu.

Ključne riječi: formalni sistem, neformalni sistem, osuđena lica, resocijalizacija, zatvorenički kodeks

Uvod

Mnoge dosadašnje studije zatvoreničkog društva pokazuju, naime, da se među osuđenicima razvija jedan normativni sistem koji po svojoj prirodi ne samo da je različit od onoga koga zastupa osoblje i šira društvena zajednica nego mu je i direktno

suprostavljen. Ovi interakcijski odnosi dva sistema, tačnije rečeno, zatvorskog osoblja i osuđenika ispoljavaju stalnu tendenciju u pravcu međusobnog uticaja, potiskivanja i neutralizovanja. Osnovni cilj ovog rada jeste upravo da se objasni odnos formalnog i neformalnog sistema, tj. ukaže na njihovu međusobnu uslovljenost. Odnosi između zatvorskog osoblja i osuđenika ne mogu se svesti na odnose nesklada, neprijateljstva, mržnje i korupcije. Oni su znatno širi, svestraniji i brojniji. Upravo iz tog razloga željeli smo ukazati na koji način funkcionišu ova dva sistema i koliko je njihov odnos važan za sam proces resocijalizacije osuđenih lica. Iz tog razloga neophodno je upoznati sve elemente i načela koja predstavljaju ova dva sistema.

Funkcionisanje formalnog sistema i resocijalizacija osuđenih lica

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija imaju zadatak da ostvare prevaspitanje osuđenih lica. Taj cilj određuje društvo u svom normativnom sistemu i predviđa određene mehanizme za njegovo sprovođenje u život.

Sve kazneno popravne ustanove imaju formalnu (zakonom određenu) organizaciju ili sistem, da bi ostvarile funkciju za koju su osnovane. Formalni sistem se zasniva na osoblju zatvora i normativnom sistemu (ZIKS i Kućni red). To je vještački stvorena zajednica čiji su neposredni zadaci: formalno regulisanje ponašanja i posredovanje u vezama sa spoljnim svijetom. Određuje ga mehanizam prinude, formalizam, šablonstvo, rutinerstvo, inertnost i formalni autoritet. Djelatnost svih službi i direktora kaznene ustanove usmjerna je na osuđena lica, koja su, također, radi uspješnog funkcionisanja ustanove

* Diplomirani pedagog, Pomoćnik direktora za poslove prevaspitanja, Kazneno popravni zavod Banja Luka. E-mail: macanovic@yahoo.com

formalno struktuirana na vaspitne grupe, paviljone, spavaonice, radionice. Osnovne funkcije i zadaci ustanova institucionalnog karaktera su: ostvarivanje programa tretmana i prevaspitanja, održavanje spoljnog obezbjeđenja i unutrašnjeg reda, vođenje nadzora nad osuđenicima, zadovoljavanje raznih fizičkih, psiholoških i drugih potreba itd. Da bi se realizovali ovi zadaci neophodno je imati dobro edukovano osoblje koje se, u skladu sa programom tretmana bavi prevaspitanjem osuđenika, stražare koji vrše posebne dužnosti, službenike administrativno finansijskog sektora, razno tehničko i drugo osoblje. Također, u okviru formalnog sistema funkcioniše i sistem standarda ponašanja, određen važećim propisima koji predstavljaju pravni okvir za funkcionisanje ustanove i ostvarivanje njenih ciljeva. U okviru toga formalno - pravnog sistema određen je i položaj osuđenih lica, propisana su njihova prava i obaveze, koja bi trebalo da stoje u funkciji sa ciljevima prevaspitanja. Formalna organizacija penitencijarnih ustanova predstavlja osmišljenu šemu za koordinirano povezivanje brojnih i različitih aktivnosti, koje ulaze u opšti kompleks njenih zadataka. Prednost sistema formalne organizacije sastoji se pre svega u tome, što mu stoji na raspolaganju korišćenje normativnog sistema i mnoga druga sredstva za rješavanje osnovnog zadatka ustanove i problema, koji se pojavе u toku njegovog rješavanja. Sredstva pomoću kojih se vrši pritisak na osuđenike da poštuju pravila režima su brojne i različita. Tu spadaju čuvanje i nadzor osuđenika, disciplinske mjere, mjere nagradjivanja i sl. Među povoljnim okolnostima za uticaj na stavove i ponašanje osuđenika ističe se posebno korištenje normativnog sistema koji propisuje način ponašanja osuđenika u zatvorskoj ustanovi. Ovaj uticaj zatvorskih pravila je povoljan, posmatrajući ga sa psihološkog i sociološkog stanovišta, jer su osuđenici izloženi raznim deprivacijama, te je na njih moguće efikasnije uticati pomoću normativnog sistema.

To međutim, ne znači da ne postoji i neformalni sistem osuđenika u svim kazneno popravnim ustanovama. Postojanje ovog sistema danas se smatra realnošću u istoj mjeri u kojoj su realnost i sami zatvori. Neformalni sistem se zasniva na osuđenicima i njihovom međusobnom odnosu u ograničenom prostoru. Određuju ga neformalni oblici ponašanja uslovjeni lišenjem slobode i uslovima života i rada u ustanovi, ali i borbom zatvorenika za status, što proizvodi neformalne autoritete. Iako neformalan i kao

takov u direktnoj suprotnosti sa formalnim sistemom po ciljevima i nastojanjima, ovaj sistem također ima svoju funkciju, koja proizlazi iz ljudske potrebe da ispolji svoju individualnost i realnost svoga "JA", čak i u takvom socijalnom okruženju kakva je zatvorska sredina. Neformalni sistem i njegova struktura, s toga, predstavlja reakciju osuđenih na formalni sistem i njegovu strukturu i ima funkciju zaštite individualnog integriteta ličnosti u uslovima deprivacija ili lišavanja koje nameće samo zatvaranje u kazneno popravni ustanovama, a koje realizuje i održava formalni sistem sa svojom strukturom službi. Otuda, u svim osuđeničkim skupinama, pored njihovog formalnog strukturiranja na vaspitne grupe, spavaone itd. postoji i neformalna struktura osuđenih i njen sistem sa svojim vrijednostima i ulogama svakog pojedinca i grupe u njoj. Osnovna obilježja tog sistema su: otpor svemu što zahtjeva osoblje, odricanje moralnih kvaliteta i stručnih sposobnosti osoblju, otpor prema svemu što propagira šira društvena zajednica i napad na moralni integritet njenih zvaničnih predstavnika sa kojima su bili u kontaktu prije zatvaranja, solidarnost sa svakim osuđenikom ako je u sukobu sa osobljem, uzajamna lojalnost i pomaganje, otpor tretmanu itd.

Kolektivni način izdržavanja kazne nosi i određene teškoće i probleme posebno na komunikacijskoj razini i uspostavljanju pravilnih interpersonalnih odnosa. Indikativno je napomenuti da među osuđeničkom populacijom postoji i vječita dilema kojem se sistemu prikloniti? Da li se prikloniti formalnom ili neformalnom i koji to sistem više pruža i nudi u zadovoljenju njihovih potreba.

Odnos formalnog i neformalnog sistema

Da bi se najbolje uočila matrica odnosa između neformalnog osuđeničkog sistema i formalnog zatvorskog, pre svega uprave, treba se pozvati na Dobrivoja Radovanovića, koji u svojoj knjizi "Čovek i zatvor" najbolje uočava taj odnos: «U kaznenim ustanovama u kojima postoji izrazita orijentacija na izrazitu kontrolu i održavanje reda, formalni sistem i sam nesvesno potpomaže prihvatanje nekih karakteristika zatvoreničkog društva (neformalnog osuđeničkog sistema). Zbog opsesije redom i mirom pojedini djelovi tog sistema (uprava, služba obezbjeđenja) koriste neformalnu strukturu moći da bi taj red i mir održali, a za uzvrat nosiocima te moći (liderima neformalnih osuđeničkih grupa) dodjeljuju

bolji posao, bolji smještaj, omogućavaju pristup značajnim informacijama i slično. Na taj način formalni sistem pruža podršku i priznanje hijerarhijskoj organizaciji i organizaciji zatvoreničkog društva, a preko nje i društvenim odnosima koji postoje ili se razvijaju unutar osuđeničkih neformalnih grupa). Upravo ovaj odnos između osuđenika i uprave, koja rukovodi zatvorom, dovodi do toga da kontrola nad osuđenicima postaje primarna funkcija zatvora, a prevaspitanje je veoma često u sasvim drugom planu» (Radovanović, 1992: 35). Problematikom zatvoreničkog društva bavili su se još i Zvonarević, Nikolić, Milutinović, J. Špadijer – Džinić i dr.

Osuđenici se nalaze svakodnevno u vezi sa zatvorskim osobljem, sa formalnom organizacijom, sa njenim režimom i normativnim sistemom, koji predstavljaju spoljni okvir, u kome se stvaraju i razvijaju neformalni odnosi osuđenika. Ovi interakcijski odnosi dva sistema, tačnije rečeno, zatvorskog osoblja i osuđenika, ispoljavaju stalnu tendenciju u pravcu međusobnog uticaja, potiskivanja i neutralizovanja. Može se reći, da između zatvorskog osoblja i osuđenika postoji tradicionalno razilaženje, koje se ispoljava kao izraz sukoba dva sistema stavova, vrijednosti i normi. Na jednoj strani su stavovi vrijednosti i ciljevi osoblja formalnog sistema, sa težnjom ka prevaspitanju osuđenika. Na drugoj strani je neformalni sistem, sa osuđeničkim kodeksom ponašanja, koji teži da udalji osuđenike od akcija i zahtjeva zatvorskog osoblja, od poštovanja mehanizma formalnog sistema. Taj nesklad odražava, a ponekad i produbljuje, kako sama organizacija i režim ustanove, tako i osuđenici sa svojim stavovima.

Uslovi izdržavanja zatvorske kazne u kaznenim ustanovama, razne deprivacije, ograničenja i teškoće, propisane norme, standardi ponašanja i slične pojave, stvaraju odbojnost prema zatvorskoj administraciji, prema konvencionalnom sistemu kontrole i njegovim službenicima. Također, poznato je da osuđenici gledaju na zatvorsko osoblje kao na predstavnike društva, koje ih je osudilo, odnosno odbacio i smjestilo u inferiorne uslove života. Na toj osnovi se razvija među mnogim osuđenicima i neprijateljstvo prema zatvorskom osoblju, koje može dobiti i karakter negativnog grupnog raspoloženja i otvorenog sukoba, a koji imaju podlogu i u osuđeničkom sistemu vrijednosti, normi i kodeksu ponašanja.

Upravo iz navedenih činjenica uviđamo da je osnovna funkcija neformalnog zatvoreničkog sistema da rješi niz problema sa kojima se suočava

osuđenik počev od zatvaranja i izolacije, raznih deprivacija, osjećaja odbačenosti, zaštite od siledžija i prevaranata, kao i da im omogući ponovno sticanje osjećaja grupne pripadnosti, povjerenja, dostojaštva itd. Drugim rječima, ovakav sistem ima funkciju odbrambenog mehanizma od muka zatočenja, funkciju mehanizma za pronalaženje grupnog samoidentiteta i funkciju sredstva za postizanje ličnih i grupnih ciljeva.

Osuđenički kodeks ponašanja u zatvorskim ustanovama

Svaka ljudska zajednica, pa i osuđenička, ima svoja obilježja po kojima se odlikuje u odnosu na druge, a naročito je to vidljivo po njenim sopstvenim pravilima ponašanja i lokalnom govoru, što sve čini kulturu jedne zajednice. Zbog toga u zatvorskoj zajednici svi osuđenici poznaju i razumiju zatvorenički žargon i kodeks. Zatvorenički žargon i kodeks su u funkciji njihovog odgovora na sve vidove deprivacija, koje im preko zatvorskog osoblja nameće društvo, a racionalizacija se, kao najprisutniji odbrambeni mehanizam, upravo time odlikuje: «Ja odbacujem njih, a ne oni mene». Kodeks i žargon su, može se reći, spoljašnja obilježja osuđeničke zajednice, bez obzira na to što se svi osuđenici ne služe njima ili ga stalno krše. Ta obilježja čine ovu zajednicu podkulturnom u odnosu na opštu kulturu društvene zajednice.

Osuđenički kodeks je prisutan u svim našim zatvorskim ustanovama. To je u stvari zbirka osnovnih načela, po kojima su osuđenici dužni da se ponašaju u tim ustanovama. Ovaj kodeks se ne javlja kao pisano pravilo, već više liči na neko običajno pravo, koje je prešlo u svjest osuđenika. Otuda potiče stabilnost osuđeničkog kodeksa, njegova trajnost i snaga u regulisanju ponašanja osuđenika, kako u međusobnim odnosima, tako i prema formalnom sistemu. Pored ovih normi osuđenički kodeks sadrži i mjere prisiljavanja osuđenika na njihovo poštivanje. Poznato je da se mnogi osuđenici ne pridržavaju normi kodeksa, da ih ne poštaju u istoj mjeri i u svim prilikama, iako ih oni sami stvaraju i bore se za njihovo poštovanje. To se pogotovo odnosi na osuđenike, koji imaju suprotna gledanja, koji nastoje da se ponašaju u duhu normi formalnog sistema, te i na one koji žele da ostanu po strani od stupanja u osuđeničke grupe i druge odnose. «Po sebi se razume, da prisiljavanje osuđenika na poštovanje zatvoreničkog kodeksa ponašanja znači istovremeno

suprostavljanje normama konvencionalnog sistema, koje se stvaraju adekvatno potrebama popravljanja i prevaspitanja osuđenika. To znači da u zatvorskoj ustanovi funkcionišu faktički dva kontraverzna sistema vrednosti i normi ponašanja. Jedan teži postizanju uspjeha u resocijalizaciji, a drugi se tome suprostavlja, pa se stoga može smatrati devijantnim. Ukoliko je ovaj drugi vrednosni sistem izraženiji i suprotnej prvom sistemu i vrednosnim stavovima šireg društva, utoliko više je otežano prevaspitanje osuđenika. Zbog toga je značajno, po našem mišljenju, da se uđe egzaktno u funkcionisanje vrednosnog i normativnog mehanizma neformalnog sistema u svakoj penitencijarnoj ustanovi, da bi se na osnovu toga preduzele adekvatne mjere za suzbijanje njegovog uticaja na osuđenike» (Milutinović, 1977: 218).

U zatvorskim ustanovama prisutan je i gregarni motiv, odnosno težnja osuđenika da se veže za neku grupu, težnja da pripada nekoj grupi i da od te grupe bude prihvaćen. Ovaj motiv posebno je izražen prilikom samog dolaska u zatvor kada osuđenik u fazi adaptacije na novu sredinu traži mjesto u grupi. Upravo iz tog razloga, većina osuđenika pokušava da prihvatanjem i oslanjanjem na zatvorenički kodeks izgradi svoje mjesto u grupi. Većina psihologa smatra da je ovaj motiv urođen, njegovu osnovu vide u sticanju navike da se bude u društvu. Međutim težnja da se bude u društvu, ne znači i istovremenost da se pomaže drugima, već kao i što je slučaj u kaznenim ustanovama osuđena lica udruživanjem u grupe pokušavaju ostvariti prije svega neki zajednički interes.

Zatvorenički kodeks, sadrži nekoliko grupa principa ponašanja osuđenih u zatvoru i on se prenosi usmeno, tako da ga svi osuđeni brzo znaju. Najveća grupa tih principa se odnosi na sankcionisanje odnosa osuđenih prema osobljju zatvora, a njihov zajednički moto je «ne saraduj». Međutim, sve strukture osuđenih krše taj osnovni zahtjev, pa je u zatvoru, zapravo, problem izbeći ili smanjiti «saradnike» ili «cinkaroše», kako ih osuđeni u svom žargonu nazivaju. Razlozi za takvo ponašanje osuđenih leži u njihovom nastojanju da olakšaju sopstveni položaj u bilo kom vidu ili zato što se ne slažu sa pojivama čiji su svjedoci u grupi, a nemaju hrabrosti ili mogućnosti da ih sami eliminišu.

«Zatvorenički kodeks podupire međusobnu razmjenu materijalnih dobara i usluga i zabranjuje međusobnu eksplataciju zatvorenika. Glavne odrednice (načela) zatvoreničkog kodeksa su:

1. Lojalnost zajednici zatvorenika,

Zatvorenik treba u svakoj situaciji podržavati interes zatvorenika. Najstrožije se zabranjuje davanje informacija o drugim zatvorenicima osobljju. Zatvorenici trebaju biti lojalni zajednici zatvorenika i jedinstveni u liniji suprostavljanja osobljju.

2. Kontrola emocija

Zatvorenici se trebaju suzdržavati od svađa i sukoba s drugim zatvorenicima. Ne smiju dopustiti da ih razne stvari koje ih smetaju u svakodnevnom životu izbace iz ravnoteže i potaknu na emocionalnu burnu reakciju. Preporuka je «ne gubi živce», «budi hladan».

3. Spremnost za pomaganje drugim zatvorenicima.

To načelo nalaže zatvorenicima da u svakoj prilici pomažu drugim zatvorenicima. Zatvorenici trebaju međusobno djeliti razna materijalna dobra i pomagati jedni drugima u rješavanju problema.

4. Dostojanstvo i integritet ličnosti

U svakoj, pa i najtežoj situaciji zatvorenik treba izdržati i sačuvati svoje dostojanstvo. Treba hrabro izdržavati sve patnje zatvoreničkog društva. U slučaju napada od strane drugih zatvorenika treba uzvratiti.

5. Suzdržanost prema osobljju

Zatvorenik se treba suzdržavati od kontakta s osobljem. Ne smije se povlađavati osobljju i pokazivati poštovanje ili naklonost prema osobljju. Osoblje predstavlja društvo koje je zatvorenike odbacio» (Mejovšek, 2001: 29).

Svi osuđeni u zatvoru drže se nepisanih pravila ponašanja, odnosno osuđeničkog kodeksa. «Neka od osnovnih uputstava iz zatvoreničkog kodeksa za savlađivanje zatvorskog života su: "Pazi šta radiš i nemoj vjerovati nikom. U zatvoru ne postoje priatelji. Ne vjeruj onima što te previše tješe. U zatvoru se svi po sili upoznaju. Deli sa onima koji dele sa tobom. Nemoj se truditi da sve vidiš i čuješ. Nemoj biti ni u čemu najbolji ni najgori, zlatna sredina je najbolja. Slušaj šta pričaju stariji po stažu i šta rade od toga što kažu. Radi neke vježbine i održavaj se» (Radovanović, 1995: 32).

Zaključak

Zatvor je «vještačka tvorevina» koja ima svoje propise, pravila i norme ponašanja. Takav sistem usmjeren je na ostvarivanje svrhe kažnjavanja, tj. resocijalizaciju osuđenih lica. Kazneno popravne

ustanove zasnivaju se na formalnom sistemu koji u sebi sadrži dosta represivnih mjera iako se svakim danom teži humanizaciji uslova u kaznenim ustanovama. Lica koja izdržavaju kaznu zatvora susreću se sa brojnim problemima i deprivacijama, a izlaz za takvu situaciju veoma često traže u neformalnom sistemu želeći na taj način pronaći određenu sigurnost i rješenja za određene probleme. Formalni i neformalni sistem su međusobno uslovljeni, što je jedan jači drugi je slabiji i obrnuto. Brojna istraživanja pokazuju da je zatvorenički kodeks uvijek prisutan kao sastavni deo osuđeničke subkulture i neformalnog sistema. Postojanje neformalnog sistema u kazneno popravnim ustanovama je kao ljudska potreba neminovno i nužno, a snaga njegovog dejstva i uticaja je u direktnoj zavisnosti od načina funkcionalisanja svakog formalnog sistema, kao druge strane socijalnog miljea. Društvo očekuje da će osuđena lica promjeniti svoje ponašanje, da će se resocijalizirati što formalni sistem i pokušava, međutim prisutnost neformalnog sistema otežava takav proces što se odražava i na realizaciju samog prevaspitnog tretmana i resocijalizacije uopšte.

Međutim, iako smo govorili o dva suprostavljeni sistema činjenica je da u stvari postoji samo jedan i to formalni, a da je neformalni sistem proizvod nedostataka i slabosti formalnog sistema.

Literatura

- Ivković, M. (1985) *Vaspitanje i društvo*. Niš: Gradina.
- Konstantinović–Vilić, S., Nikolić–Ristanović, V. (1992) *Osnovi kriminologije*. Niš: Sirius.
- Kosevski, M. (1976) Psihosocijalna analiza zatvorske situacije – problem kriminalizacije osuđenih, *Penologija*, god. 4, br.1 str. 21-38.
- Mejovšek, M. (2001) *Uvod u penološku psihologiju*. Zagreb: Slap.
- Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Nikolić, Z. (1985) *Sociologija kazneno popravnog djelovanja*. Niš: Gradina.
- Nikolić, Z. (1994) *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*. Beograd: Savremena administracija.

Pantazijević, M. (1980) Osuđenička dokolica, *Penologija*, god. 8, br.1-2. str. 76-83.

Radovanović, D. (1992) *Čovek i zatvor: studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Beograd: Prometej.

Radovanović, D. (1995) *Psihologija kriminala*. Beograd: Institut za kriminološku i sociološka istraživanja.

Rot, N. (1987) *Psihologija grupe*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Špadijer–Džinić, J. (1973) *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Prosvjeta.

Vidović, V. (1981) *Kazna lišenja slobode*. Banja Luka: Glas Srpski.

Zvonarević, M. (1985) *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.

Nebojša MACANOVIĆ

Formal and informal systems in prison

Main question of modern penological theory and penitentiary practise is finding deeper social sense through general goal, which we define as resocialization of prisoners and creating conditions for successful life after leaving prison.

Success of resocialization depends also on attitude of prisoners to formal system and following the rules and principles of that system.

Opposite to formal system which is based on prison staff and normative system (Law of carrying out of a sentence and Book of regulations for house rules), exists informal system which is based on prisoners and their mutual relationships, as well as on prisoner's codex, and which has negative influence to resocialization process. Attitude of prisoners to formal system during serving a sentence represents very significant indicator of prisoner's readiness for return to community and acceptance of society norms.

Keywords: formal system, informal system, prisoners, resocialization, prisoners's codex

TEMIDA

Decembar 2007, str 63-65

ISSN: 1450-6637

**Sedma godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju
„Kriminalitet, prevencija kriminaliteta i zajednice u Evropi“**

**7th Annual Conference of the European Society of Criminology
„Crime, crime prevention and communities in Europe“**

Bolonja, Italija, 26.-29. septembar 2007. godine

Od 26. do 29. septembra 2007. godine u Bolonji (Italija) je održana sedma godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju pod nazivom „Kriminalitet, prevencija kriminaliteta i zajednice u Evropi“. Organizatori ovog skupa bili su Univerzitet u Bolonji – i to Pravni fakultet i Odsek za obrazovne nauke, i Služba bezbednosne politike i lokalne policije i Agencija za informisanje i komunikaciju okruga Regione Emilia-Romagna.

Ovogodišnju konferenciju otvorili su Kauko Aromma, predsednik Evropskog udruženja za kriminologiju u periodu 2006-2007, Pier Ugo Cazolari, rektor Univerziteta u Bolonji, i Monica Donini, predsednica regionalnog saveta Emilia-Romagna. Tokom konferencije, rad se odvijao u okviru plenarnih i tematskih sesija, panela, okruglih stolova i poster prezentacija.

Prva plenarna sesija bila je posvećena kriminologiji i krivičnopravnom sistemu u Italiji. Uberto Gatti (Univerzitet Čenova) govorio je o doprinosu Italijana rađanju kriminologije, ukazujući na kontraverznu ulogu Cesarea Lomrobsa. Gatti ističe da doprinos italijanskih naučnika kriminološkoj misli datira iz vremena nastanka ove discipline, te ističe značaj Beccarie, Lombrosa, Garofala, ali pominje i della Porta koga Sellin smatra prvim kriminologom. Posebnu pažnju u izlaganju posvetio je delu Lombrosa, ukazujući na doprinos koji je on dao razvoju kriminologije i uticaju koji je njegov rad imao na kasnije kriminologe. I pored brojnih nedostataka koji mogu da se primete u Lombrosovom radu, posebno u pogledu metoda prikupljanja i analize podataka i nedostatka metodološke opreznosti, nesporno je da je on postavio osnove mnogih modernih koncepcija kriminaliteta i krivičnopravnog sistema, posebno u pogledu reparativne pravde, kriminaliteta belog okovratnika i situacionih teorija kriminalnog ponašanja.

David Nelken (Univerzitet Maserati) govorio je o italijanskom krivičnopravnom sistemu u poređenju sa sistemima drugih zemalja. Osnov njegovog izlaganja činio je rad Cavadina i Dignana u vezi sa komparativnim krivičnopravnim sistemima. Ovi autori su pokušali da objasne različite stope zatvorske populacije u 12 modernih industrijskih zemalja polazeći od teze da postoji određena veza između socio-ekonomskog statusa zemlje, s jedne, i stope zatvorske populacije, odnosno krivičnopravne reakcije, sa druge strane. Tako se navodi da neoliberalna društva imaju najvišu stopu zatvorenika jer prate društvena kretanja i ekonomsku politiku koji vode isključivanju devijantnih i marginalizovanih građana. Sa druge strane, pak, korporativna društva i društva socijalne demokratije karakteriše inkluzivnija ekonomija i socijalna politika što građanima pruža daleko više zaštite, dok učinioce posmatra kao osobe kojima je potrebna resocijalizacija, što je ujedno odgovornost samog društva. U tom kontekstu, kako navode ovi autori, Italija se nalazi negde na sredini, tj. mogla bi da se karakteriše kao konzervativno korporativno društvo.

Tamara Pitch (Univerzitet Peruđa) se u svom izlaganju osvrnula na kritičku kriminologiju. Ona je dala kratku analizu tri osnovna konteksta bitna za razumevanje kritičke kriminologije: kulturološki kontekst, politički kontekst i specifičan kontekst kriminologije kao discipline koja je zapravo polje različitih istraživanja. Nakon toga ona se osvrnula na značenje i ulogu kritičke kriminologije tokom 1970-ih godina i danas.

Na kraju ove sesije, Isabella Merzagora Betsos (Univerzitet Milano) i Stefano Maffei (Univerzitet Parma) govorili su o kriminalitetu, kriminološkim istraživanjima i krivičnopravnom sistemu u Italiji. U svom izlaganju oni su se osvrnuli na osnov i prirodu

italijanskog krivičnopravnog sistema, ukazujući na ustavni princip legaliteta krivičnog gonjenja i na to da je osnovna funkcija kazne rehabilitacija. Razmatrali su fenomenologiju kriminaliteta u Italiji, ukazujući na izvesne promene, odnosno pojavu „novih“ oblika kriminaliteta, kao što su kriminalitet belog okovratnika, seksualni delicti i kriminalitet imigranata. Konačno, autori su pokušali da objasne nizak nivo poverenja građana u postojeći krivičnopravni sistem koji postoji uprkos brojnim reformama i činjenici da se Italija uklapa u evropske standarde u pogledu krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet. Neki od razloga ove pojave su, kako navode autori, dugo trajanje krivičnih postupaka, zakonska rešenja o pomilovanju i primena ovog instituta u praksi, nekažnjavanje za laka krivična dela, veliki jaz između zakonom propisanih i izrečenih kazni i slično.

Druga plenarna sesija bila je posvećena temi kriminaliteta i migracije u Evropi. Kitty Calavita (Univerzitet Kalifornija) je govorila o rasi, kulturi i imigraciji u neoliberalnom svetu. U svom izlaganju ona je ukazala na veze koje postoje između etničke pripadnosti, pluralizma, kulture i ekonomije, kao i mnogobrojne načine na koje ove pojave doprinose „prebacivanju krivice na druge“ i kriminalizaciji imigranata u SAD i Evropi. Posebno je istakla da kontradiktornosti koje nose globalizacija i neoliberalizam, zajedno sa diskursom post-građanskih prava, komplikuju rasne odnose i dinamiku u SAD, utičući na to da Afro-Amerikanci s jedne, i skorašnji imigranti u SAD sa druge strane, postanu rivali i tako sebe i posmatraju. Ovaj okvir može da se primeni i u Evropi, posebno u pogledu imigranata na području južne Evrope. Zaključuje time da imigracija i multikulturalnost sve više vode nesigurnosti koju nose neoliberalizam i tržišna ekonomija.

Godfried Engbersen (Erazmo Univerzitet, Rotterdam) govorio je o iregularnoj migraciji i kriminalu, odnosno o građaninu i strancu. Dugo su se kriminološka istraživanja u Holandiji fokusirala na vezu između socio-ekonomskog statusa, odnosno nejednakosti, s jedne, i kriminaliteta, sa druge strane. Tradicija istraživanja ove veze, odnosno veze građanskog statusa i kriminala nastavljena je i danas. Pri tome, kako autor navodi, predmet istraživanja bi mogao da se definiše i kao veza između (zakonske) klasifikacije i životnih prilika, mogućnosti. U ovom kontekstu, od fundamentalne važnosti je država. Naime, država je ta koja ima moć da stvara podele unutar društva i da kreira posebnu realnost putem

konstrukcije specifičnih kategorija i državnih klasifikacija. Upravo je to osnovna karakteristika imigracione politike i uticaja na životne prilike različitih imigracionih grupa unutar jedne zemlje. Utoliko je njegova osnovna hipoteza ta da što je nesigurniji pravni status lica, veće je njihovo uključivanje u kriminal.

Na kraju, Dario Melossi (Univerzitet Bolonja) je u svom izlaganju pošao od pitanja šta danas u Evropi znači etiketiranje, govoreći pri tome o kriminalizaciji migranata i konstrukciji Evropske unije. On dovodi u vezu teoriju etiketiranja sa aktuelnim debatama i kontroverzama u pogledu procesa kriminalizacije migranata danas u Evropi, posebno u EU. On polazi od toga da je teorija etiketiranja bila u neposrednoj vezi sa socijalnim, kulturnim i ekonomskim promenama koje su zahvatile američko društvo 60-ih i 70-ih godina XX veka. Utoliko on pokušava te promene da uporedi sa onim što se dešava danas u Evropi, posebno ukazujući na činjenicu velike zastupljenosti stranaca u evropskim zatvorima. To, kako smatra autor, pokazuje kako društveni, ekonomski, kulturni i političko-pravni uslovi potpomažu kreiranje određenog tipa ljudi koji se uklapa u kliše koji je javnost već stvorila, što predstavlja fenomen koji je Edwin Lemert identifikovao kao „sekundarnu devijaciju“.

Treća plenarna sesija bila je posvećena uticaju prevencije kriminaliteta na trendove kriminala. Ronald Clarke (Rutgers Univerzitet) govorio je o situacionoj prevenciji kriminaliteta, koja počiva na osnovama teorije racionalnog izbora i rutinske aktivnosti. On ističe da situaciona prevencija daje dobre rezultate, odnosno da je za trenutnu prevenciju mnogo važnije uticati na uzroke koji su bliži, dok je za dugoročnu prevenciju potrebno uticati na tzv. *root causes*, odnosno uzroke koji su u korenu problema. Upravo stoga on smatra da su osnovne pogreške teorije kauzaliteta u tome što na kriminal gleda kao na problematično, nenormalno ponašanje, a ne tretira ga kao normalno ponašanje, potom što tretira kriminalno ponašanje kao jedan entitet, kao izolovani događaj, zatim, što ignoriše misli i odluke učinioca i, što je možda i najveća greška, pokušava da objasni kriminalitet na isti način kao i pojedinačno kriminalno ponašanje, gotovo isključivo stavljajući akcenat na sklonosti, predispozicije učinioca. Međutim, krivično delo, odnosno pojedinačno kriminalno ponašanje može da se objasniti samo kao rezultat interakcije kriminalnih sklonosti (predispozicija) i

konkretnе situacije. U prilog tome govori i činjenica da sa poboljšanjima u domenu (privatne) bezbednosti u zemljama zapadne Evrope, dolazi do smanjenja mogućnosti za izvršenje krivičnih dela, što značajno doprinosi smanjenju stope kriminaliteta koja se u skorije vreme beleži.

Richard Tremblay (Univerzitet Montreal) se u svom izlaganju osvrnuo na prevenciju fizičkog nasilja, ukazujući na potrebu razvojnih i situacionih strategija. On polazi od toga da klasično objašnjenje razvoja fizičkog nasilja leži u teoriji učenja: mlađi od okoline uče agresiju i fizičko nasilje. Međutim, kako navodi, pojedina longitudinalna istraživanja koja počinju da prate dete od rođenja, pokazuju da sva deca tokom ranog detinjstva veoma često pribegavaju fizičkom nasilju. Stoga ova istraživanja pokazuju da deca tokom ranog detinjstva ne uče da budu, već uče da ne budu nasilna. Iz toga proizilaze sledeći zaključci: univerzalni modeli prevencije fizičkog nasilja treba da budu tako kreirani da pomognu deci da spoznaju i nauče alternative fizičkom nasilju; ciljana prevencija hronične fizičke agresije trebalo bi da se fokusira na učenje u ranom detinjstvu alternativa fizičkoj agresiji, i na, kraju, situaciona prevencija kriminaliteta je od velikog značaja jer vodi sprečavanju nastupanja situacija koje mogu da izazovu reakciju „normalnog“ pojedinca koja podrazumeva fizičku agresiju.

Na kraju ove sesije, Ernesto Savona (TRANSCRIME, Univerzitet Trento i Univerzitet Cattolonica, Milano) govorio je o prevenciji organizovanog i privrednog kriminaliteta i njenim efektima. U svom izlaganju osvrnuo se na tri osnovna pitanja: kakve efekte su proizvele preventivne mere u domenu organizovanog i privrednog kriminaliteta, šta se iz toga naučilo, i kakve implikacije na ovom polju imaju istraživanja i politika. Analizirajući uticaj prevencije na trendove kriminaliteta, posebnu pažnju posvetio je pitanju odnosa između koristi (u smislu smanjenja stope kriminaliteta i/ili promene načina izvršenja) i troškova koje snosi društvo zbog određene politike koju vodi u domenu suprotstavljanja ovim formama kriminaliteta. Ovo smatra veoma važnim pitanjem, iako se na tome u Evropi malo radi. Utoliko bi istraživanja mogla da pomognu u razumevanju ne samo toga da li i kada preventivna politika ima određene

pozitivne efekte, već, čak i više, koliko mi, odnosno društvo, hoćemo da platimo za to u smislu troškova programa prevencije kriminaliteta, i to ne samo u finansijskom smislu, već i u pogledu smanjenja/ogničavanja građanskih i ljudskih prava pojedinaca.

Brojna pitanja, teme i dileme postavljene u okviru uvodnih izlaganja na plenarnim sesijama diskutovane su i razmatrane tokom tematskih sesija, panela i okruglih stolova. Utoliko su se tokom daljeg rada konferencije mogla čuti izlaganja u vezi sa pojedinim oblicima kriminaliteta i merama koje se primenjuju za njihovo otkrivanje, suzbijanje i prevenciju, kao što su trgovina ljudima, pranje novca, ubistvo, organizovani kriminalitet, privredni kriminalitet, računarski kriminalitet (*cyber crime*), kriminalitet belog okovratnika, proganjanje (*stalking*), nasilje u porodici, seksualni delikti i slično; potom, izlaganja u vezi sa načinom rada policije i funkcionisanjem krimičnopravnih sistema u različitim državama, politikom javne bezbednosti u Evropi, strahom od kriminaliteta, uključivanjem zajednice u prevenciju kriminaliteta, maloletničkom delinkvencijom, restorativnom pravdom, viktimizacijom i pravima žrtava, medijima i kriminalitetu i slično. Na kraju, pojedine sesije bile su posvećene kritičkoj kriminologiji, kriminološkim teorijama i njihovim slabostima, kvalitativnim istraživanjima, metodološkim izazovima korišćenja državne statistike i slično.

Konferenciji je, u ime Vikičimološkog društva Srbije, prisustvovala Sanja Ćopić. Ona je u okviru sesije o strategijama za suzbijanje pranja novca u Evropi imala izlaganje na temu *Pranje novca: mogućnosti i problemi u praksi u Srbiji*. U ovom radu, koji je pripremljen u koautorstvu sa prof. dr Vesnom Nikolić-Ristanović, izneti su rezultati istraživanja zakonskog okvira u vezi sa pranjem novca u Srbiji koje su autorke realizovale 2006. godine u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji, Univerzitetom u Tilburgu (Holandija) i UNICRI (Italija).

Sledeća konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju održaće se u Edinburghu (Škotska) od 2. do 5. septembra 2008. Više o tome može da se vidi na internet stranici: <http://www.lifelong.ed.ac.uk/eurocrim2008/index.htm>.

Sanja Ćopić

TEMIDA

Decembar 2007, str 67-68

ISSN: 1450-6637

**Promocija i podsticanje istraživanja o žrtvama kriminaliteta – tribine
Viktimološkog društva Srbije i Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja**

(Beograd, jun–decembar 2007. godine)

U organizaciji Viktimološkog društva Srbije u drugoj polovini 2007. godine realizovan je projekat Promocija i podsticanje istraživanja o žrtvama kriminaliteta. Osnovni cilj projekta bio je popularizacija istraživanja o žrtvama kriminaliteta, pre svega među mladima, ali i među starijim stručnjacima i naučnim radnicima. U okviru projekta organizovano je šest tribina sa temama iz oblasti viktimoloških i kriminoloških istraživanja i to: Nasilje na radnom mestu, Nasilje nad decom, Pomoć i podrška žrtvama, Restorativna pravda i prava žrtava, Žrtve i mediji i Mentalni poremećaji i viktimizacija. Tribine su organizovane u saradnji sa Institutom za kriminološka i sociološka istraživanja a izlagači i izlagačice su na tribinama izložili radove objavljene u časopisu Temida, kao i rezultate istraživanja koje finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

Tribina pod nazivom *Nasilje na radnom mestu* održana je 5. jula 2007. godine u prostorijama Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. Moderatorka tribine bila je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović. Uvodna izlaganja na tribini imale su: mr Slađana Jovanović, mr Biljana Simeunović-Patić, Marina Kovačević i dr Ljiljana Dobrosavljević-Grujić. Izlaganja su se odnosila na tematske celine: *Seksualno uznenimiravanje i pravo Evropske unije, Mobing - psihičko maltretiranje na radnom mestu: neka strana iskustva i Izazovi pružanja podrške žrtvama nasilja na radnom mestu u Srbiji.*

Tribina *Nasilje nad decom* održana je 4. oktobra 2007. godine u prostorijama Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. Moderatorka tribine bila je dr Leposava Kron. Uvodna izlaganja na tribini imali su: dr Nevenka Žegarac, dr Lazar Tenjović, mr Ivana Stevanović i Ljiljana Stevković, a teme izlaganja su bile: *Primena Opštег protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u socijalnoj*

zaštiti, Mitovi o nasilju kod stručnjaka u pravosuđu, prosveti i socijalnoj zaštiti, Izgradnja multidisciplinarnog modela zaštite dece od nasilja u Republici Srbiji (sa posebnim osvrtom na reformu policije i pravosudnog sistema) i Karakteristike nasilja nad decom u porodici i njegove posledice po zdravlje.

Tribina *Pomoć i podrška žrtvama* održana je 2. novembra 2007. godine u Opštini Stari grad u Beogradu. Moderatorka tribine bila je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, a izlagači David McKenna iz Službe za žrtve Škotske, mr Sanja Čopić i Jasmina Nikolić. Izlaganja su se odnosila na sledeće tematske celine: *Evropska pomoć žrtvama - dosadašnje aktivnosti i planovi za budućnost, Službe za žrtve u Srbiji i Službe za decu, osobe sa invaliditetom i Rome u Beogradu.*

Tribina pod nazivom *Restorativna pravda i prava žrtava* održana je 23. novembra 2007. godine u Opštini Stari grad u Beogradu. Moderatorka tribine bila je mr Sanja Čopić. Uvodna izlaganja na tribini imali su: prof.dr Marc Groenhuijsen sa Univerziteta Tilburg, Holandija, prof.dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, prof.dr Miomira Kostić i mr Dušica Miladinović. Izlaganja na tribini odnosila su se na: *Položaj žrtve u procesu posredovanja, Restorativna pravda i nasilje u porodici-prihvatanje i/ili osporavanje, Primena restorativne pravde-upoznavanje osnovnih standarda i Institut pomilovanja u svetlu restorativne pravde.*

Tribina pod nazivom *Žrtve i mediji* održana je 6. decembra 2007. godine u prostorijama Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. Moderatorka tribine bila je dr Leposava Kron. Izlagači na tribini bili su: prof. dr Vesna Nikolić Ristanović, dr Aleksandar Jugović i Jelena Grujić. Izlaganja su se odnosila na tematske celine: *Žrtve kriminaliteta i mediji, Medijske konstrukcije kriminala i devijantnosti i Mediji u Srbiji i izbeglice: 1990-2005.*

Tribina *Mentalni poremećaji i viktimizacija* održana 21. decembra 2007. u prostorijama Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. Moderatorka tribine bila je prof. dr Nevena Petrušić. Uvodna izlaganja na tribini imali su: prof. dr Nevena Petrušić, prof. dr Zoran Ćirić, dr Leposava Kron i prof. dr Zoran Radivojević. Teme izlaganja su bile: *Postupak za prinudnu hospitalizaciju osoba sa mentalnim poremećajem u svetu standarda zaštite ljudskih prava*, *Viktimizacija psihijatrijskih bolesnika*, *Rat i posledice po mentalno zdravlje stanovništva i*, *Međunarodna zaštita osoba sa mentalnim poremećajem*.

Tribine su bile izuzetno posećene i izazvale su veliko interesovanje naučnih radnika, istraživača, stručnjaka iz različitih državnih institucija i nevladinih organizacija, studenata redovnih i poslediplomskih studija, medija i opšte javnosti. Nakon uvodnih izlaganja sledila je diskusija, tokom koje su učesnici ukazali na probleme sa kojima se susreću u praksi a koji su u vezi sa pomenutim temama koje su bile izložene. U okviru diskusije davani su i konkretni predlozi za pokretanje inicijativa za rešavanje određenih problema kao što je, na primer, inicijativa za

obraćanje Vladi vezano za mere za borbu protiv mobinga.

Tribine su bile i medijski veoma dobro proprćene. Sa tribina su izvestile ili im posvetile svoje emisije sledeće medijske kuće: *Radio Beograd*, *I program i Program 202*, *Tanjug*, *Beta*, *Politika*, *Vreme*, *Super televizija i Danas*.

Generalni zaključak sa ovih tribina je da u Srbiji nema dovoljno istraživanja u oblasti viktimologije i kriminologije koja bi bila dobar osnov za izgradnju efikasnih mera u cilju prevencije i suzbijanja različitih oblika viktimizacije. Takođe, jedan od važnih zaključaka je i da nema sistematskog praćenja primene novih zakonskih odredbi niti praćenja i evaluacije novih mera i programa.

Tribine su u značajnoj meri ostvarile svoj cilj i doprinele popularizaciji časopisa *Temida* i viktimoških istraživanja. To je evidentno u činjenici da je interesovanje za časopis, posebno za objavljivanje u njemu, značajno poraslo proteklih meseci.

Projekat je realizovan uz finansijsku podršku Ministarstva nauke Republike Srbije u okviru programa *Podsticanje, promocija i popularizacija nauke*.

Sanja Jović

TEMIDA
Decembar 2007, str 69-73
ISSN: 1450-6637

Aleks Borejn

ZEMLJA ZDERANE MASKE (A COUNTRY UNMASKED)

Beograd: B92, 2001, str. 409

„Zar niste svesni toga da nailazi ponoć kad svako mora da zdere masku; verujete da se neko može išunjati pred samu ponoć ne bi li to izbegao? Zar vas to ne užasava?”

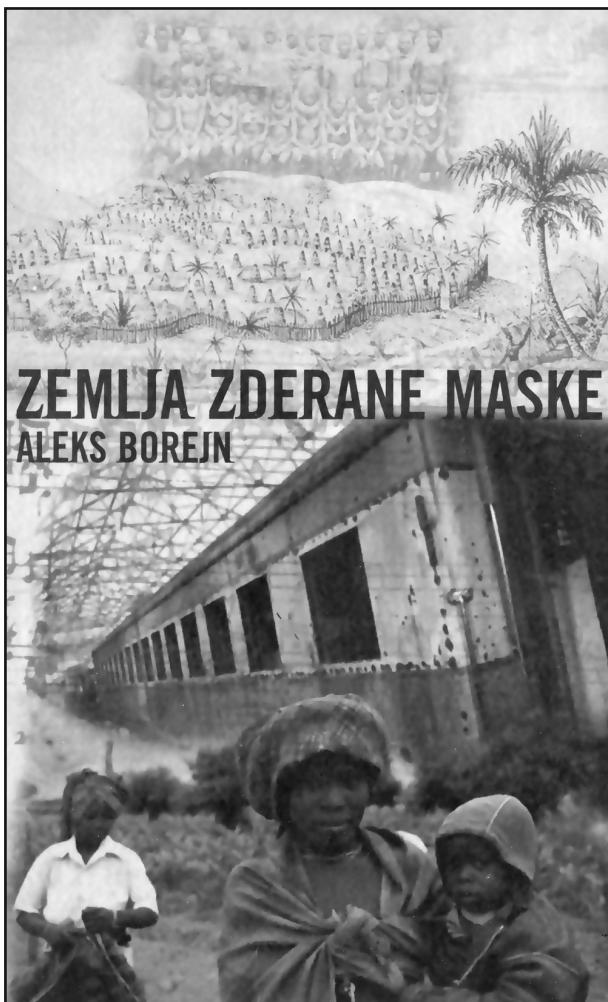
Seren Kjerkegor

Ova monografija se sastoji od uvoda, jedanaest poglavlja i zaključka. U njima autor, profesor Aleks Borejn, izlaže svoje viđenje nastanka, osnivanja i rada južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje, kao osoba koja je u procesu pomirenja nakon decenija režima aparthejda odigrala važnu ulogu. Autor se ne zaustavlja na ovome već navodi da bi iskustva Komisije i njen jedinstven model mogli da pomognu u pokušajima uspostavljanja istorijske odgovornosti i u drugim društвима na putu ka pomirenju i trajnom miru, s posebnim osvртом i na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Srbiju.

Predsednik Južne Afrike, Nelson Mendela, je 1995. godine imenovao nadbiskupa Desmonda Tutua za predsednika a Aleksa Borejna za potpredsednika Komisije za istinu i pomirenje. Gospodin Borejn je pre toga bio predsednik Metodističke crkve Južne Afrike, poslanik Progresivne stranke u Parlamentu, jedan od osnivača Instituta za demokratsku alternativu Južne Afrike (reč je o nevladinoj organizaciji koja se zalagala za politiku pregovora). Nakon prvih demokratskih izbora održanih 1994. godine osnovao je organizaciju Pravda u tranziciji, čiji je osnovni cilj bio pružanje pomoći južnoafričkom društvu da se suoči sa prošlošću i nasleđem aparthejda. Ova organizacija je svojim radom dala važan doprinos uspostavljanju komisije za istinu u Južnoj Africi. Gospodin Borejn je trenutno gostujući profesor prava na Njujorškom univerzitetu.

Profesor Borejn opisuje stanje u južnoafričkom društvu na putu ka demokratiji nakon grubog kršenja ljudskih prava tokom vekova kolonijalizma,

rasizma i represije. Autor u ovom delu nastoji da otkrije četiri istine – činjeničnu ili forenzičku, ličnu ili priповедаčku, društvenu istinu, i istinu zaceljivanja i obnove, ali priznaje da time ne otkriva celu istinu o radu Komisije. On naglašava da ni sama Komisija nije otkrila celu istinu o prošlosti Južne Afrike jer sveobuhvatna istina zahteva neprestano traganje i napor cele nacije. Autor ističe važnost stvaranja

jednog zajedničkog pamćenja svih Južnoafrikanaca koje mogu da priznaju i tvorci i izvršioci sistema aparthejda, ali i oni koji su se borili protiv njega, kao i mnogi drugi koji su okretali glavu od istine i tvrdili da ne znaju šta se dešava u njihovoj zemlji.

U prvom poglavlju pod nazivom *Put do pomirenja: nastanak KIP-a* autor opisuje okolnosti koje su dovele do osnivanja Komisije za istinu i pomirenje.

Ideja o osnivanju komisije za istinu u Južnoj Africi je potekla od oslobođilačkog pokreta Afričkog nacionalnog kongresa (ANK). Naime, tek što je sa ANK-a skinuta zabrana i on započeo slobodno da radi i pregovara u cilju uspostavljanja novog režima, stranka je optužena za kršenje ljudskih prava. Unutrašnja istraga je potvrdila istinitost ovih optužbi. Stoga je u okviru same stranke odlučeno da se problemu kršenja ljudskih prava u okviru nje same ali i u državi i u drugim organizacijama, pristupi putem osnivanja komisije za istinu. Ova odluka je doneta pod uticajem pozitivnih iskustava sa sličnim telima osnovanim u Čileu, Argentini i Salvadoru, sa ciljem da pravda bude zadovoljena ali ujedno i omogućena mirna tranzicija ka demokratiji.

Nezavisno od odluka koje je doneo ANK, 1992. godine su i drugi po prvi put počeli da razmišljaju o tome kako da se na najbolji način suoče sa južnoafričkom prošlošću.

Prvi demokratski izbori u Južnoj Africi su održani 27. aprila 1994. godine a kao njihov rezultat je došlo do formiranja prve demokratske vlade u toj državi i, između ostalog, do stvaranja uslova za rad na osnivanju Komisije za istinu i pomirenje. Ideja o osnivanju Komisije je naišla na snažnu podršku novoizabranog južnoafričkog predsednika Nelsona Mandele, koji je bio odlučan u stavu da Komisija bude nezavisna u svom radu od njegovog uticaja, uticaja vlade, ali i ANK-a.

U drugom poglavlju pod nazivom *Dogovaranje i donošenje zakona: Akt o utemeljenju nacionalnog jedinstva i pomirenja* (u daljem tekstu Akt) autor govori o procesu izrade i usvajanja akta kojim je osnovana Komisija za istinu i pomirenje i u kome su propisani njeni ciljevi i struktura.

Osnovni ciljevi predložene Komisije za istinu i pomirenje su bili da žrtvama povrati njihova građanska prava, da ponovo uspostavi moralni poredak, da zabeleži istinu, da obezbedi amnestiju onima koji se budu kvalifikovali, da stvari kulturu ljudskih prava i poštovanja vladavine zakona, da spreči da se kršenje ljudskih prava iz prošlosti ikada ponovi.

Zamišljeno je da pod okriljem Komisije rade tri specijalizovana komiteta: Komitet za kršenje ljudskih prava, Komitet za amnestiju, Komitet za obeštećenje i rehabilitaciju.

Nacrt Akta je predviđao da rad svih komiteta bude otvoren za javnost. Komitetu za amnestiju je dozvoljeno da delove postupka emituju elektronski mediji. Mišljenje profesora Borejna je da su mediji svojim savesnim radom i objektivnim izveštavanjem uključili celu zemlju u rad Komisije.

Treće poglavlje nosi naziv *Početak rada: Komisija na delu*. U njemu autor pojedinačno predstavlja sve članove i saradnike Komisije. Odlučeno je da sedište Komisije bude u Kejptaunu ali da se decentralizuje njen rad putem otvaranja kancelarija i u Johannesburgu, Durbanu i Istočnom Londonu.

U četvrtom poglavlju pod nazivom *Razbijanje tisine: Saslušavanja u KIP-u* autor opisuje prva potresna iskustva prilikom saslušavanja pred Komisijom koja su započela 16. aprila 1996. godine. Zadatak Komisije je bio da se usredsredi na slučajevе grubog kršenja ljudskih prava, koja su definisana Aktom. Profesor Borejn navodi podatke da je Komisija ukupno prikupila 21.297 prijava žrtava, od kojih je 86,9% poticalo od afričkog stanovništva, a samo 1,1% od belog stanovništva.

Cilj Komisije je bio da, osim slušanja svedočanstava žrtava režima aparthejda, putem Komiteta za amnestiju čuje svedočanstva ljudi koji su ove nedozvoljene akte počinili. Kada je reč o kontroverznom pitanju amnestije bilo je mišljenja da se proglaši opšta amnestija bez ikakvih uslova, uz odbijanje da pojedinci moraju da zatraže amnestiju i da se o njihovim slučajevima raspravlja javno; s druge strane među žrtvama a i u krugovima za zaštitu ljudskih prava nije odobravana ni ograničena amnestija uz obrazloženje da bi takvo postupanje bilo nepravično prema žrtvama i njihovim porodicama, i da bi se time moglo ohrabriti nekažnjavanje.

Prema Paragrafu 20 (7) Akta Komitetu za amnestiju se dopušta da odobrava amnestiju počiniocu nekog dela učinjenog sa političkim ciljem pre 5. decembra 1993. godine (kasnije je krajnji datum pomeren na 10. maj 1994. godine). Amnestija od krivične odgovornosti je dopuštena preambulom, između ostalog i zbog toga, što bez nje počinoci ne bi bili podstaknuti da otkriju istinu o izvršenim delima a upravo je otkrivanje istine bilo od neprocenjive važnosti za proces pomirenja u Južnoj Africi. Profesor Borejn smatra da je ona bila od ključne važnosti za

uspeh procesa pregovaranja koji je krunisan zaključenjem sporazuma, donošenjem Privremenog ustava a zatim i demokratskim izborima i novom demokratskom vladom.

Akt je predviđao da u slučajevima grubih kršenja ljudskih prava počinoci moraju da budu javno saslušavani.

Skoro 8.000 počinilaca je podnelo prijave Komitetu za amnestiju. U svojim priznanjima policajci i drugi predstavnici bivše vlasti su govorili o strašnim zločinima koje su počinili ogorčeni što ih je bivša vlast koja je odobravala nezakonite akcije sada odbacila. Oni su isticali da su poneseni zvaničnom propagandom verovali da se bore protiv komunizma i terorizma. I pored neposrednih optužbi pripadnika viših policijskih snaga politički lideri su odbili da private odgovornost uz obrazloženje da nisu znali šta se događa na terenu.

Kao i članovi snaga bezbednosti koji su se borili za očuvanje države aparthejda, tako su i pojedini rukovodioci ANK-a, koji su se borili za oslobođenje Južne Afrike, neke svoje nezakonite postupke, kao što je izlaganje civila unakrsnoj vatri, pravdali time da su bili u ratu. Nasilje jedne strane je proizvodilo akte nasilja druge strane.

Peto poglavje nosi naziv *"Kolektivna odgovornost? Saslušavanja političkih stranaka i institucija* i u njemu profesor Borejn opisuje saslušavanja institucija i specijalna saslušavanja koja su obuhvatala ne samo oružane snage i državne institucije već i političke stranke i građanske institucije. Njihov cilj je bio da se razume kontekst u kome su se dogodila gruba kršenja ljudskih prava jer je aparthejd bio prisutan u svakoj oblasti života. Stav Komisije je bio da se u svom radu usredsredi prvenstveno na žrtve koje niko nije čuo, zatim na kandidate za amnestiju, a tek na trećem mestu su bile institucije i ljudi iz različitih segmenata društva koje je trebalo ohrabriti da se pojave pred Komisijom. Pokrenuto je pitanje odgovornosti svih onih koji su učestvovali u jednom nedemokratskom sistemu represije za ono što se u ovom sistemu događalo. Komisija je predložila nove mere koje bi vlada trebalo da usvoji da bi institucije doprinele ostvarivanju osnovnih ljudskih prava najugroženijih i postizanju vladavine prava u celini. Jedan od osnovnih ciljeva Komisije je bio da objasni koje okolnosti su dovele do uspostavljanja režima aparthejda, da bi se izbeglo uspostavljanje nekog sličnog, zločinačkog režima u budućnosti.

U šestom poglavju pod nazivom *Doba ludila: P.V. Bota* autor govori o saslušanju važnog aktera u južnoafričkoj tragediji – P. V. Bote, bivšeg premijera (u periodu od 1978. do 1984.) a zatim i predsednika Južne Afrike (u periodu od 1984. do 1989. godine). U tom periodu su činjena masovna gruba kršenja ljudskih prava i druga protivpravna dela od strane policije i odbrambenih snaga o kojima su viši političari znali i koje su odobravali. Iz molbi kandidata za amnestiju se moglo zaključiti da je i Bota lično izdavao naređenja za kršenja ljudskih prava. On je kao predsednik Državnog saveta za bezbednost (u periodu od 1979 do 1989. godine) bio odgovoran za stvaranje političke klime u kojoj su se dogodila masovna gruba kršenja ljudskih prava.

Bota je ignorisao optužbe izrečene na njegov račun dosledan svojoj ranijoj izjavi da nema zbog čega da se izvinjava i da neće tražiti amnestiju.

U sedmom poglavju pod nazivom *Jedna južnoafrička tragedija: Vini Madikizela-Mandela* autor opisuje saslušanje Vini Madikizela-Mandele, poznate kao „Majka nacije”.

Vini Madikizela-Mandela je uživala veliki ugled ne samo u Južnoj Africi već i u drugim delovima sveta kao primer otpora aparthejdu. Ona je bila udata za Nelsona Mandelu, političkog aktivistu i velikog borca protiv aparthejda koji je dvadeset sedam godina proveo u zatvorima, i pošto je i sama bila politička aktivistkinja trpela je šikaniranje, hapšenja i proganjanja od strane političke policije, zabranjivano joj je delovanje i ograničavano kretanje, a uz sve to je odgajala i dvoje dece. Ali ona je i povezivana sa mnogim otmicama, nestancima i ubistvima članova lokalne zajednice izvršenim od strane članova ozloglašenog Ujedinjenog fudbalskog kluba Mandela¹. Bila je okružena mladim nasilnicima koji su vršili kriminalne aktivnosti u lokalnoj zajednici u uverenju da su iznad zakona i da odgovaraju samo njoj.

Komisija je u svom konačnom izveštaju istakla da je gospođa Vini Madikizela-Mandela lično odgovorna za gruba kršenja ljudskih prava koja su počinili članovi Ujedinjenog fudbalskog kluba Mandela.

Ključni akteri u južnoafričkoj tragediji, iako na suprotnim stranama, P.V. Bota i Vini Madikizela-

¹ Gospođa Madikizela Mandela je osnovala taj fudbalski klub da bi pomogla mladim ljudima, žrtvama rasplamsalog sukoba u gradskim područjima u kojima je u to vreme vladalo prilično bezvlašće. Tu nikada nije bilo reči o pravom fudbalskom klubu, već su njegovi članovi radili kao telohranitelji i bili stalna pratnja gospođe Mandela.

Mandela su odbili da zatraže amnestiju, prihvate odgovornost za počinjena zlodela i pokažu istinsko kajanje.

Žalosno je, zaključuje profesor Borejn, što je baš gospođa Mandela poverovala u to da cilj opravdava sredstvo, zaboravila razliku između dobra i zla i počela da oponaša svoje mučitelje, režim aparthejda čija je bila žrtva i protiv koga se toliko borila.

Autor u osmom poglavlju pod nazivom *Amnestija u zamenu za istinu: ocena južnoafričkog modela* ističe da je model južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje jedinstven kako po svojoj prirodi tako i po strukturi. Glavna karakteristika ove Komisije koja je izdvaja od drugih sličnih komisija je što su pod njenim okriljem vršena ne samo saslušanja žrtava već i saslušanja izvršilaca zločina povodom davanja ograničene amnestije.

Profesor Borejn ističe mnogobrojne prednosti Komisije za istinu i pomirenje u odnosu na sudsko gonjenje osoba koje su počinile gruba kršenja ljudskih prava, potkrepljujući svoj stav tvrdnjom Desmonda Tutua, predsednika Komisije, da je davanje amnestije od strane Komisije u zamenu za priznanje, prihvatanje odgovornosti i puno otkrivanje istine, uz sudsko gonjenje odgovornih koji se nisu prijavili za amnestiju, za zemlju značilo više od procesa koji bi se oslanjao samo na sudsko gonjenje.

„*Proizvoljna jednakost?* Reakcije na izveštaj Komisije za istinu i pomirenje je naziv devetog poglavlja u kome autor govori o pohvalama ali pre svega o kritikama rada Komisije koje su usledile nakon objavljivanja njenog konačnog izveštaja, krajem oktobra 1998. godine.

Žestoke negativne reakcije su usledile kako od strane gospodina F. V. De Klerka, bivšeg predsednika države, bivšeg predsednika vlade i osobe koja se nalazila na čelu Nacionalne stranke ali i od strane ANK-a. U Izveštaju KIP-a je navedeno sledeće:

„Najveći deo grubih kršenja ljudskih prava uglavnom je počinila bivša država preko svojih službi obezbeđenja i snaga za sprovođenje zakona.”² (str. 278)

U nalazima Komisije je više puta isticano da je oslobođilački pokret ANK, takođe, počinio gruba kršenja ljudskih prava kako u logorima pod kontrolom ANK-a, tako i u toku samih oružanih sukoba. Autor naglašava da ovo nikako ne znači da cela borba za oslobođenje ANK-a može da se okarakteriše kao zločinačka i da se izjednači sa zločinima koji su se dešavali u okviru režima aparthejda već da borba za

slobodu ne opravdava gruba kršenja ljudskih prava i njihovo ignorisanje.

Ozbiljne kritike su, takođe, upućene KIP-u od strane mnogih udruženja žrtava a, pre svega, povođom njihovog obeštećenja. Komitet za obeštećenje i rehabilitaciju je razradio, po mišljenju autora, veoma dobar predlog obeštećenja ali je vlast nakon prijema preporuka za obeštećenje od strane Komisije pokušala da ostvari samo hitno privremeno obeštećenje.

U desetom poglavlju pod nazivom *Pošto pomirenje? Postignuće KIP-a* autor opisuje kritiku Komisije od strane pojedinih analitičara, koji joj odaju priznanje kada je reč o otkrivanju istine ali joj zameraju skroman doprinos na polju pomirenja.

Profesor Borejn smatra da je Komisija uspela da održi ravnotežu između pojedinačnog pomirenja i pomirenja u zajednici. Oni koji su se pojavljivali pred Komisijom su dobili dragocenu priliku da kroz upoznavanje javnosti sa svojom pričom osim pukog navođenja činjenica iskažu svoja osećanja i na taj način povrate izgubljeno dostojanstvo. I mnogi počinaci su kroz postupke pred Komisijom od žrtava dobili oproštaj. Komisija je više puta isticala da do pomirenja ne može dovesti samo jedna Komisija koja ima ograničeno trajanje i koja raspolaze ograničenim sredstvima.

U svom završnom izveštaju Komisija navodi niz preporuka za nastavak procesa pomirenja. Reč je, pre svega, o priznavanju i zaštiti socijalnih i ekonomskih prava u cilju otklanjanja jaza između privilegovanih i neprivilegovanih slojeva stanovništva; snižavanju stope kriminala odnosno uspostavljanju bezbednosti pojedinca i njegove svojine; borbi protiv korupcije u javnom i privatnom sektoru.

U postambuli Privremenog Ustava su navedeni osnovni ciljevi koji treba da se postignu u jednom izmučenom društvu – *jedinstvo, pomirenje i rekonstrukcija*.

Autor smatra da je Komisija uspela da strgne masku koja je dugo skrivala istinu o kršenju ljudskih prava u Južnoj Africi.

U poslednjem poglavlju pod nazivom *S onu stranu KIP-a: južnoafrički model i međunarodna zajednica* autor ponovo ističe mogući korisni uticaj južnoafričkog iskustva na zemlje koje se nalaze u tranziciji iz diktature ili autoritarne vladavine u neki oblik demokratije. On takođe govori o osobenostima Južne Afrike koje se ne podudaraju sa karakteristikama većine drugih društava i upozorava da bilo koje društvo koje hoće da razmotri južnoafrički

2 Izveštaj KIP-a, Tom 5, str. 212.

model to mora da učini iz perspektive sopstvenog iskustva, istorije, potreba i sredstava.

Govoreći o Međunarodnom tribunalu za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, profesor Borejn ne dovodi u pitanje svrhu postojanja tribunala ali postavlja pitanje da li je njegovo osnivanje i određivanje pojedinačne krivične odgovornosti sudskim putem dovoljna reakcija na ratne zločine, zločine protiv čovečnosti, genocid.

On opisuje inicijative za formiranje komisije za istinu koja bi doprinela prihvatanju jedne istine i uspostavljanju istorijske odgovornosti za ono što se žrtvama dogodilo od strane tri sukobljena entiteta na postoru Bosne i Hercegovine a sve u cilju postizanja pomirenja i izbegavanja ponovnog sukoba u budućnosti.

Profesor Borejn pominje i predloge da se osnuje komisija za istinu koja se ne bi ograničila samo na Bosnu i Hercegovinu već bi obuhvatila i Hrvatsku i Srbiju. Ideja je bila da komisija ne bude protivurečnost ili alternativa tribunalu već, naprotiv, njegova dopuna.

On posebno ističe važnost predloga da posmenuta komisija za istinu, nakon svog osnivanja

podstiče otkrivanje: „*postojanja i akcija pojedinaca koji su odbili da učestvuju u proganjanju svojih suseda i koji su, uz ozbiljne opasnosti po sebe, sačuvali osećaj čovečnosti i nastojali da zaštite svoje susede iz drugih etničkih i verskih grupa od zloupotreba i zlostavljanja*“. (str.362)

Ovo je vrlo korisna monografija zato što na slikovit i upečatljiv način prikazuje rad jednog po mnogo čemu jedinstvenog tela, Komisije za istinu i pomirenje čije je delovanje nesumnjivo pomoglo u procesu pomirenja i uspostavljanja trajnog mira u Južnoj Africi.

Vrednost ove knjige je i u tome što autor deli sa nama ne samo objektivne činjenice već i lični doživljaj procesa uspostavljanja demokratskog društva i vladavine prava u jednom društvu.

I kao što i sam profesor Borejn navodi u poslednjim poglavljima, neka od dragocenih iskustava u radu Komisije bi mogla da se primene na proces pomirenja i zalečenja naroda na Balkanu koji, rastrzani nedavnim krvavim sukobima, još uvek žive jedni pred drugih, ali, na žalost, ne i jedni sa drugima.

Borjana Peruničić

TEMIDA

Decembar 2007, str 75-77

ISSN: 1450-6637

Vesna Baltazarević

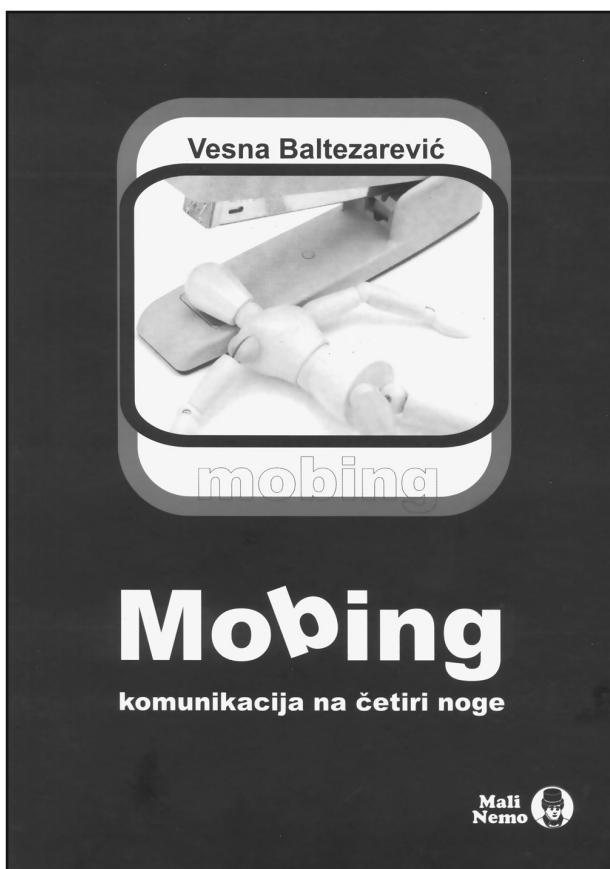
Mobing: komunikacija na četiri noge

Mali Nemo, Pančevo 2007, str. 207.

Psihičko zlostavljanje i maltretiranje na radnom mestu, kako bismo najopšteji mogli odrediti mobing, je svojevrstan vid degradacije zaposlenih u ličnom, profesionalnom, socijalnom i moralnom smislu za koji je naša društvena stvarnost još uvek nedovoljno senzibilisana. Upravo publikacija: *Mobing: komunikacija na četiri noge* predstavlja početni korak u nizu neophodnih aktivnosti usmerenih ka prihvatanju i zakonskom definisanju mobinga kao ozbiljnog ugrožavanja psihičkog, fizičkog i socijalnog integriteta zlostavljanog radnika. Nastala kao rezultat autorkinog istraživačkog bavljenja problemima komunikacije sa rukovodećim instancama našeg društva i mogućnostima prevaziđanja problema mobinga, a udruženo sa praktičnim iskustvom u rukovođenju i poslovima odnosa sa javnošću ova publikacija nam pruža sveobuhvatno sagledavanje ovog "nasilja bez nasilja", sistematskog i svojevrsnog kršenja jednog od osnovnih čovekovih prava - prava na rad i zaštitu na radu. Tretirajući problem mobinga kao posledicu poremećene komunikacije na relaciji nadređeni-podređeni i između kolega na istoj hijerarhijskoj ravni, autorka apostrofira njegov društveni aspekt, sa manjim ali efektnim osvrtom na individualnu dimenziju koja čitaocu na najupečatljiviji način, kroz ispovesti viktimiziranih radnika, dočarava ozbiljnost ovog savremenog fenomena. Sve ovo upotpunjeno je ličnim pečatom Vesne Baltazarević izraženim u vidu emocionalne, a istovremeno i bespoštedne kritike negativnih aspekata naše društveno-političke stvarnosti.

Knjiga *Mobing: komunikacija na četiri noge* sastavljena je od tri tematske celine koje su podeljene na poglavlja od kojih se svaki naredni logički nadovezuje na prethodni. U prvoj tematskoj celini autorka se, shodno svom pristupu problemu mobinga, bavi različitim aspektima procesa komunikacije. Polazeći

od prepostavke da komunikacija kao aktivan proces interpersonalne razmene informacija predstavlja nužan element društvenog funkcionisanja, najpre je proanalizirala etimološko poreklo samog pojma, da bi se u daljem izlaganju posvetila preporukama kojih bi svaki komunikator trebalo da se pridržava ukoliko teži da realizuje efektivnu komunikaciju: da se osmehuje i zainteresovano sluša, obazrivo kritikuje i hvali kada postoje razlozi za to, prizna svoje greške i teži da se postavi u poziciju sagovornika. U nastavku akcentovana je poslovna komunikacija, koju autorka smatra neophodnim elementom

produktivne i efikasne radne atmosfere. Odgovornost za uspešnu komunikaciju unutar kolektiva, a samim tim, posredno, i za bolju radnu produktivnost, Vesna Baltazarević vidi u menadžerskom, odnosno rukovodećem aparatu radne organizacije.

Na samom kraju ove tematske celine, a kao uvod u izlaganje o psihičkom zlostavljanju zaposlenih, data je kratka analiza pojma i mehanizama odbrane od stresa, sa posebnim osvrtom na stres na radnom mestu i stres usled predoziranja poslom. Čovek kao biološko, psihološko i socijalno biće podložan je konstantnim spoljašnjim uticajima koji manje ili više remete unutrašnju ravnotežu organizma. Kada su eksterni uticaji intenzivniji i zahtevaju višestruku aktivaciju odbrambenih mehanizama kako bi se očuvala unutrašnja harmonija javlja se stresna reakcija čiji intenzitet zavisi od subjektivnog doživljaja stresne situacije: burnije emotivno reagovanje vodi jačoj stresnoj reakciji. Kao socijalno biće čovek, po mišljenju autorkе, lako prepoznaće kada je izolovan i odbačen u svom kolektivu što neminovno vodi konfliktu na relaciji pojedinac-organizacija. Ovde je na izuzetno zanimljiv način ukazano na ozbiljnost posledica izloženosti stresu na radnom mestu, uz primere Japana i Koreje gde je prisutna pojava smrti usled predoziranosti poslom. Pored ovih ekstremnih primera, autorka kao moguće posledice dugotrajne izloženosti stresu u kolektivu navodi psihičke, fizičke i psihosomatske manifestacije, kao i brojne pojave socijalne patologije (suicid, kriminalno ponašanje, bolesti zavisnosti).

U drugoj tematskoj celini koju čini pet poglavlja data je podrobnija analiza problema mobinga. Počevši od pojmovnog određenja problema autorka navodi definiciju mobinga koja je uvrštena u francuski Zakon o mobingu iz 2002. godine: " Mobing je psihičko maltretiranje koje se ponavlja putem akcija kojima je cilj ili posledica degradacija radničkih radnih uslova koje mogu prouzrokovati napad i naneti štetu ljudskim pravima i ljudskom dostojećtvu, narušiti fizičko i mentalno zdravlje ili kompromitovati žrtvinu profesionalnu budućnost." Shodno autorkinom stavu da je mobing posledica nedostatka komunikacionih veština rukovodećeg kadra i nesposobnosti da se kvalitetno odgovori zahtevima dobrog rukovođenja nailazimo na kritičku analizu situacije u našoj zemlji koja, obzirom na nedostatak kulture ponašanja i uvažavanja tuđeg mišljenja, predstavlja pogodno tlo za različite mobing aktivnosti. Autorka navodi Leymannovu klasifikaciju mobing aktivnosti koja obuhvata napad na: mogućnost

adekvatne komunikacije, mogućnost održavanja socijalnih odnosa, ličnu reputaciju, radne rezultate (fenomeni "praznog" i "punog stola") i na zdravlje žrtve. U zavisnosti od toga ko je mober a ko žrtva razlikujemo *vertikalni* (nadređeni-podređeni) i *horizontalni mobing* (između kolega na istom hijerarhiskom nivou). Prema motivu zlostavljanja razlikuje se *strateški* (organizovane i sistematske mobing aktivnosti sa ciljem da se nepoželjan radnik natera da napusti posao) i *emotivni mobing* (rezultat različitih osećanja poput ljubomore, ljutnje, zavisti i neprijateljstva). Strateški mobing autorku asocira na ratnu strategiju koja i sama koristi različite metode psihoterora. Iako još uvek nedovoljno istražen i pravno nepoznat, mobing je svakako u velikoj meri prisutan i u našem društvu. Svojevrsna psihička tortura od strane kolega i/ili prepostavljenih ostavlja ozbiljne psihofizičke i socijalne posledice po viktimiranog radnika, uz izvesne, uglavnom ekonomski refleksije na firmu i društvo u celini. Sve posledice mobinga, kako navodi autorka, mogu se grupisati u tri kategorije: promene socijalno-emotivne ravnoteže, promene psihofiziološke ravnoteže i promene ponašanja. Svoju izolaciju postepeno pojačava i sama žrtva koja u sebi i sopstvenom ponašanju traži krivicu za ono što joj se dešava. Kako autorka ukazuje, efikasno suprotstavljanje mobingu zahteva informisanje i edukaciju javnosti, zakonsku regulativu i niz preventivnih aktivnosti (edukacija i komunikacioni treninzi u cilju stvaranja zdrave radne atmosfere).

Rasprava o mobingu je upotpunjena analizom psihičke vitkimizacije zaposlenih u javnoj upravi. S obzirom na politizaciju radnih mesta moguća je vitkimizacija kandidata pri samom zasnivanju radnog odnosa u sferi javne uprave. Takođe, politizacija za sobom povlači svojevrsno zlostavljanje i degradaciju zaposlenih prilikom promene vladajućih političkih struktura. Kako bi se ovo izbeglo, Zakonom o državnim službenicima iz 2005. godine precizirano je da zaposleni u javnom sektoru ne mogu imati status funkcionera čime im se čuva status zaposlenih nakon političkih promena. Pored uloge žrtve, zaposleni u javnom sektoru mogu biti, a vrlo često i jesu, u ulozi mobera. Autorka ukazuje da je u cilju zaštite građana od nepravilnog, neefikasnog i nezakonitoga rada organa Uprave 2005. godine usvojen Zakon o zaštitniku građana.

Proces privatizacije kao jedna od neizbežnih posledica tranzicije u postkomunističkim zemljama neminovno dovodi do masovnog mobinga nad velikim

brojem zaposlenih. Otpuštanje po osnovu tehnoloških viškova u godinama kada je teško ili gotovo nemoguće naći novo zaposlenje, niske otpremnine, samo su neki od vidova masovnog zlostavljanja radnika tokom privatizacije državnih preduzeća. Vrlo često novi vlasnici smatraju da su pored nepokretnosti postali i vlasnici ljudskih resursa što za sobom povlači čitav niz mobing aktivnosti koje u uslovima otežane egzistencije radnici trpe do trenutka ugrožavanja sopstvenog zdravlja i normalnog socijalnog, poslovnog i porodičnog funkcionisanja. Shodno realnom prisustvu sve većeg broja mobiziranih radnika u našoj zemlji je i postojanje službi za pomoć radnicima koji su bili ili jesu žrtve psihičkog maltretiranja, zlostavljanja ili diskriminacije. Takođe, autorka ukazuje da je tokom 2005. godine uspostavljen SOS telefon inspekcije rada na koji radnici mogu da prijave poslodavce koji na bilo koji način krše Zakon o radu.

U nastavku izlaganja o mobingu autorka čitaoca upoznaje sa mogućnostima zaštite ljudskih prava (a samim tim i prava na rad) kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem, nacionalnom nivou. Međunarodna zaštita osnovnih ljudskih prava realizuje se kroz rad brojnih međunarodnih organizacija koje propisuju međunarodne protokole koji se konkretnizuju i ostvaruju samo na unutrašnjem planu, u okviru neke konkretnе države. Od svih nabrojanih i analiziranih organizacija za pitanja zaštite prava radnika, a samim tim posredno i zaštite od mobinga najznačajnija je Međunarodna organizacija rada. Iako odluke MOR-a svoju pravnosnažnost stiču tek ratifikacijom u konkretnoj zemlji članici autorka ističe da se značaj ovog međunarodnog instituta ogleda u tome što kroz konvencije, ali i protokole neprekidno vrši indirektan uticaj na zakonodavna tela država da deluju u pravcu zaštite prava radnika. U nastavku je data sistematska analiza zakonske regulative problema mobinga, najpre na međunarodnom, a potom i na državnom nivou. Zapaža se da je uprkos masovnom prisustvu psihičkog zlostavljanja radnika tek manji broj zemalja pristupio zakonskom definisanju i sankcionisanju ove pojave. Autorka navodi da je prvi zakon o mobingu usvojen u Švedskoj 1994. godine, a potom i u Francuskoj i Holandiji. Zakoni o mobingu i zaštiti od mobinga postoje i u Belgiji, Danskoj i Finskoj. Druge zemlje poput Velike Britanije, Italije, Irske i Nemačke nemaju specijalizovane zakone o mobingu ali u drugim zakonima i podzakonskim aktima regulišu pitanja zaštite radnika od psihičkog, fizičkog i seksualnog maltretiranja na

radnom mestu. Autorka ukazuje na alarmantnost situacije u našem regionu gde se osim u Sloveniji i Hrvatskoj, a od skoro i Bosni, o mobingu malo zna, a još manje i govori. Ovako loša situacija upotpunjena je poražavajućim rezultatima primene Ustava i Zakona o radu iz 2005. godine. Autorka ističe da je primena Zakona o radu ograničena na radna mesta sa posebnim rizikom, i na zaposlene koji su zbog obavljanja određenog posla izloženi riziku od povrede i profesionalnog oboljevanja. Pri tome, Zakonom o radu nije tretirano psihofizičko oboljevanje zaposlenih kao posledicu zlostavljanja na poslu, pa je tako ostao nevidljiv i „čovek u funkciji mobera, kao izazivač stresova, psihičkih i fizičkih bolesti, zdravlja radnika.“(str.132) Na samom kraju ove tematske celine autorka se bavi pregovaranjem kao komunikacijskim procesom koji ima za cilj dolazak do kompromisnog rešenja problema, sa posebnim osvrtom na kolektivno pregovaranje i ulogu sindikalnih udruženja u zaštiti radnika od mobinga.

U trećoj tematskoj celini ukratko su izloženi rezultati do kojih je autorka došla u empirijskom istraživanju mobinga na našim prostorima. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 400 ispitanika sa prostora Centralne i Južne Srbije, zaposlenih u državnim i privatnim institucijama. Autorka je primenila anonimno anketno ispitivanje i došla do poražavajućeg zaključka. Name, uprkos velikom prisustvu mobinga i činjenici da je ispitivanje anonimno, znatan je procenat zaposlenih koji zbog staha od gubitka posla nisu želeli da se izjašnjavaju o tome.

Knjiga Vesne Baltazarević je prva publikacija u Srbiji koja kroz sveobuhvatan istorijski, komunikološki i pravni pristup problemu psihičke viktimizacije zaposlenih pruža širok uvid u ovu problematiku kako na međunarodnom i nacionalnom, tako i na užem društvenom i ličnom nivou. Autorka nam ne nudi konačne odgovore i rešenja, već naprotiv ostavlja nerazrešenu dilemu da li smo mi kao društvo spremni da priznamo prisustvo mobinga i da mu se aktivno suprostavimo. Stoga, ova knjiga predstavlja svojevrstan apel svim odgovornim i ključnim instancama naše društvene stvarnosti da deluju u pravcu zakonskog priznavanja pojave i njenog sankcionisanja, a sve sa ciljem zaštite viktimiziranih radnika. Takođe, može biti od koristi svim predstavnicima stručne i naučne javnosti, poslodavcima i potencijalnim žrtvama jer, kako autorka u uvodnom delu ističe, „Nije uspeh mobing probati, već je uspeh probu preživeti.“

Ljiljana Stevković

ČLANCI OBJAVLJENI U PRETHODNIM BROJEVIMA ZA 2007. GODINU

Broj 1, godina 10, 2007.

Tema broja RESTORATIVNA PRAVDA I PRAVA ŽRTAVA	“Pojam i osnovni principi restorativne pravde” Sanja Čopić
“Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu” Miomira Kostić	“Institut pomilovanja u svetlu restorativne pravde” Dušica Miladinović
“Novine u krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u svetlu restorativne pravde” Dragan Jovašević	“Restorativna pravda i Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica iz perspektive sudske prakse” Snežana Savić

Broj 2, godina 10, 2007.

Tema broja POMOĆ I PODRŠKA ŽRTVAMA	“Službe za decu i specijalizovane organizacije za osobe sa invaliditetom i Rome u Beogradu” Jasmina Nikolić
“Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminalita u Srbiji” Vesna Nikolić-Ristanović	“Služba VDS info i podrška žrtvama – analiza rada Službe u 2006. godini” Marina Kovačević
“Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja” Sanja Čopić	“Victims and the Criminal Justice System in India: Need for a Paradigm Shift in the Justice System” Murugesan Srinivasan, Jane Eyre Mathew

Broj 3, godina 10, 2007.

Tema broja MENTALNI POREMEĆAJI I VIKTIMIZACIJA	“Krivičnopravni položaj lica sa mentalnim poremećajima” Nataša Mrvić-Petrović
“Viktimizacija psihijatrijskih bolesnika” Zoran Ćirić	“Pravo na jednak tretman u zapošljavanju osoba sa mentalnim poremećajima” Goran Obradović
“Međunarodna zaštita osoba sa mentalnim poremećajem” Zoran Radivojević, Nebojša Raičević	Ostale teme “Italijanski mehanizmi za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti” Zorica Mršević
“Postupak za prinudnu hospitalizaciju osoba sa mentalnim poremećajem u svetlu standarda zaštite ljudskih prava” Nevena Petrušić	

Članke u 2007. godini recenzirali su: Dr Tanja Đurić-Kuzmanović, Dr Miomira Kostić, Dr Nataša Mrvić-Petrović, Dr Gordana Lažetić-Bužarovska, Dr Oliver Bačanović, Dr Karuppannan Jaishankar, Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, Dr Sanja Milivojević, Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Dr Dušan Cotić, Dr Zorica Mršević, Dr Ksenija Turković, Dr Branko Ćorić, Dr Zoran Ilić, Dr Nevena Petrušić, Dr Senad Jašarević, Dr Mirjana Dokmanović, Dr Ivanka Marković, Mr Nataša Hanak, Mr Vladimir Đerić, Mr Sanja Čopić, Mr Ivana Stevanović, Mr Biljana Simeunović-Patić, Mr Zoran Stevanović, Aleksandar Resanović i Ivana Vidaković.

Zahvaljujemo se recenzentima na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu našeg časopisa.